

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Büyük Filozoflar Serisi : No. I

Şark Kavimlerinde Filozofi

BUDA Ve KONFOÇYUS

*Mısır, Fenike, Summer - Akad, İran,
Hint ve Çinde filozofi.*

CEMİL SENA ONGUN

Haydarpaşa ve Maltepe Liseleri Filozofi Öğretmeni

İSTANBUL

Tefeyyüz Kitanevi

1941

Müellifin neşredilmiş olan eserleri

	Eserin ismi	Sahife	Fiatı	Senesi	Neşreden
1 —	Umumî Usûlî Tedris.	280	75	1928	Muallim Halit Kitapevi
2 —	Hususî tedris usûlleri.	410	150	1928	Kanaat Kitapevi
3 —	Amelî tedris usûlleri.	408	150	1930	
4 —	Mufassal ruhi- yat usûlleri.	208	100	1931	„
5 —	Estetik.	304	150	1931	
6 —	İlk ve orta ted- risatta Hususî tedris usûlleri.	350	150	1932	
7 —	Ülke fikrinin tekâmülü.	293	100	1934	Sühulet style="text-align: center;">„
8 —	Mufassal umu- mî tedris usûl- leri.	380	125	1935	„
9 —	Psikoloji ders- leri.	400	150	1936	„ „
10 —	Felsefe ve içti- maiyyat notları.	325	200	1935	İnkılâp style="text-align: center;">„
11 —	Ruhî mucizeler.	228	75	1935	Dün ve yarın
12 —	Hipnotizma.	330	100	1936	
13 —	Yeni kadın.	84	40	1936	

Eserin ismi	Sahife	Fiatı	Senes i	Neşireden
14 — Filozofi.	290	100	1937	İnkılâp
15 — Büyük adam olmak.	200	50	1940	„
16 — Filozofi ve sos- yoloji.	320	100	1941	[basılıyor]
17 — Buda ve Kon- foçiyos.	124	50	1941	Tefeyyüz Ki taphanesi
18 — Heraklit ve Em- pedokl				

**Bu fasikülü müteakıp Elea ve İyonya mektebi fi-
lozofları. (Heraklit ve Empedokl) neşredilecektir.**

Sunarken :

Çoktanberi, insanlığa yeni düşünceler ve itikatlar getirmiş olan büyük zekâları, herkesin anlıyabileceği bir dille yazmayı düşünüyordum. Yıllardanberi elimde bu maksatla toplanan notlar, bir filozofi tarihini teşkil edecek kadar çoğaldı. Fakat bir filozofi tarihi yazmanın ne kadar büyük ve derin bilgi ve çalışmaya ihtiyaç gösterdiğini takdir ettiğim için, böyle bir şeye cesaret edemedim. Mühim bir filozofi tarihini tercüme etmeğe de cesaret edemedim. Esasen bu nevi eserler çok defa tarihçinin kendi temayülüne uygun olarak yazılmakta ve fazla teksif edildiği için, filozofi kültürüne çok ihtiyacı olanlara geniş bir fayda temin etmemektedir. Adeta onlar tarihlerini, diğer bir tarihçiye ve filozofa hitaben yazmaktadırlar.

[24] **fasiküle** ayırarak herbirini ayrı ayrı neşretmiye başladığım bu **Büyük Filozoflar Serisini**, icabında tarihî silsileyi de aşarak kendi zevkime, anlayış ve gayelerime göre hazırladım. Bu sebepten her filozofa verdiğim ehemmiyet aynı olmadı. Elimdeki me hazlerin kemmiyet ve keyfiyetine göre ve şahsî temayülüme en uygun gelenler üzerinde fazla durdum. Bir kısmı hakkında ihmal etmemek şartile hiç olmazsa ansiklopedik ma-

lûmât vermeye ve hatta bu hududu pek çok aşmaya çalıştım.

Bazı filozofları bizzat metinlerinden ve eserlerini bulamadıklarımı, haklarında yazılmış hususî etütlerle filozofi tarihlerinden aldım. Ve muhtelif filozofi tarihlerinin bir filozof hakkındaki görüşlerini yekdiğerile mukayese ederek en doğru zannettğim izahları benimsedim. Ve icap eden tahlil ve terkipleri ihmal etmedim. Bu eserlerden bazı sayfaları aynen tercümeden çekinmedim. Bu bakımdan tamamen toplanmış notlardan ibaret olan bu seri, filozofları birbirile mukayese etmek ve umumî tenkitler yapmak işini de filozofi tarihçilerine bırakmıştır. Bununla beraber, metodun emrettiği tabîî seyre uyarak yeri geldikçe bu çeşit izahlardan da büsbütün kaçmadım. Fakat daha ziyade filozofun muhtelif meseleler üzerindeki düşüncelerini anlatmayı tercih ettim. Bu vesile ile bazı tekrarlardan çekinmediğim gibi, bazı yerlerde de **hulâsa**, **icmal** veya **netice** şeklindeki başlıklarla bir daha umumî ve terkibî olarak izahat verdim. Ve hatta bazan bu hulâsalara metinde ihmal edilmiş olan kanaatleri de ekledim.

Maamafih burada filozofları yalnız tasvir etmeyi de kâfi bulmadım. Zarurî olan bazı hükümleri verdim ve diğer filozoflarla olan bağlarına temas ederken azamî derecede objektif kalmaya çalıştım. Bu eser bir ihtisas kitabı değildir. Bunları bir roman gibi umumî bilgisi yerinde olanların yorulmadan okuyup anlama-

ları da gayemdi. Bu sebepten metinler içinde me hazleri mümkün olduğu kadar az işaret ederek her fasikülün nihayetinde istifade ettiğim eserlerin bir Bibliyografi sini ilâve ettim.

Fransızcadan başka Almanca ve İngilizce gibi mühim diller hakkile bilinmeden bu neviden bir eseri yazmaya kalkışmanın ne kadar büyük bir cesaret olduğunu takdir ediyorum. Hiç olmazsa daha iyi yazacak olana, hazırlanmış veya hazırlanacak fikir adamlarına cesaret ve kuvvet vermeyi de bir hizmet saydım. Eserin azameti karşısında hiç olmazsa sarfettiğim irade ve sevgi kudretini takdir edecek olanlar, kitabımdaki cesareti ve eksiklikleri affedeceklerdir diye kendimi avutuyorum. Hiçbir şey yapmamaktan ise, bir şeyi yapmak, hareket ve faaliyet istiyen Cmhuriyetimizin esaslı bir prensipidir. Biz bunu kendimize bir ahlâk kaidesi, bir vazife gibi kabul ettik.

Bu eserin bütün orijinalitesi eksiklerine bakmadan büyük bir külliyat halinde ortaya çıkmasında ve dökülen göz nurunun çokluğundadır.

Bu serinin birinci fasikülü filozofi ve filozoflar hakkında ve bunların birbirile münasebet ve alâkalarına dair umumî bir giriş olacaktı. Bunu, haklarında tafsilât verilmemiş olan has isimleri ve istilahları izah eden ve bir endeksi ihtiva edecek olan diğer bir fasikülle beraber en sonda neşredeceğim.

Bu birinci fasikülü teşkil eden **Eski Şark Kavimlerinde Filozoflar** pek ayrı bir ihtisasa ihtiyaç gösterirdi.

Fakat seriyi eksik bırakmamak için hattâ din tarihini alâkadar eden bazı meseleleri de bahsettiğimiz milletlerin filozofisi imiş gibi kaydederek neşretmeyi lüzumlu gördüm. Hint ve Çine ait olanlar müstesna olmak şartile, diğerlerinde klâsik filozofi tarihlerinin hududunu pek az aştım.

Fasiküllerin umumî tasnifi, pek az farkla filozofi tarihi manzarasını gösterecektir. Her biri ayrı ayrı müstakil bir kıymet arzedecek olan bu (24) eser, aynı zamanda mufassal ve bir tek eser gibi telâkki olunmalıdır. Bu sebepten her fasiküle müstakil sayfa numaraları koyduğumuz gibi, bir de ayrıca ikinci fasikülden itibaren, seriyi takip edenve ona bir filozofi tarihinin devamlıve tek eseri manzarasını veren sayfa numaraları koydum. Elde edebildiğimiz orijinal filozof resimlerini de ilâve ederek büyük fikir adamlarını müşahhas olarak tanıtmayı da ihmal etmedim.

Kitap neşrinin pek zorlaştığı bir devirde sayın Tefeyyüz Kitapevinin verdiği cesareti burada ayrıca ve teşekkürle anmak vazifemdir.

Erenköy : I - II 1941

Cemil Sena Ongun

Birinci Kısım

İlk çağdaki şark milletlerinde filozofi

A — Eski Mısırdaki filozofi

Şimdiye kadar Mısırlıların filozofisine dair kendilerinden kalma tam bir eser elde edilememiştir [1]; yalnız Herodote, Sicilyalı Diodore, Plutarque, Porphyre ve Jamblique, eski Mısır mezheplerinin [2] ve düşüncelerinin bazılarını nakletmişlerdir. Bilhassa Yunan filozofları üzerine gerek ilim ve gerek esatir ve filozofi bakımından yaptığı tesirlerden anlaşılıyor ki, eski Mısır, derin ve yüksek düşünceler yaratmıştır. Milâttan üç asır evvel yaşamış olan Mısırlı Manethon, yunanca bir Mısır tarihi yazmış ve bu eserini, eski Mısır şarierlerinden Hermes veya Yunan tabirile Mercure trisnegiste'den iktibas ettiğini söylerse de, bu eserden yalnız şüpheli birkaç parça kalmıştır.

Mısırlılar Knef veya Hamefis adını verdikleri büyük bir Tanrının âlemi vücuda getirdiğine inanırlar. Knef, onların nazarında ziya, ruh, nefes, su ve feyezani temsil eder. Ruhun varlığına inanmışlar ve ebediyeti

[1] Hermès. Livre des Morts, Manifestation des ames a la lumière gibi eserlerin bazı parçaları müstesna.

[2] Hémetisme gibi.

tasdik etmişlerdir. (Ebedî olan ruh, birtakım âli ve süflî mahlûkatın ceseîlerine girmek suretile tenasüh eder. Tenasüh fikri, hayvanlardan bazılarinatecavüzü Tabu, yani yasak addettirmiştir. Bu sebeple timsah, öküz ve sair hayvanlara tapmışlardır. Bunlar eski Totemisme itikatlarının bir bakiyesidir.)

Heyeti umumiyesile güneşe ibadetten husule gelen bir dinin ilhamlarından ibaret birtakım merasim içinde, ahlâksel akideleri tamamen görülemiyorsa da ataları ve hükümdarları Tanrı telâkki ettikleri ve iyilerin ahrette mükâfata, fenaların cezalara maruz kalacağını kabul eyledikleri anlaşılmaktadır. Mısırlılar, aynı zamanda, ölülerin dirileceğine, kıyamete, hulâsa müstakbel bir hayata iman etmişlerdir. Tanrılarına insan ve hayvan şekilleri vermişler, onları beşerî münasebetlere benzeyen birtakım vasıflarla süslemişlerdir. Ebediyete müteallik fikirleri, hiçbir kavimde görülmeyecek kadar metîn ve kavidir; ve hemen eski Mısır demek ebediyet ülkesi demektir.

Mısırlılar, ruhla maddeyi, yani “Osiris-İsis,, şer ve tahrip prensibi olan “Tyfon,, u daima yekdiğerile savaş halinde telâkki etmişlerdir. Bu fikirler, bütün güneşe tapan kavimlerde olduğu gibi semavî, cisimlerin arz üzerine olan tesirlerinden doğmuştur.)

Osiris. güneşin inkılâbı şitevî noktasında semavî bir bakireden doğarak Tyfon tarafından öldürölür. Ve yarım kış kürsinin sembolü olan bir mezara defnedilerek garp hükümdarlığı namını verdikleri toprak al-

tında ruhları muhakemeden sonra nihayet, itidali rebîî de kurtulur. Ve semtürre'simizde habis olan ruhlara galebe eder. Hulâsa kaynakları güneşin hareketlerinden ibaret olan bütün bu itikatlar kâhinler tarafından, gene kâhin yetiştirilecek olanlara öğretilen bir nevi “bâtınî akideler - Doctrin esoterique,” den ibarettir ki, esrar ve efsanelerle doludur. Bugün Mısır tarihi gittikçe inkişaf etmeğe başladığından, oradaki hikmetin hususiyetleri daha fazla anlaşılmaktadır. Hepsi Naturisme itikatlarına bağlı olan bu düşüncelerde, Mısırlıların hakikî filozofisini aramak doğru değildir [1].

[1] Mısırdaki bazı ayinleri, tarikatleri (Fisagor) fasıkülünde bulacaksınız.

B - Sümmer - Akad ve Fenikede filozofi

En çok astronomi ile meşgul olan Sümmer-Akadlar beşerî münasebetlerin semavî hareketlerle ilgili olduğuna inandılar. Bu mabutların herbiri ayrı ayrı âlemlerin rabbı değil, belki yalnız Sümmer Akadların rabbı idi. Kendi hakikî kullarına karşı müşfik olan ilâhları, başka kavimler için merhametsiz bir düşman, kinci ve intikamcı bir mabut idi. Hayat ve ahlâkları mabutlarının vasıflarıyla bezenmiş olan bu kavimler, yüksek medeniyetlerine rağmen fazla zalim idiler.

“Cosmogonîe,, hakkındaki fikirleri birtakım esatır ve batıl rivayetlerden ibaret olup muayyen hiçbir eserleri elde edilememiştir. Bununla beraber, Türk tarihinin derinleri hergün biraz daha aydınlatıldığı için, bilhassa Samî kavimlere tesir eden itikatlardan bugün haberimiz vardır.)

Fenikeliler de kısmen Sümmer-Akadlara benzeyen mezhebî itikatlara malik idiler. Bu üç millet, mabutlarına hayvan veyahut insan veya her ikisinin halitasından mürekkep şekiller verirlerdi. Bilhassa, muhitlerinde en çok tesadüf ettikleri vahşi ve kanlı, kuvvetli

yaratıkları halim ve ehli olan mahlûkata tercih ederlerdi. Bunun için **Bel** ekseriya insan başlı bir arslan gibi gösterilmiştir. Bütün bunlar daha ziyade o devirlerin itikatları olup filozofiden ziyade “din tarihlerini,, alâkadar eder.

Büyük **İskender**’in muasırlarından olan Sümmer veya Akadlı **Berose**’ın bazı fikirlerine, Yunan filozoflarında rastlanmaktadır. **Strabonda** Geldaniyede bir çok tarikat ve mezheplerin varlığını göz önünde tutarak burada muhtelif filozofî mektepleri olduğunu söylüyor. İhtimal bunlar Yunan filozofisine isimsiz ve kaynağı gösterilmeden intikal etmişlerdir;

Byblos’lı **Philon** da milâdın ikinci asrında Fenikeli **Sanchoniathon** adında bir zatın tarihini Yunancaya tercüme etmiştir. Bu zatın *Troie* harpleri zamanında yaşadığı zannedilmektedir. Bu eserden pek küçük bir parça kalmıştıdır ki şudur:

“Karanlık hava, haranlık havanın ruhu ve Chaos, eşyanın ilk prensipi olmuştur. Ruh, bu prensipe hayat vermiştir. Unsurların birleşmesinden aşk ve bundan âlem vücuda geldi.,, Bu parçayı İncilde Eusebe nakleder.

Revakçı - Stoicienne filozof **Posidonius** de Fenikeli **Moschus** adında bir zatın ilk defa *atom* nazariyesini kurmuş olduğunu söyler.

C - İran filozofisi

Eski Hindin dinî kültüründen tamamen kurtulmamış olan İran, şarkın en dikkate değer muhitlerinden biridir. İranda İsa'dan altı asır evvel yaşamış olan "Zerdüşt-Zorathaustrâ,, kendisinden evvel İranı ahlâkî bir inhilâle maruz bırakmış olan "Mazdek,,in neşriyatını ıslah etti. Bugün *Mecusilik* adıyla izleri, devam eden *Mazdekin* fikrî esasları şundan ibaretti:

İnsanları betbaht eden âmiller, bazı dinî ve siyasi kanunlerden ibarettir. Kanun, aksiyonlarımızı zincirlemek için zorbaların vazettiği ve hiç de tabîî olmıyan bir takım emirlerdir. Bu sebebdan, insanların mesut olması ve bilhassa zulümden kurtulması için her şeyden evvel maneviyatı bertaraf etmek lâzımdır. Kâinatı idare eden iki nevi kanun vardır: 1 — Sevki tabîîmizin, hiçbir kuvvetle tahdit edilemiyen ezeli kanunu... ki: bu tabiatın kutsal şeriatidir. 2 — Cemiyet halinde bulunmanın icap ettirdiği ahlâkî ve medenî kaideler.. Birincisi ne kadar tabîî ve değişmesi imkânsızsa, ikincisi de o nisbette ârizîdir ve adaletten uzaktır. Saadeti dileyen ruh, tabiatın kutsal şeriatine baş eğmelidir. Zira bu kanun yalnız insanlar için değil, bütün canlılar için aynı adalet ve müsavat dairesinde nefsanî hazzlardan istifade etmek ve sevki tabîîlerinin emrettiği, ihtiyaç göster-

diğifiil ve amelleri kayıtsız ve şartsız icra ve ifa etmek gibi mutlak bir serbestî ve müsaadeyi havidir. Bu itibarla yeryüzü mahlûkat için bir müşterek maldır. Ve kadın cemiyetindir. Bir hayvanın yet yüzünde malik olabildiği ne vardır?... Hiç... Fakat bu mülkiyet-sizlik onların hürriyetlerini ihlâl ediyor mu?.. Hiçbir zaman... Şu halde her şey, herkesindir. Ve hepimizin her şeyde bir hissesi vardır. Bu sebepten hususî mülkiyet ve miras olamaz. Onlar gayrimeşru, sahte ve haksızlıktır.

Mazdek, bu suretle bütün fenalıklara müsaade etmiş, tabîî yaşamak sevdası ile insanları hayvanlar haline getirmiştir. Aileyi, cemiyeti, kanun ve ahlâkı inkâr eden bu mezhep bir nevi Saibilikten, *Annarisme* ve *Nihilismeden* ibarettir. ŞİEM

Zerdüşte gelince: Hayatı efsanelerle kapatılmış olan bu zat, rivayetlere nazaran, Azerbaycan civarında *Örmiye* şehrinde doğmuştur. *Medyeli* olduğu ve *Darius* zamanında yaşadığı tahmin edilmektedir. *Aristote'nin* rivayetine göre ise, milittân, VII asır evvel yaşamış olması ıktıza etmektedir. Mesleğine *Mozdeisme* denir [1].

Zerdüşt, mabut *Zirvinâ* ile istişare ederek kendisinden *Avesta* unvanlı bir mukaddes kitap almış ve uzun bir inziva ve istiğrak hayatı geçirdikten sonra dinini neşretmeğe başlamıştır.

[1] Zerdüştün Türk olduğuna dair merhum Samih Rifatın Edebiyatı Umumiye mecmuasındaki tetkiklerine bakınız.

Araplar, islâmiyeti neşretmek için İranı istilâ ettikleri vakit, putperestlikten ve Mecusilikten kalma nekadar eserler varsa hepsini yakınırlardı; bu arada **Zerdüşün** kitabı da imha edilmişse de büsbütün ortadan kaldırılamamıştı. Zaten Araplardan evvel, Acemistanı istila eden büyük **İskender** de İranın pek eski dedelerinden kalma kitaplarını mahvetmişti. Fakat, Acemler, gördükleri bütün tazyiklere rağmen, dinlerinden vazgeçmiyerek **Avestanın** *Zind* lisanıyla tefsir edilmiş nüshalarını asrımıza kadar muhafaza eylemişlerdir. *Zend-Avesta* denilen kitap budur. Meşhur müsteşriklerden **Anquetile Duperron**, İrana giderek mahallinde bu mukaddes eserleri toplamıştır. Ve Fransızcaya *Zind-Avesta* adıyla tercüme etmiştir.

Zerdüş, İranîleri ahlâk bakımından pek düşkün kısmen ışık ve ateşe tapan bir millet halinde bulmuştu. Onlarca hayat ve aklın kaynağı, yekdiğerinden ayrılmasına imkân olmıyan ışık ve ateş idi. Ve ateş her ikisinin de mümessili idi. Bunların kâhinlerine *Mugan* veya *Mage-Mnbid* tesmiye edilir.

Zerdüşte nazaran güneş büyük mabudun makarırıdır. Ziya ve hararetin menbaı olan güneşten de diğeryıldızlar vücuda gelmiştir. Yıldızlar, güneş kaybolduğu vakit, geceleri, ona vekâlet eder. Güneşi temsilen dağların en yüksek noktalarında ateş yakmak, bu mezhebin icablarındandır. **Zerdüşün** inşa ettiği mabette, tanrılığına itikat edilmiş olan ateşin söndürülmeden yakılması zarurîdir. Ve kâhinlerin vazifeleri

Ateşgedelerdeki mukaddes ateşi söndürmeden muhafaza etmektir.)

Güneşte ikamet eden büyük yaratıcı **Zerwan Akerene**, âlemin namütenahi büyüklük ve genişliği içinde yalnızdı. Başlangıçta fâni varlıklarla mutlak varlık birdi. Fakat büyük yaratıcının hilkat üzerinde iki nevi ilâhî tecellisi vardır. Biri, hayrın, iyiltğin, bereket ve faziletin sevap ve mükâfatın müdafii olan **Hürmüz-Ormuz**; diğeri, şerrin, fenalığın, kıtlık ve seyyiatın, günah ve mücazatın müdafii olan **Ahrimendir**. Bunlardan **Hürmüz** melekler üzerinde, **Ehrimen**, şeytanlar üzerinde saltanat sürer.

Ve hayat daima yekdiğerine zıt olan bu iki mabudun sonsuz mücadelesinden ibarettir. Bu mücadele on iki bin sene devam edecektir. **Hürmüzü**, ziya ve hakikat, **Ehrimeni**, yalan ve zulmet temsil eder. Güneş ruh, su... hayrın âmillerinden; gece, soğuk, madde, fırtına... şerrin illetlerindendir. İyi ve fena insanların aşâğısında sıra ile ehlî hayvanlar, vahşi hayvanlar ve cinlerin idare ettiği menhus ve kirli hayvanlar vardır.

Hakikî mabut, **Zirwananın** mümessili **Hürmüzdür**. **Hürmüz** hilkatı, kendi oğlu olan ateşten daha evvel halkettiği “*ilâhî kelâm - Verbe Divin*,” vasıtasıyla yaratmıştır. **Hürmüzün** en büyük sıfatı; zeki, ileriye gören ve düşünen yüce varlık olmasıdır. **Ehrimen** ise, zekâdan mahrumdur. İhtiraslarına mağlûp, asabî insanlar gibi kararlarını beklemeden ve düşünmeden icra eder.

Ve yaptıklarının neticesini kat'iyen düşünemez ve göremez. Bu sebepten **Hürmüzün**, **Ehrimene** galebesi mukadderdir. İnsanlar, şer mabudu tarafından hücumla düçar olur; Fakat hayır mabudu ve melekler bizi müdafaa eder. Bununla beraber, ferdin riayet zaruretinde bulunduğu bazı vazifeler vardır: Saadet ve selâmet temini için *adalet* dairesinden çıkmamak, **Hürmüzün** sıfatlarını benimsemiş olmak icap eder. Şu halde, daimi bir savaştan ibaret olan hayatta muzafferiyet zekilerin, faziletkârlarıdır. Tam safiyet ve mutlak fazilete malikiyet ve çalışmak... Bu zaferin sırrıdır. Bilhassa istihsal yapan çalışmalar, çalışmaların en yükseği ve faydalısıdır. Zira: ancak zeki ve faziletkâr olanlar istihsale muktedir olabilirler. İstihsal edenler, karanlıktan, yalandan, fenalıktan ve uğursuzluktan kurtulabilirler. İşleme ve çalışmanın bilhassa ziraî ve ticarî olanı methedilir. **“Toprakta çalışanlar, kurban kesenler kadar Hürmüzün şerefini çoğaltır.”** Ve ancak çalışanlar ceht ile faziletli neşre istidadlıdır. Bu mezhepteki faziletlerin en yücesi doğruluktur. Yalan **Ehrimenin** sıfatlarındandır, Ve en büyük bir günahdır.

Öldükten sonra her ferdin yaptığı işleri *Raşnu* isminde bir melek hata yapmıyan bir terazi ile tartacak ve lâıyk olduğu dereceyi tayin edecektir. Bu mahkemeden kurtulan ruh, cehennem üzerinde bulunan *Sinva* köprüsünden geçmeğe mecburdur. Günahkârlar bu köprü üstünde sukuta, faziletkârlar ise **Serauşa**, **İzed**, **Âkşaspad** adlı melekler vasıtasıyla cennete vâsıl ola-

caklardır. Orada mabut **Zerwana** tarafından gösterilecek münasib bir mahalde ruhların yeniden kalkacakları zamana kadar bekliyeceklerdir. Bu düşünceler. *Çok Cinli Polydemonisme* bir itikadın ahlâksel emirlerle karışmış bir şeklidir.

Hayat savaşını pek derinden görmüş olan **Zerdüş**t Senbolik nazariye ve emirlerle hakikî bir ahlâk çıdır. Eski Mısırın **Osiris** ve **Pantheisme**'inden başka bir şey olmıyan **Hürmüz**le **Ehrimen**, güneşin zıd iki tesirini temsil ederler. **Hürmüz**, lâtif bir ışık ve sıcaklık âleminde vazifesi karânlık ve soğukluğun halk ve icat etmekten ibaret olan güneşin yazdaki tesirlerinden, **Ehrimen** ise karanlık ve soğukluğun, kıtlık ve kısırlığın devrî sayılan bir güneşten kinayedir. Bu itibarla **Zerdüş**t bazı mecazî ve temsili tabirlerle, tabiatın yenileşmesini mucip olan ilkbaharda varlıkların yeniden yaratıldığını tasavvur ederek yıldızların herbirini içtimaları devrine *Dönüm - Baas* ismini verdi.

Esas itibarile bu mezhep, **Zerdüş**tten evvel de mevcut olan **Hind** ve **İran** itikatlarının tasfiye edilmiş bir şeklidir. (Bu zatın **Hürmüz** ve **Ehrimeni** aynı kudrette iki varlık olmakla beraber, hayırın zaferine inandığı için kendisi tek Allahlı bir itikadın ve nikbin bir ahlâkın müjdecisi sayılır. Ona göre Tanrısel vasıflar "Hakikat, hikmet, kudret, merhamet, sihat ve ebediyet," tirkî, dikkat edilirse hep ahlâksel ideallerden başka bir şey değildir.) Ona göre en fena ahlâksızlık ahlâkî vicdana uymıyan hareketleri yapmaktan ibaret-

tir. (Melek veya şeytan cinsinden bazı ruhlara inanması, ölümden sonra azap veya saadet getiren bir hayatı kabul etmesi, eski itikatların bakıyesinden başka bir şey değildir.) Zerdüşt mezhebi, başlangıçda, hayır ve faziletin müdafii ve hakikî bir ahlak mezhebi iken sonraları kâhinlerin ateşi, yıldızları ve unsurları mezhebe karıştırmaları ve dinî merasimi bizzat icra etmeleri yüzünden bozuldu. Ve nihayet ateş de aslî ve hakikî mahiyetini değiştirerek Tanrılık derecesine yükseltildi. Ve kendi mezheplerine iman etmiyenleri, bir zaman hıristiyanlıkta olduğu gibi Allahın lütfuna ve inayetine mazhar olur ümidiyle yakmıya başladılar. (Milâdın 274 ünde 'İranda doğan Mani'nin tesis ettiği *Manicheisme*'in bu bozulmada büyük tesirleri vardır. Bu mezhep hıristiyanlıkla *Mazdeisme*'i uzlaştırmaya çalışmıştır.

D -- İbranîlerde filozofi

Büyük İskenderden sonra Mısır hükümdarı olan Pythotleme zamanında bazı âlimler tarafından tercüme edilmek suretile elimize geçen *Tevrat*, bize İbranîlerin hayat ve filozofisi hakkında eşaslı malûmat vermeğe hizmet etmiştir. Bugün *Ahdi atik* namıyla İnci-
liğin bir mukaddemesi şeklinde elden ele gezen *Tevrat*, *Beş sefer* adı verilen beş parçadan ibarettir. Bunlardan birincisi: *Tekvin seferi*dir ki: İbranîlerin *Cosmogonie*'sini muhtevidir. Kâinatın "Bir,, olan ve her türlü maddî şekillerden uzak bulunan hür ve kâmil irade sahibi, **Yehovah** tarafından altı günde yaratıldığı ve nihayet **Musaya** kadar varlıkların birlik, kaynak ve tarihini ihtiva eder. Diğer dört *Sefer* ise, *Beni İsrailin* umumî hayatına âid bir tarihtir. Bazı ahlâkî emirleri ihtiva eder.

Kendilerini Allahın seçilmiş kulları telâkki etmiş bulunan *Beni İsrail*, beşeriyette ilk defa eseri müessirden tefrik eden bir filozofiye malik olmuşlardır. (Bunların hâliki, sair şark kavimlerinde görülen bir *Pantheisme*'in Allahı değil, belki hilkatî ezelf iradesiyle kendinden haricte ve kendinden başka bir surette yaratan Allah'tır. O temsil ve temessülden uzaktır. On mukaddes emirden biri de Tanrısel birliğe imandır. Ve bunlara ibadetten çekinmektir.

İbranîlerce, her fêrt, irade sahibidir. Bu sebepten on emre, itaat mukadder değil, belki her kavmin irade-

şine tâbidir. Haftanın altı gününü çalışıp birisinde dinlenmek nasıl farz ise, senelerin her yedincisine *Yubel* ismini vererek bütün beşerî muamelelere bu mümtaz ve seçilmiş senede başka bir şekil vermek öylece farzdır.) Bu itikatlara göre, faiz yasak olduğu gibi esir olanlar *Yubel*'de azat olunacak ve mülkiyet hakkı yedi seneden fazla imtidat edemiyecekti. Zira, fert hiç bir şeye malik olamaz, her şey ve bütün varlıklar *Yehovah*'ındır. Adalet, şefkat, sadaka vermek, dinî emirlerden olduğu gibi yetim, dul ve fıkara'yı himayede mecburidi. Yalan yere şehadet, fuuş, hırsızlık, katil, gibi ahlâksızlık *on emir* ile menedilmişti.)

İbranilerde, bir uhrevî hayat telâkkisinin mevcut olup olmadığı hakkında ittifak edilmiş değildir. Hür ve iradeli olan insan, aksiyonlarından bu hüriyeti dolayısıyla mes'ul idi. Ve aksiyonların cezasını bu dünyada hayatta görmek ve çekmek mukadderdi. Aralarında sınıf farkı bulunmayan İbraniler, yalnız *sıbılara*, yani-özlere ayrılmış ve her öz muayyen vazifeleri üzerlerine almışlardı. Esasen "*İsrail*," demek "*Allahın seçilmiş kulu*," demek olduğuna nazaran, Beni İsrailden her ferdin aynı hükuk ve imtiyazlara müsavi olarak malik olması zarurîdi. Rütbelerin en aşağısı, hiç bir faydası olmadığı gibi herkese de zararı dokunabilecek silâhlarla mücehhez bulunan ve bu itibarla "*Devedikeni-Chardon*," ne benzeyen hükümdarlıktı. Bu, kabul edilmesi güç bir mesuliyetti. Maamafih, *Musa* şeriatı, Beni İsrailin bizzat kendileri tarafından intihap edilecek olan hükümdara itaati emretmiş ve isyan edenleri *Yehovah*'ın affetmiyeceğini bildirmişti.

Tevratın ihtiva ettiği esaslı fikirler hemen bundan ibarettir. Fakat nihayet kâhinler elinde kalan bu din, zaman geçtikçe esararlı bir şekil almış ve *Babil* esaretinden sonrada aralarında bazı mezhep farkları zuhur etmiştir. Bunlardan “*Sadukiler - Saducéenns*,” ruhun ebediyetini, ruhların yeniden kalkacağını, ve melekleri inkâr ederek yalnız dinî merasime iştiraki ve şeriati kabul eden “*yarı Musevî - Héterodox*,” bir mezhepti. Kudüsün tahribinden sonra muhtelif mahallerde mektepler açarak bazı mezhebe müteallk nazariyeleri okutan, ikinci bir fırkada “*Pruşi - Pharisiens*,” lerdir. Bunlar itikatlarını “*Talmut*,” ismini verdikleri büyük bir eserde koymuşlardır.) Bu kitap iki kısım olup biri *Taberiyyede* yazılmış olan “*Mişna*,” kısmıdır: bu Tevratın tefsirinden ibarettir ve altı kısımdır. Diğeri “*Gemara*,” dır ki birinci kısmın şerhinden ibarettir. *Pruşî*ler, başlangıçta kendilerini zahitlik ve riyazata terketmişlerdi. O vakit tevrata tamamen riayet eden tam dindar - *Ortodox* oldukları halde, daha sonra kendi nazariyelerini şeriata karıştırdılar. Üçüncü bir fırka da, *Esiyyi-Essenienes*,” lerdir; bunlar büsbütün riyazat ve ibadet içinde bir nevi rahiplik hayatı geçirmişlerdir. Bunlar kâinatın unsurlarını “*harfler*,” olarak kabul etmişlerdir. “*Harfler nazariyesi - THéorie de lettres*,” denilen ve şarkta hâlâ meşhur olan *Hurufilik*’in aslı telâkki olunabilen bu mezhebe “*Cabalisme*,” denir ki milâttan iki asır evvel kurulmuştur. Buna dair malûmat, *Hilkatin kitabı* ve *Nurun kitabı* adlı iki eserde yazılıdır. Bu mezhep, bir nevi *Batıniyye* idi. Bunun tahsili

için ayrı bir meziyete malik olmak iktiza ederdi. Nazariyeleri, muamma gibi sembollerle doludur (*Kaballar, tevratin Tekvin seferini göz önünde tutmayarak, zihnimizle haricî eşya arasındaki münasebetleri gösteren işaretlere ehemmiyet vermişlerdir. Bu işaretler ise: kelime ve adetlerdir.*)

Maksadımızı izaha ve varlıklara ayrı ayrı isim vermeye yarayan harflerin adedi en aşağı yirmi ikidir. fikirler bu harflerle, keyfiyetler ise: adetlerle ifade olunabilir ve adetlerin basit unsurları on dur. Bu suretle teşekkül eden iki işarete [*Hikmetin otuz iki caddesi*] derler. İnsanda [*Fikir, söz, yazı*] gibi üç hassa vardır. Bunlar bir tek yaratıcının ilâhi vasıflarındandır.

Kelâm — Verbe „ Hilkatin tekevvününe sebep olan ilâhi emirdir. Fikir ise, bu kelâmın ihtiva ettiği manadır. ve yazı, hilkatin bir eseridir ve hilkate bir işarettir. Varlığın en küllî ve umumî teşekkülüne “*Sefirut* „ derler; bu on adedidirki: Zaman, mekân, fikir hareket ifibarile namütenahidir. Fakat namütenahi birdir. Binaenaleyh, namütenahide çokluk yoktur. İlâhi kelâm tabiata çevrilen ilâhi bir sestir. Her şey tedricen bundan zuhur etmiştir, bu da birdir. Diğer adetlerin hepsi ayrı ayrı, *nefes*, içinde karanlık ve boşluğun hâlkedildiği *su*, sudan çıkan *ateşi dört cihet* ile *derinlik ve büyüklük...* v. s. gibi keyfiyetler ile cisimlerin ve ruhlardaki hallerin timsalidirler. Her harfın delâlet ettiği manayı vermeye ve bulmaya “*Sudur akidesi — Doctrin*

de l'emenation, derler. [1] Bu mesleğe nazaran Allaha, her türlü maddî şekil ve vasıflarından kurtulmuş bir ve namütenahi bir prensiptir; hakim, idrakli, ve âlemi zâtî cevherile doldurmuş, hiç bir suretle tarif ve tasvirine imkân olmayan bir ilk illettir.

İnsan, mahlûkatın en mükemmelidir. Ve arz üzerinde bir ulûhiyet timsalidir, "*On sefirut*," "*makûl mahsûs ve tabii âlem*," olmak üzere üç âlemde bir üçlük vücuda getirir, Makûl âlem de varlıkla fikrin ayniyeti, mahsus âlemde ise: güzellikte nihayet bulan rahmet ve adalet; tabii âlem de ise *Allahı, kâinatın illeti, küllî kuvveti ve her şeyi yaratanı gösteren zafer, şan ve saltanat* esası vardır. Makûl âlemde yani varlık ile fikrin ayniyetinden varlıkların hilkatten evvel, tanrı nezdinde mevcut olduğu anlaşılır. Şu halde bize mahsus olan her şey, Allahda mevcut olan esaslı şekillerin remzidirler. Canlılar, yeryüzüne inmeden yani yaratılmadan evvel Allahda mevcut idi. Şimdiki malûmat, o vakıtki bildiklerimizin bir hatırlanmasından ibarettir. İnsan yer yüzünde Allahın timsalidir. Ve üç kuvvete maliktir. Biri nursuz ve ulviyetsiz olan cisme bağlı olan kısımdır ki, *hissî hayatımızı*, ikincisi *dimağî hayatı* vücuda getiren kısım, üçüncüsü de, bizi doğrudan doğruya Allaha ulaştıran *şuur ve vicdan* kısmıdır) İtikad, (*Allah korkusu ve Allah sevgisi*) esasına dayanmak üzere ikidir. Fakat Allaha ulaşmak için sevgi lâzımdır. Birliğin sırrı aşktadır. Ve İnsanın,

[1] Veya Hazret akidesi

en büyük saadeti, nefsini mutlak olan birliğin bir cüz'ü bilerek ilâhi aşka dalmış olmaktan ibarettir. Bu suretle **Cabala**, tasavvufa dalmış oluyor. Sonraları *Cabalcılar*, *Fizyonomi* vasıtasile herkesin huyunu keş-fedeceklerine inanmışlar, şeytan ve cin ve meleklerle itikad eylemişlerdir.)

Milâddan bir asır evvl de “Yûda” isminde bir ahlâk alemin, musevîlere çalışmanın ehemmiyetini, ilmin yüce-ilğini telkin etmiş ve dinî tavsiyelerde bulunmuştur.

* * *

Semavî dinler üzerinde hususî bir tesiri olan bu fikirlerle, musevilik ayrı bir kültür vücade getirmiş oluyor. Bahsettiğimiz kavimlerin ise, hareket noktası tabiat iken, Beni israil, bunun haricinde inüstakil ve mutlak bir prensip aramışdır. Evvelkiler, mahlûkatı Halikle karıştırmışlar, İbraniler ise, Halıkı mahlûktan tecrid eylemişlerdir.

Gittikçe, remilcilik, falcılık gibi kehanet işlerine dalan *Cabalisme* in esaslı maddelerinde, ileride tetkik edeceğimiz *Pythagore* ve *Eflâtunun* fikirleri vardır. Zira *Cabalisme*, Onlardan çok sonra inkişaf ve teessüs etmiştir.

Âdet ve an'anelerine sadık oldukları kadar da dini âyin ve merasimlerine saygı duyan İbraniler, gerek siyaset ve gerek ahlâk itibarile dinî bir safha-dan harice çıkamamışlardır. Maamafi “*Tevrat*”, insan tefekkürünün tekâmül silsesinde mühim bir merhale ve bir yeniliktir. Milliyetleri melez veya musevi olan son asır filozoflarını ise bu zümreye karıştırmamak lâzımdır.

İkinci kısım

Hindistanda filozofi

A - Hindistanda din ve filozofinin ilk şekilleri:

Bir zamanlar tarihi hakkında tam ve doğru bir bilgi elde edilemediği için, hayat, kültür ve medeniyetini hakkile öğrenmek imkânı bulunamıyan Hindistan, filozofi bakımından da, diğer şark milletleri gibi fazla müphem ve esrarla dolu bir sahaydı. İnsanlığın fazla kesif bir zümresini teşkil eden bu muhit, gerek iklim ve gerek tabii ârıza ve manzaraları itibarile pek hususî ve imtiyazlı bir büyüklük ve güzellik gösterir. Garphıların, **arzin cenneti** adını verdikleri Hindistanda bu coğrafi durumun icap ettirdiği, çeşitli, korkunç, insanın küçüklük ve âcizliğini ihtar eden dağlar, nehirler, ormanlar ve vahşi hayvanlar, Hint filozofisine doğrudan doğruya tesir eden âmillerden biridir. Umumiyetle **ahlâk ve din** kadrosundan çıkmamış olan bu filozofi, baştan başa **ölüm korkusile** harekete geçen ve daha çok bedîf bir manzaraya da mâlik olan duygular ve düşüncelerden ibaret gibidir.

Strabon, Plutarque gibi eski bilginlerin verdiği eksik malûmattan vazgeçilirse, Hintlilere dair **Colbrooke**'un neşrettiği eserlerle bizzat, Hint mütefekkirlerinin yazıları ve bibliografyada göstereceğimiz kitaplar Hintlilerin bir mezhep veya tarikat kadrosunu aşamı-

yan filozoflarını kuvvetle aydınlatmaya yardım etmişlerdir. [1]

Esasen bugünkü Hintlilerin bir kısmı da eski itikatlarını ve dini merasimlerini henüz muhafaza etmekte bulunduklarından, sair eski milletlerden ziyade bunların fikirlerini öğrenmek kolay olmuş ve bazı seyyahların rivayet ettikleri efsaneler, artık bugün tamamen nihayet bulmuştur. Esas itibriyle Hint filozofisinin kaynakları, tamamen ayrı bir tetkika ihtiyaç gösterir biz klâsik ve tarihî huduttan ayrılmıyacağımız cihetle burada geçen düşüncelerde bilhassa tesiri olan eski Türk düşüncelerini tahlil etmiyeceğiz; ve filozofların milliyeti üzerinde ısrar etmiyeceğiz. Zira bu iş büsbütün ayrı bir etüd ve ihtisasa ihtiyaç gösterir.

Hint filozofisi, dinin tekâmül vetiresini takip etmek suretile üç safhadan geçmiştir :

1 — **Vedasların** ihtiva ettiği ve Polytheisme nazariyeleriyle dolu olan **Naturisme** mesleği..

[1] Hintlilerden intikal edebilen eserler şunlardır. a - *Vedalar*. Bu eser. Aryaların Pencaptaki fütuhatına dair manzum bir destandır. b - *Mahabârhata*. (İki yüz elli bin beyti ihtiva eden ve Aryaların biribiriyle yaptıkları savaşları gösteren ve nihayet tanrı *Vichnou*'nun galebesiyle biten bir destandır.) c - *Ramayana*. Bu eser, Aryaların Cenubî Hindistandaki zaferlerini tasvir eder. Bunun müellifi *Valmiki* adında bir Hintlidir. d - *Bagavad Gita*. Bu *Mahabârhata*'dan ayrılmış bir parçadır. Tanrı ile prens *Arjona* arasında vukua gelen metafizik bir mükâlemeden ibarettir. e - *Manou*. Bu Hint itikatları ile kanun ve mezhep merasimini ihtiva eden kutsal bir kitaptır. f - *Purana* g - *Upanishtad*. Bunlar daha ziyade subjectivisme'i okşayan pek eski yazıları ihtiva ederler. Bunlardan başka metinde ve bibliografyada adı geçen eserler...

2 —{ Manou nazariyelerinden mürekkep olan ve Brahma dininin vücutte getirdiği Pantheisme mesleği}

3 — Budanın Mysticisme ve Scepticisme'i ile bunun inkişaf ettirdiği usul ve metafiziğe dayanan filozofların meslekleri..

Hint filozofisinin kaynakları Milâttan evvel X uncu veya VIIIinci asrın bir eseri olan Rig-Vedalara kadar yükselir. Bu eserde dinî ve felsefî bir mahiyet taşıyan ilk duygu ve düşüncelerin edebî manzarasıyla karşılaşırız. Orada kâinatın nasıl yaratıldığını ve nereden geldiğini araştıran bir parçada denir ki :

“Varlık ve yokluk mevcud değildi.—Ne havai nesimi ve ne de onun altında sema vardı. — Hareket eden şey nedir? — Hangi tarafa ve kimin nezareti altında hareket ediyor? — Sular ve derin uçurumlar var mıydı ?

“ O vakit ne ölüm ve ne de ölmemezlik vardı. — Henüz gündüz geceden ayrılmamıştı. — Yalnız Bir, kendine yabancı bir teneffüs olmaksızın kendi kendine nefes alıyordu. Ve kendinden başka kimse yoktu.”

“ Bu esnada ilk defa olarak kendisinde arzu baş gösterdi. — Bu, onun ilk tohumu oldu. — Kalpleri zekâ ile dolu hâkimler, yokluktan varlığın bağına keşfetmek için uğraştılar ve keşfettiler. „

“ Bize hilkatin nereden gelip, nereden doğduğunu kim söyleyebilir? — Sakın tanrılar, hilkatten sonra doğmuş olmasınlar ? Onların nereden geldiğini kim bilir ? „

Bu hilkat, nereden gelmiştir? — Acaba o yaratılmış mı, yoksa yaratılmamış mı? — Bunu ancak, göklerin en yüksek noktalarından, gözleri hâkim olduğu âlemlerin üstünde olan bilir! — Fakat acaba, o da bunu bilirini?,,

Diğer kasidede de eski tanrılara yabancı olan “ve bütün hareket edenlerin biricik sahibi olmak iktiza eden,” bir tek tanrıdan endişe edilir :

“ Hayatı veren kendisi, kuvveti veren kendisidir. Bütün tanrılar onun emirlerine boyun bük müştür. — Gölgesi ölmemizdir, gölgesi ölümdür. — Kendisine kurbanlarla saygılarımızı sunduğumuz bu tanrı kimdir?,,

“Bu karlı dağları, uzak nehirlerle bu denizleri o kurmuştur. Sema sahaları onun kollarıdır. Kendisine kurbanlarla saygılarımızı sunduğumuz bu tanrı kimdir ? ,,

“ Yerleri ne ile tesbit ve gökleri ne ile tesis etti? Boşlukları ve mesafeleri esirle ölçen kendisidir. Kendisine kurbanlarla saygılarımızı sunduğumuz bu tanrı kimdir ? ,,

Gözleri bütün kudretile suların üzerinde dolaşan kendisi, kurban ateşini doğuran ve ateşe iktidar veren kendisidir. Tanrılardan üstün bir tanrı olan yine kendisidir. Kendisine kurbanlarla saygılarımı sunduğumuz bu tanrı kimdir?,,

Hulâsa, bu şüpheci, varlığın sır ve hikmetini öğrenmek husuunda muztarip ve meraklı sùallere rağmen, o vakıtki Hintli için, an'anevî olan bütün diğer tanrılardan üstün bir tanrı vardır. Ve bu, bütün diğer tanrılardan ve yaratıklardan evel mevcuttur.)

Âlemi yaratan bu tanrı, Prajapati'dir. O, başlangıçta yalnızdı. “Acaba çoğalabilirmiyim ve yaratıkları doğurabilir miyim?”, diye bir arzu hissetti. Ve müellim olduğu kadar da hararetli çalışmalardan sonra, kendisinden bütün tanrıları, insanları, zaman ve mesafeleri fikir ve sözü yarattı. [1]

Bu ilk devirlerin itikatları, bedbin ve korkunç duyguları ihtiva eder. Bu itikatlara göre, âlemde cahilin nazarlarından kaçan ve fakat insana düşman olan binlerce şey vardır. Gece ve gündüz, insanların yapmış oldukları şeylerin lâıyk olduğu mükafat veya mücazatını taşıyarak çekilir giderler. Gece ile gündüzün bu münavebeli saltanatı üzerinde parlayan şeyin tacı, yani güneş görünür. Binaenaleyh

“Parlayan şey ölümdür. Mademki o, ölümdür, onun altında oturan yaratıklar ölürler. Parlayan şeyin ötesinde oturanlar tanrılardır; bunun için onlar hiç ölmezler,

[1] Ahdi Atık'ın kozmogonisi de aynı fikirdedir. Bu bendin son fikirlerini bir Türk şâiri ne güzel ifade etmiştir :

*Düşün ol zâtı kim emrile zâtından ayan olmuş,
Vücudu sermedisinden zemîn-ü asüman olmuş..*

Onların ışıkları bir takım gemlerdir ki, bütün yaratıklar, onlarla bu âleme koşulmuşlardır. Kimin ölmesini isterlerse, hayatı kendine çeker ve yükseltirler; ve böylece de insan ölür.,,

Ancak hakim(*Sage*)olanlar, bu parlak şeyin ötesine geçmeye, muvaffak olur; yâni hiç ölmemeye elverişli olan merasim, âyin ve kurbanları bilirler. Bütün bu devirlerin ulûhiyet telâkkisinde, henüz ruh ve benlik mefhumu yoktur. Fakat daha sonra yine bir tanrı olarak temsil edilen nefis veya benlik mânâsını verebileceğimiz **Atman** mefhumu ile karşılaşırız. Umumî olarak **Birlik** fikrine kaynaklık yapan **Veda** edebiyatının mühim bir parçası addedilen **Brahmana des Cent sentiers**'de rasladığımız **Atman**, insanın hayatî fonksiyonlarile tekmil kuvvetlerin temel ve kökleridir. İnsan bedenine tamamen **Purana** denilen hayatî nefesler nüfuz etmiştir. Ve bütün bu hayatî nefeslerin mutlak hâkimi **Atman**'dır. Ve her şey varlığını bundan alır: **"İnsanda on çeşit nefes vardır. Atman bunların onuncusudur. Ve bunların üzerinde hayatî nefes yerleşmiştir.,"**

Hulâsa bu, insanın tekmil âzâ ve melekelerile beraber şahsiyetini temsil eden bir merkezdir. Aynı zamanda bu, bütün kâinatı ihata eden ve canlandıran küllî ruhun tesirile insanın zihnî hayatı üzerine de bir tesir yapar.

Hintli, kendi şahsında hissedip düşündüğü şeyleri haricî âleme nakleder. **Taittirîya Brahmana**'da görülen

“Agni (Ateş tanrısı) sözümde; Vayou (rüzgâr tanrısı) nefesimde; güneş gözümde; ay ruhumda; Atman kendi Atmanımda bulunur,, cümleleri de gösteriyor ki; şahsiyetin muhtelif organ veya aksamı ile birer birer alınan kâinatın muhtelif kudretleri arasında bir Parallellisme vardır. Şuurun, ben mefhumunun, ruhî hallerin tanrısal gelişmesini gösteren ve insanın çoğalmasını, üremesini anlatan şu parça da mânâlıdır :

“Başlangıçta Atman vardı; ve bir inssna benziyordu. Etrafına baktı. Kendisinden başka bir şey göremedi. İlk defa(Benim) sözünü telâffuz etti. (Ben) ismi buradan geldi. Bunun içindir ki, hâlâ da yekdiğerile konuşan insan, her şeyden evvel (bu benim) der. Ve ancak ondan sonra diğer ismini söyler. Atman, bundan sonra korktu. Bunun içindir ki, yalnız kalındığı zaman korku gelir. Sonra mademki, benden başka kimse yoktur. Neden korkmalıyım? diye düşündü. Bunun üzerine korkusu geçti. Filhakika neden korkmalıydı? Zira korku bir başkasından gelir. Nihayet, kendisinin tatmin edilmemiş olduğunu hissetti. Bunun içindir ki, yalnız olunduğu zaman tatmin olunmak imkânsızdır. İki olmak istedi. Bunun üzerine kendisinde birbirini kucaklamış olan bir kadın ve erkek mahiyeti peyda olmağa başladı. Böylece kendi mahiyetinden ikiye bölündü. Bundan karı koca peyda oldu. Bunun içindir ki, Yajnavalkya bizim herbirimiz bir nevi yarımız dedi. Bunun içindir ki, erkek mahiyetindeki boşluk, kadın tarafından

dolduruldu; ve erkek kadınla birleşti ve böylece insanlar çoğaldı.,, [1]

Bundan sonra hikâye şöyle devam eder; yaratıcı **Atman**'ın erkek ve dişi olan iki yarımı, insan şekline geçerek diğer hayvan şekillerine bürünür. Ve böylece bütün diğer canlılar zinciri uzanır gider. Ve nihayet **Atman**, kendisinden ateşi ve rutubeti, yani **Agni** ve **Soma**'yı yaratır.

Manou nazariyelerine bağlı olan **Brahma** mezhebinde bu Kozmogoni meselesi biraz daha mücerretleşir. Kutsal metinlerden alınan şu parçalar da bu hususta az ehemmiyetli değildir :

“Ebedî ve her şeyi bilen ve her şeye nüfuz eden daima sevinç ve saf akılla dolu olan ve hiçbir şeye bağlı olmıyan **Brahma** zekâ ve saadettir.,,

* * *

“Varlık başlangıçta, tekti. Evvelâ bir ikincisi olmadan yalnızdı. O bir arzuyu tecrübe etti: “Çoğalsam ve doğursam..., dedi. Evvelâ ışığı yarattı; ışık da aynı arzuyu tecrübe etti. Ve suları yarattı. Aynı suretle sular da arzu ettiler ve dediler ki, çoğalalım, bereketli olalım!... Ve böylece onlar da arzı yarattılar.,,

* * *

“Her şeyi bilen ve gören, her şeye muktedir olan

[1] *Brahmana des Cents Sentiers*.

illet, esasen mesuttur. O, güneşin mahrekinde ve insanın gözlerinde görülen parlak ve yaldızlı bir varlıktır. Bu varlık, her şeyden evvel mevcut olan esirî bir unsurdur. Ve o, bu unsurla her şeyi idare eder. O, bütün varlıklara dalan bir nefestir ki, göğsünden eşya doğar. O, semada ve bütün yüksek ve alçak yerlerde, her tarafta bu âlemin ortasında ve insanda parlayan bir ışıktır. O nefestir. O, akıllı, hiç ölmeyen, mahvedilemeyen bahtiyar bir şahsiyettir.,

* * *

“Ağını kuran ve toplayan bir örümcek gibi, topraktan çıkıp toprağa avdet eden bir nebat gibi, canlı bir insan vücudundaki tüylerle başta çoğalan saçlar gibi, kâinatta bu değişimiyen yüce varlıktan doğarlar.,

* * *

“O, kendisini, varlıkların kaynak ve illeti gibi mağlûp edilemez ve kâmil olarak temaşa eder.,

* * *

“Brahma, kendinden daha yüce olan hilkati böyle teşkil etti. Zira o, kendisinden daha büyük ve ebedî olan tanrıları yarattı. Şu halde o, kendinden üstün olanı yarattı.,

Atman, bütün kutsal kitaplarda, yegâne faaliyet, ışığın yegâne kaynağı, eşyanın en hakikî ve yegâne realitesi olarak gösterilir. Fakat buna mukabil, onun haricinde, eşyanın içinde kendisinden olmıyan diğer bir unsur kalır :

“Arzda ikamet edenler, arzdan ayrıldılar. Ve arz onu tanımaz. Beden arz dandır. Onu derunî olarak idare eden hiç ölmeyen Âtmandır. Suda oturan, ateşte, oturan, esirde oturan, rüzgârda, güneşte, kamer ve yıldızlarda, mekânda, yıldırım ve şimşekte, bütün âlamlerde ve bütün vedalarda, kurbanlarda, varlıklarda oturan.. Bütün varlıklardan ayırdır. Ve varlıklar onu tanımazlar. Binaenaleyh, bütün varlıklar, cesettirler; onu derunî olarak idare eden hiç ölmeyen, Âtmandır. Âtman, cesede, tırnaklarına kadar girmiştir. Tıpkı bir usturanın kılıfında ve bir akrebin yuvasında istirahat ettiği gibi..”

Diğer bir parçada aynı dualisme’i görürüz :

“Bu değişmiyen varlığın kumandasıdır ki, sema ve arz kuvvetle birbirine temel olmuşlardır. Ve yine bu değişmiyen varlığın kumandasıyledir ki, güneş ve ay, geceler ve gündüzler, onbeş günler, aylar, mevsimler ve seneler, birbirine kuvvetle dayanırlar. Ve yine bu değişmiyen varlığın kumandasıyledir ki, karlı dağlardan akan nehirlerin bir kısmı garbe ve diğer kısmı semanın diğer bölgelerine giderler..” Hulâsa: “Onun korkusuyladır ki, güneş doğar, rüzgâr eser: Âgni, İndra ve ölüm bütün âlemi dolaşır..”

Görülüyor ki, Hintli, âlemden, maddeden ayrı ve nâzım bir kuvvet kabul etmektedir. Ve âlem işte bu nazım kuvvetin, yalnızlık ve arzusunun doğurduğu bir mahsuldür. Kimin eseri veya fikri olduğunu tayin etmemize imkân olunıyan bu itikatlarda, Hintlilere

mahsus olan derin bir bedbinlik vardır. Ve Bu da meslekinde gördüğümüz ahlâk ve itikatların tekmiî tohumlarını bu devirlerde bulmaktayız :

“Senin içindeki yüksek ve mahvolmaz idareciden, senin Atman’ından başka gören, işiten, düşünen, bilen hiçbir şey yoktur. Onun haricinde musibetlerden başka birşey yoktur.”

* * *

“Nasıl ki, âlemin gözü olan güneş, beşerî gözlere çarpan her çeşit hastalıklardan uzakta ve inzivada ise, öylece de tek varlık, Âtman, bütün varlıklardan ve âlemin elemelerinden uzak ve inzivada ikamet eder.”

Dernek ki, bu aziz Atman’ın mes’ut âleminde, insanların ıstırap içindeki âlemi birbirinden ayırır ve insanın bu iki âlem arasındaki mevkii, ruhların muhacereti nazariyesini izaha yardım eder. Eski itikatları tophyan Rig - Veda da, yeryüzünde fenalık yapanlar için, öte dünyadaki fenalıklar ve ıstıraplar tasvir edilmiştir. Esas itibarile, kurban kesenler, dünyada iyi hareket etmiş olanlar kurtuluşa mazhar olurlar. Ölümden ölüme maruz kalıp durmazlar. Brahmana des cent sentiers de şöyle bir parça vardır :

“Nasıl ki, bir işlemeci çok renkli bir kumaştan bir parça koparır ve bir başkasını, berikini, daha güzel bir modeli icat ederse, öylece de, ölünün ruhu, cesedini terkeder ve bilgisizlik içinde sürünür. Bir Mânes veya Gandharvas, Brahma veya Prajapati heyetinde

gerek beşerî, gerek tanrısel veya herhangi bir şekle bürünür. Nasıl hareket etmişse öyle muamele görür. Şu halde iyi hareket etmiş olanlar, iyi bir varlığa istihale eder. Fenalık yapmış olan, fena bir varlığa döner; temiz amellerle temiz bir hale girer. Fena amellerle fena muamelelere maruz kalır. Arzuya gömülmüş olanların durumu budur. Fakat arzu etmeyen, arzusuz olan, arzunun esaretinden kurtulmuş olan, Atman'dan başkasını istemiyenlerin ruhundan hayatî nefes kaçmaz, belki tekâsüf eder. Artık o Brahma'dır ve Brahma'ya avdet eder. Kendi kendine, kalbinin esaretlerinden kurtulmuş olan fani, Brahmanda ölmezliğe mazhar olur.,

﴿Bu itikadın ahlâkıyeti, filân veya falan tarzda yapmakla değil, belki âlemden tamamen alâkayı kesmekle izah olunur. Bu mezhepte kurtuluş, bazan arzuları terketmek ve bazan Brahma'yı tanıtmakla elde edilir﴾

Umumiyetle. iptidaî kavimler, kendilerince mahiyeti meçhul bulunan tabiî hâdiseleri tanrısel bir kuvvetle izah ederler. Bu, insan zihninin azçok fitrî bir meylini teşkil eder. Görülüyor ki, Hintlilerde muhitlerinin bazı tabiî hâdiselerine ve varlıklarına tanrılık isnat etmek suretile **Polytheisme**'e ulaşmışlardır. Bu hâdiselerden en çok dikkatlerini çekenler, ışıklı olanlardır. Bu itibarla bütün yıldızlar, güneşin batıp doğmaları, onların nazarında tanrılığın bir cilvesi telâkki olundu. İrana kadar intikal eden ve *manisme*'de de

görülen kutsal ateşin ebedi olarak söndürülmemesi de, ışığa atfedilen büyük kudretin ilham ettiği bir neticedir.

Hintlinin nazarında, canlılarla cansızlar, aynı iradeye malik olan bir tek şeydir. Bütün tabiat kuvvetleri ise, tanrının muhtelif görünüşlerinden ibarettir. Bunlar da bir insan gibi arzu ve ihtirasa maliktirler. Ve her insan, evvelâ kendilerine tanrılık isnat edilen bütün varlıkların, daha sonra da ataların bıraktığı âdet ve an'anelerin esiri olmak itibarile hür değildir.

Bu millet, tabii bir tekâmülle tanrıların adedini tahdide lüzum gördü. **Pantheisme** mezhebi, bu suretle doğdu. Bu mezhebe nazaran, ilk prensip, mutlak varlık **Brahma**'dır. **Brahma** ise, yalnız kâinatı halketmek vazifesini üzerine almış olan memur bir tanrıdır ki, **Brahma**'dan doğmuş ve kâinatın ruhu sayılıp hayatı temsil eden **Paramatma** da **Brahma**'dan doğmuştur. **Mutlak varlık - Etre absolu**'de görülen bu **üçlülük - Trinite** bir vahdetin muhtelif görünürlerinden ibarettir ki, hristiyanlıktaki **üçlükle** pek sıkı münasebeti olan bu telâkkiye **Henotheisme** adını verebiliriz.)

Hintli ışığa atfettiği metafizik vasıflar dolayısıyla **Brahme**'ı ışıktaki ve ışığı **Brahme**'de karışmış telâkki eder. Bu sebepten güneş, **Brahme**'in en mühim ve faal bir uzvu addolunur :

“Güneşin ortasında ışık vardır. Işığın ortasında fazilet mevcuttur ve faziletin ortasında değişimiyen varlık bulunur.”

Bu varlık, bu **Brahma**, **Brehmenler** dininde şu vasıfları da haızdır :

“**Brahma**, kâinatın başıdır. Bu sebepten **Brehmenler** kâinatın başıdırlar. **Brahma** kelâmdır, ve kelâmdaki hakikat, **Brahma**dır. O, haktır. Ârz ve sema, **Brahma** sayesinde dururlar. Bu, tanrıların en asilidir. — **Brahma**, kâinatın ilk doğanıdır. — **Brahma**, âlemin yüzüdür. Âtmanın ilk oğludur.”

Brahma ile Âtman birleşerek kâinatın birliğini vücade getirirler. Bir kutsal kaside

“Olmuş olan, olacak olan, bir ve inahvolmaz büyük **Brahma**ya hândederim,” diye başlar. Sonra şöyle devam eder :

“Âtman, beden için nefes, şekil için ışık ve kendisi için iştir. O, istediği şekli alır; fikir kadar çabuk ve güzel düşüncelerle aksiyonları ihtiva eder. Bütün kükûların ve lezzetlerin kaynağıdır. Âlemin her sahasına nüfuz eder. Vakitsiz ve sonsuz kâinattan daha uzaklara uzanabilir. Bir pirinç, bir arpa, bir dari danesinde de ruh vardır. Dumansız bir ışık gibi yaldızlı, arzdan daha geniş, bütün varlıklardan daha geniştir. Bu nefsin benliğidir. O benim benliğimdir. Bu Âtmanla âlemden ayrıldığım vakit birleşeceğim!”

Dikkat edilirse bu **Atman** adeta **Durkheim**’ın iptidailerde keşfettiği **Mana** kuvvetinin daha nasırlanmış bir şeklinden başka bir şey değildir.

Hintliler, bu suretle bir silsile halinde yekdiğerini yaratan tabii kuvvetlerin nihayet mutlak bir varlığa

rücuunu kabul ederek **Pantheisme**'i en geniş manasile kabul etmiş oldular. Fakat, (Hintlinin nazarındaki tanrı, tabîî hâdiseler gibi, kendi kanunlarının esiri değil, bilâkis hür ve kendi kendini idrâk eden bir kudret ve bir iradedir.

Yunanlıların *Brahman* adını verdikleri bu filozoflar veya rahipler sınıfı, asırlarca devam eden bir savaştan sonra diğer sınıflara galebe ettiler. Bu suretle teşkil olunan hükûmetin dinî ve medenî kanunlarıyla teşkilâtı esasiyesi, **Manou** denilen mecmualarda toplandı.

Brehmenler, kazandıkları zaferlerden sonra yer yüzünün tanrısı addedildiler. Zira, bunlar semavî tanrılarla uzlaşmış sayıldılar. Brehmenler, gençliklerinde kutsal sözleri öğrenmek için, bunları vâz ve inşat eden büyükleri dinlerlerdi. Ve en hakikî brehmen, bu sözleri en iyi dinleyip anlıyanlardır. Bir defa bu şöhreti kazandıktan sonra, ormanların تنها bir köşesinde öğrendiklerini vâzederlerdi. Veda kasidelerinden birinde bunların nüfuzunu gösteren şu mısırâlar vardır:

“Brehmenler, keskin oklar taşır, yayları vardır. Attıkları vakit, hiçbiri boşa gitmez. Düşmanlarını kutsal ülkeleri ve hararetleriyle mahvederler. Onlar pek uzaktan delerler.,,

Hulâsa, en hakikî kiral bunlardır. Bunların en iyi bildikleri şey, kurban âyinleri ve dinî merasındır. Ve en çok ehemmiyet verdikleri şeyler de kurbandır. Çünkü: **“Prajapati, yani yaratan, kurban olan şeyleri kendi sûretinde yaratmıştır.,,**

Bunların devrinde, adetlerin kelime ve hecelerin de mukaddes manaları vardır. Ve bunlardan herbirinin bir hususî hassası mevcuttur. Bunlara göre, her hareketin bir zahirî ve bir de batınî manası vardır. Ve tanrılar, zahirî olanlardan nefret eder. Batınî manaya kıymet verirler. Brehmenler, bazan tahrip ve bazan ihya eder. **Brahme**'nin karışık ve mücerret birliğinden bir şey anlamıyan halk için, bu tanrılığı daha basit ve anlaşılması kolay bir şekle soktular. Ve âlemin yaratıcısı **Brahma**, kâinata nizam veren **Vichnou**, ve âlemi yeniden yaratmak için mahveden **Siva** namile üç tanrı tehayyül ettiler.)(1) Ve bunların mümessili olan **Brahma**, üç gözlü bir insan suretinde temsil edildi. **Max Müller**'e göre: Kaynağını güneşin üç mühim ve tesirli halinden alan bu tanrılardan **Brahma**, ilkbahar güneşinin, **Siva**, kış güneşinin ve **Vichnou** ise inkılâp

(1) Bu üç tanrı **Brahme**'nin üç şekilde vukua gelmiş olan hulûl ve istihalesini de gösterir. Bunlar dünya işlerinin her nevine göre bir yeni şekle hulûl eder; ve o suretle tezahür ederler. Böylece Hintliler, on hulûl kabul etmişlerdir ki: balık, kaplan, domuz, arslan... v.s. hep sıra ile ve çeşitli devirlerde husule gelen hulûllerdir. **Brahme**, yani sıra ile birbirini yaratan semavî varlıklarla nihayet suyu halkettikten sonra suların içinde teşekkül etmiş bulunan (**Kâinat yumurtası**) ikiye bölerek semayı ve arzı vücade getirmiştir. Bu on hulûlü gösteren on hayvan, Hint sop'larının, yani klanlarının totemlerinden kalan hâtıralardan başka bir şey değildir.

güneşinin misali olmak itibarile Naturisme'in mahsulüdürler. Tanrılığa ait olan bu vazifeler, aynıyle insanlara da tatbik edilmiş ve nihayet, derece itibarile birbirinden farklı üç sınıf teşekkül etmiştir. Bunların herbiri meşgul oldukları iş itibarile tanrının bir uzvundan yaratılmış diye itikat olundu. Böylelece yalnız din ve ahlâk öğreten **Brehmenler** sınıfı, tanrının başından vücuda gelmiş oldu. Tanrının kollarından ise, **Kırmızılar-xatria** denilen muharip sınıf yaratıldı. Çiftçilikle meşgul olanlar ve tacirler de **Sarılar-Vaicya** adıyla tanrının karnından doğmuştur kanaati hâsıl oldu. Bu üç kapalı **sınıf-caste**, asıl Aryaları teşkil eylemiştir. Bunların aşağısında, tanrının ayaklarından yaratılan esnaf ve sanatkârlar gelir ki, bunlara da **Siyahlar-Sodra** namı verilir. Bunlar, diğerlerinin malik olduğu haklardan mahrumdurlar. Bu sınıflar, tanrının yalnız bir uzvundan yaratılmış olmuyor, belki muhtelif vazifeleri gören üç tanrının vazifelerine de iştirak etmek suretile onları temsil ediyorlardı. Bu üç tanrıdan sonra **Devler-Deva** gelir ki, bunlar, tabîî kuvvetlerin sembolüdürler, daha sonra da insan, cin.. ve sair aşağı varlıklar, bu sınıfların tabîî silsilesine dahildirler.

Manoulara nazaran, bu üç tanrı, mutlak varlığın kendisinden başka bir şey değildirler. Bunlar, mutlak varlığın bizzat ezeli iradesile istihaleye uğradığı bir takım şekillerdir. Ve her biriyle ayrı bir vazife ifa eder. Hintlilerin en çok ehemmiyet verdiği tanrısel sıfat, **Vichnou**'ya ait olandır. Mutlak varlıkta görülen

istihale, sonraları, canlılara da tatbik edilerek ruhların **kicret etmesi-Transmigration des ames** itikadını doğurdu. Hintliye nazaran, iyi veya fena aksiyonların mükâfat veya mücazâtı, zaman geçtikçe nihayet bulur. Günahsız ve sevapsız kalanlar bir **Arâf-Purgatoir** makamında olan arza iner; buradaki hareketlerinin iyilik ve fenalığına göre tekrar kendisine takdir edilen mükâfat ve mücazata göre bir tenasühe maruz kalır. Bu suretle arza inen her ruh, eski haline nazaran müstehak olduğu mükemmel veya süflî şekillere bürünerek ortaya çıkar. Ruhlar bu suretle çeşitli ve tekrar tekrar uğradıkları tenasühlerden sonra **Brahma**'ya rücu eder ve oradan tekrar hayat âlemine atılırlar. Bu daimî bir devirdir ki, güneşin ve yıldızların hareketlerinden ve bu hareketleri idare eden Emprik kaunlardan çıkarılmışa benzemektedir.

Fakat bu tenasüh, daimî ve ebedî değildir. Yalnız, fazilet sahibi olan ruh, mutlak varlığa karşı, tenasühün doğurduğu sıkıntılar ve acılardan kurtulur. **Tanrıda baki olmak** derecesine yükselir ve günahlılar mütemadiyen yer yüzüne inerek hayatın elem ve zahmetlerinden kurtulamazlar. Saadet, faziletin ve sefalet ahlâksızlığın meyvasıdır. Ve insanlık arasındaki mertebeler silsilesi, hep bu faziletin nisbetine göre taksim edilmiştir : **Manou**'nun kutsal metinlerinden biri, şöyle demektedir

‘Her insan, dünyaya yalnız gelir; yalnız ölür; iyi fiillerinin, mükâfatını, yalnız toplar; günahlarının ceza-

sını yalnız görür. İnsan öldüğü vakit, devrilmiş bir ağaç gibi, toprağa uzanır, fakat müstehak olduğu şeyler, ruhu takip eder, fazileti elde eden insanın faziletleri, pek sarp ve herkesin geçmek mecburiyetinde bulunduğu karanlıklar içinde kendisine hiç ayrılmıyacak şekilde arkadaşlık ederler.,,

Hintlilere nazaran, külli iradenin cüzî irade ile alâkası yoktur. Mutlak varlık, arzularını mutlak adaletin teminine bağlayan bir hâkimdir. Bunlar kendilerini istilâ eden maddî, manevî esaret içinde bırakan bu çeşit itikatlarına rağmen, her ferdin kendi aksiyonlarının iyilik veya fenalığından mesul olduğuna inanıyorlardı. Onlar için ne bir Mesih ve ne de bir şefaatçi mevcuttu. Herkes, lâayık olduğu şeye doğrudan doğruya mâruz kalacaktı. Her iyi veya fena hareket, yekdiğerinin bir neticesi gibi, birbirine bağlı telâkki olunurdu. Canlıların cüzî iradesine tesir etmeyen manevî kuvvetler, ancak tabîî hâdiseler üzerinde bir tesir yapardı. Yağmur, şimşek, fırtına.. v. s. hep **Brahma**'nın tanrısel iradesile vücade gelen ve hepsinde de iyilik veya kötülük manası bulunan ruhânî birer işaretti. Ve bunlar, insanın aksiyonlarına göre, tanrının memnun olup olmamasına göre tezahür ederlerdi. Hulâsa Hintli için, ferdî iradenin hürriyeti mefhumuyla ferdî mesuliyet mefhumu hiçbir mantıkla izaha imkân bulunmayan iki mütenakız düşünce halindedir. Her Hintli evvela, dinî bir terbiye almaya, sonra Brehmenlerin gösterdiği bir hayat içinde yaşamaya mecbur olmuştur.

Brahma dininin ahlâktaki gayesi, merhamet, şefkat ve insaniyettir. Esasen tenasüh fikri, varlıkların hepsini saygıya lâyık ve taarruzdan masun addettirmişti. Bu sebepten et yemek ve yaşıyan bir mahlûku öldürmek çok günah sayılırdı. Yalnız tanrının sevgisini kazanmak için kurbanlar sunulmasına müsaade olunuyordu. **Upanishad**'da şöyle bir ahlâkî emir vardır: "Hareket eden âleinde, kımıldayan ve değişen her şeye tanrının nüfuz ettiğini bilmeye mecbursun, Sevincini, feragatte bul! Başkalarının mâlik oldukları şeylere göz dikme!",

L'Atharva Veda da bütün faziletler, tanrının bir sıfatı ve hepsi tanrının bir cüz'ü gibi gösterilir:

"Fazilet, hakikat, büyük cehitler, imparatorluk, din, teşebbüs, kahramanlık, muvaffakiyet ve ikbal, mazi, istikbal, tanrının hiçbir şüphe götürmiyen kuvveti içinde bulunur.", Aynı eserde, Hint filozofisinin insan telâkkisini de şu cümlelerde bulabiliriz:

"İnsana kendi şeklini, şâhâneliğini, hareketini, tezahürlerini, karakterini kim verdi? Ona fazileti, musikiyi ve dansı kim ilham etti? İnsan, vücudu yaratıldığı zaman, bizzat kendisinde birtakım mail cihetler, ve kâinatın tekmil varlıklarını buldu. Bir şahıs olan insan, sonsuz ve tanrısel varlığın bir kalesidir.", Gaye olarak insaniyeti esas yapan bu filozofi, ahlâklılığın şartını daima arzuların terkinde görmüştür. Nitekim, **Upanishad**'da: "Ey kalbim, arzuların kapısını kapatırsan, insaniyetin en şiddetli şuuruna mâlik olursun!", demekte-

dir; ki, Buda bu insaniyet aşkını daha müşahhaslandı-
rarak: //“Yakınlarını aldatma, kimseyi hiçbir vakıt
tahkir etme; öfkелendiğın zaman herhangi bir kimsenin
senin vücudun, sözlerin ve fikirlerin yüzünden ısırap
çekmesini temenni etme; biricik oğlunu, kendi haya-
tıyle müdafaa eden bir anne gibi, ölçülmesi imkânsız
olan aşkını tek mil yaratıklar için muhafaza et. Senden
üstün ve aşağı olan ve etrafında bulunan herkes ve
herşey için bir engel gözetmeden, hiç bir zarar vermek
arzusuna kapılmadan, şartsız olarak sempatinı ve son-
suz aşkını teksif et!”\

Bu filozofide ahlâksel büyüklük yalnız başına bir
saadettir.

{Tanrının insanlığını ve insaniyetin tanrılığını mü-
dafaa eden şair Rabindranath Tagore da, yirminci asır-
da aynı fikirlere iştirak eden bir Hint brehmenine
benzetmektedir. Bir farkla ki, şair Aug. Comte’un in-
saniyet dinini, bu filozofile karıştırmıştır. Nitekim
Bengale’de Baül mezhebi de biraz daha mistik olmak-
la beraber aynı akideyi müdafaa etmektedir.} Bunun
içindir ki, şairde kendi milletinin hakikî ve millî filo-
zofisine kapılarak fânîlik yesi içinde :

//“Su üzerinde giden bir geminin bıraktığı iz neka-
dar devam edebilir? Ey küçük ve zayıf vücuduyle ebe-
diyet sayıklayan insan! Seni tanıyan insanlarda öldük-
ten sonra fâniliğın ebedî çukurunda kaybolup gidecek-
sin!”\ diye haykırır ve Buda gibi o da “Ekser cinayet-

ler gece yapıldığı gibi, canice fikirler de bilgisizliğin karanlığında ısıldarlar” der.

Umumiyetle, //Brahma mezhebinin Pantheisme'ine göre: Maddenin, kalıbın hiçbir ehemmiyeti yoktur. Ancak ruhun ehemmiyeti vardır. Bu sebepten, ruhun mükâfatlanabilmesi için cesetten vazgeçilmek lâzımdır. Buna da ancak inziva ve züht içinde geçecek bir hayatla muvaffak olunabilir “Kadınları, hattâ bir çiçekle bile incitmekten çekinmek” ve “Tanrıların sevgisini kazanmak için onlara saygı göstermek” nihayet “havayı nesimimizin efendileri” olan fakir ve düşkün insanlara yardım etmek, kin ve intikam hislerinden uzaklaşmak öğünmemek, kibirlenmemek, temiz, faziletli, alçak gönüllü ve inziva içinde geçecek bir hayat.. Hint ruhunun şiddetle müdafaa ettiği ahlâkî emirlerdir.

Hintliler, bu düşünceleri çok defa yanlış anlamış ve meskenete kadar düşmüşler ve dünya işlerini tamamen terkederek sefil, hareketsiz, ve ahrete bağlı bir ömür geçirmişlerdir. Hulâsa Pantheisme nazariyelerini taşıyan Manoular, ferdî ve sosyal iki emri ihtivâ eder; evvelâ, fertler, ahlâk temizliğiyle tenasüh meşakkatlerinden kurtulmaya çalışmalıdırlar. Zira, tenasüh bir mükâfat olmaktan ziyade mücazattır. Saniyen, insanlar, sosyal bakımdan Brahma'nın tasnif ettiği veçhile, bir mertebeler silsilesi ve sınıflara tâbidirler. Ve her sınıfın muayyen hak ve vazifeleri vardır. Onlara tâbi olmak da tanrısel bir emirdir.

Sonradan yetişen brehmenler, hakları iyi kullana-

madılar. Ve gittikçe inkişaf eden zekâlar, daha kat'î ve daha sade, faziletli ve âdil bir yol aradılar. Bu sebeptendir ki Buda, efsanevî bir hayattan sonra Hintliler arasında zuhûr ederek sınıflar arasında müsavât fikrini, hayır ve fazileti daha kuvvetli ve temsili vazolarla neşir ve telkin etti. Buda: “Mesleğim merhamet ve şefkat mesleğidir; nefsanî ihtiraslarını bir filin kamıştan yapılmış bir kulübeyi devirmesi gibi kökünden yıkmaya muvaffak olanlar, kurtuluş yolunu bulabilirler., diyordu. O da ölümden sonra çeşitli cezaların varlığını kabul etmiş, fakat kurban ve şair karışık dinî merasimini kaldırmış, ve insanların ikinci derecedeki tanrıların tavassutu olmadan, kendi faziletleri sayesinde mutlak varlığa, Nirvana'ya erebileceklerini ve saadete mazhar olacaklarını temin etmiştir. Remuza'nın dediği gibi, “Budisme'den istifade etmiş olan kavimler, bu mezhebin ahlâkî ve metafizik inançlarından çok istifade etmiş ve sosyal barış zihniyeti ile yumuşak huyluluğu kazanmışlardır., Ve hakikaten “İlk defa Buda bavarîleridir ki, Asyayı istilâ ve harap eden fâtiyhâne öfkeye karşı vazife ve ahlâktan bahsetmişlerdir.”

B — Buda ve filozofisi

Buda'nın biyografisi: Saka Türklerinden olan Buda'nın şahsiyeti üzerinde birçok efsaneler ve şüpheler vardır. Bazı âlimler, bu zatı, eski efsanelerin maddî bir sembolü sayarlar. Bazıları da böyle bir şahsiyetin hiç de mevcut olmadığını, tasni edildiğini kabul ederler. Fakat son zamanlarda gerek Alman ve gerek İngiliz şarkiyat âlimleri Buda [*Bouddha*]nın hattâ doğum tarihine ait olan ihtilâfları da kaldırmışlar, kendisinin milâttan 557 yıl evvel Benares civarında Lonbini Park'da doğduğunu kabul etmişlerdir. Bu suretle Buda'nın Siddhatta adını alan eski bir Türk kavmine mensup olduğu anlaşılmıştır. Babası, Himalaya eteklerindeki Sakya'ları emri altına toplamış olan 'Souddhodna adında bir Raça'dır. Saka'lardan olan annesinin hakikî adı da Mâyâ dır. Çocuğunu, babasının bulunduğu yerde doğurmak üzere yola çıkmış, fakat ağırları tutarak Lombini koruluğunda ve yolda doğurmaya mecbur kalmıştır. Fakat zavallı anne yedi gün sonra vefat etmiştir. Bunun üzerine babası, baldızı olan Mahapapati ile evlendi ve bu kadın çocuğa analık yaptı.

Buda kelimesi, "ilham almış ve bilen" demektir. Bu, kendisine ananenin verdiği bir isim zannedilmektedir. Zira bu kelime: "Mesih" gibi halkın bir kurtarı-

BUDA

rıya verdiği kutsal isimlerdendir. Asıl ismi **Gôtama'** dir. Çocukluğu muhteşem saraylarda ve devrinin büyük bilginleri arasında tahsil ile geçmiş ve pek erkenden **Yachodera** adında bir kızla evlenmiş ve ondan **Rahola** adında bir kızı dünyaya gelmiştir. Bu gençlik devresi, her türlü maddî saadet vasıtaları içinde geçti. Fakat bütün bu saadeti yıkan bir âmil vardı. O da, kendisinin bu malikânelerde adeta hapsedilmiş gibi kapalı olması, ve kendi saraylarının ötesindeki âlemi tanımaması idi. Babasının üç mevsimi geçirsin diye kendisine yaptırdığı üç sarayın muhteşem havuz ve bahçeleri arasında yaşamış olan **Buda'** nın çocukluğu hakkında geniş bir bilgimiz yoktur.

Sakaların hâkim olduğu bu arazi, bilhassa büyük imparator **Ekber** zamanında feyizli ve bereketli bir muhite malikti. Bununla beraber o devrin asilzadeleri yalnız cimnastik ve askerliğe yarayan eksersizlere ehemmiyet verirlerdi. **Buda'**nın tilmizleri, üstatlarının **Brehmen'**lar tarafından öğretilmiş bir âlim olduğunu ka'tiyyen kabul etmezler.

Onun, bu muhteşem hayatı terkederek yabancı memleketlere bir dilenci halinde çekilip gitmesindeki sebebi tayin etmek güçtür. Ve bu hususta mevcut olan efsaneler de nihayet onun, insanların ihtiyarlık, hastalık ve ölüm gibi ıstıraplardan kurtulması imkânsızlığı karşısında, bir kurtuluş yolu aradığı anlatmaktadır.

Buda, bu arzu ile yirmi dokuz yaşında iken bütün

servetini terketti ve yola çıktı. O devirden kalan şiir-lerden birinde :

“Genç ve zahit Gôtama, genç yaşlarında gençliğin bütün kuvvet ve baharı içinde serseri bir hayat geçirmek üzere evini terketti. Zahit Gôtama, anne ve babasının arzusu olmakşızın, onların döktüğü göz yaşlarına aldırmadan sakalını ve saçlarını traş etti. Ve bir sarı elbise giyerek serseri bir hayat geçirmek üzere evini terketti.”

Cümleleri vardır, diğer bir metinde de şöyle yazılıdır :

“Evde geçen hayat, dar bir esirlik hayatıdır. Evi terketmekte hürriyet vardır. Bunu böyle düşünen Gôtama evini terketti.”

“Buda Böylece yedi yıl dolaştı. Bu devir içinde bilhassa iki rahiple tanıştı. Ve bunlardan “Asil sükûnetin en yüksek hali olan Adem ve Nirvana,” ya kavuşacağını ümit etti. Bu iki rahip ona, bütün şark mutasavvıflarının tavsiye ettikleri Fenafiinefis yani, kendi içinde mah volmak haline gelmeyi telkin ettiler. Buda, bunu tecrübe etti ise de kendisini tatmin edemedi. Bu rahiplerden ayrıldı ve evvelâ Magadha şehrine ve oradan da bugün Ourel denilen Ourouvala kasabasına vâsıl oldu. Orada bir orman içinde tabiatten üstün bir kuvvetin ilhamını almak ümidile uzun bir riyazet tecrübesine girişti. Fakat kendi nefesine tatbik ettiği işkence ve açlığın tesirile harap olan Buda, umduğu ışığı bulamayınca tekrar kendisini beslemeye mecbur oldu. Bu ri-

yazet devresinde kendisine arkadaşlık eden birkaç derviş, belki o bir nura kavuşur da biz de kendisine mürit oluruz ümidile beklerken Buda'nın, yemek yemesi, onların bu ümidini yıktı; bu sebepten savuşup gittiler ve Buda bu suretle tekrar yapılmış kalmış oldu. Bir gece, ormanda, o vakitler “Bilgi ağacı” adı verdikleri bir ağacın altında oturup şuurunu kendi şahsiyetinden tecrit etmeye çalışırken gittikçe daha saf olan birtakım ruh halleri geçirmeye başladı. Ve birdenbire ruhunda bir ışık peyda oldu. Böylece yeniden doğum dairesine giren ruhların şaşkınlığındaki sebebi, âlemin ıstıraplarına sebep olan kaynakları, ve bu elemeleri ne suretle teskin etmek lâzım geldiğini sezmeye başladı.)

“Buda, kendisinde husule gelen bu değişmeyi bizzat şöyle anlatmaktadır :

“Bu keşifleri yaptığım ve bu istigraka kendimi terkettiğim zaman, ruhum, her çeşit hırslara, dünyevî işlere hatâ ve cehaletle bağlanmaktan kurtulmuştu. Bu kurtulma içindeyken bende, kurtuluş bilgisi uyandı. Yeniden doğmak zarureti nihayet buldu; kutsallığa ulaşıldı; vazife ifa edildi. Bu âleme bir daha avdet etmiyeceğim, işte benim öğrendiğim şeyler...”

Bu andan itibaren ki, zahit Gôtma, artık Buda olmuş; yani, “ilham almış, aydınlanmış” oldu. Bilgi ağacı altında geçirdiği bu gece Bouddhisme’e mensup olanlar için kutsal bir gecedir.

Buda, vaızlarına ve telkinlerine başlamadan evvel

bu ağacın altında “dört defa yedi gün” yani 28 gün “kurtuluş saadetini tadarak” oruç tuttu, bu ilk yedi günde Buda, derin düşüncelere daldı. Yedinci gününü takip eden gecede varlığın elemlerine kaynaklık yapan illet ve saikler silsilesini sıraladı. “Cehaletten teşekküllerin ve teşekküllerden bilginin husule geldiğini anladı. „Oluştan doğum, doğumdan ihtiyarlık, ölüm, elem şikâyet, sıkıntı, ıstırap ve ümitsizlik” doğduğunu öğrendi. Bu keşiflere mazhar olduktan sonra Buda, bilgi ağacını terkederek Ajapla incirliklerine doğru gitti. Buda, şer mabudü olan Mara’nın kendisine, Nirvana’ya girmek için yaptığı teşviklere ehemmiyet vermediğini, en yakın müritlerinden biri olan Ananda’ya anlattırken :

“Benim sözlerimi anlıyan ve anlatan hakîm ve müritlere malik olmadıkça Nirvana’ya giremem ey Mara!” diyor.

Bu sözler, mezhebinin neşri için verilmiş olan kat’î kararı, her çeşit tereddütlerden ve dünyevî cazibelerden kurtulmuş olduğu anı ifade eder [1].

Buda ilk vâzını, evvelce kendisine refakat eden, fakat riyazete katlanmadığı için kendisini terkedip giden beş rahibe yapmıştır. Bunları Benares’de buldu. İlk verdiği bu vâza, Benares mev’izası denilir. Bu mev’-

[1] Nitekim Muhammed de bu kat’î kararın “emrolunduğu şeyi icra et,, manasında olan Fasdag bima tû’mer âyetinden sonra almıştı.

iza Mahavagga'da aynen şöyle kaydedilmiştir :

Buda, merhale merhale gezdikten sonra Bênarés'e geldi. İçinde beş rahibin oturduğu bir bahçeye girdi. Baş rahip kendilerine yaklaşmakta olan azizi görünce, kendi kendilerine : “Arkadaşlar, işte uzlette yaşayan bütün arzularına nihayet verip bolluk içinde yaşayan zahit¹ Gôtama geliyor! Ona saygı duymak istemeyiz. Ayağa da kalkmayız. Ne keşkülünü alalım; ne de mantosunu çıkaralım. Yalnız kendisi isterse ona bir iskemle verelim. Oturabilir.” dediler, Buda, yaklaştıkça, kararlarında sebat edecek yerde kalktılar, biri, keşkülünü, diğeri mantosunu aldı. Ve bir diğeri iskemlesini hazırladı. Hulâsa hürmet ettiler. Buda, oturdu. Ayaklarını yıkadı. Rahipler, onu kendi ismile çağırdılar ve dost! diye hitap ettiler. Bunun üzerine Buda : “Rahipler! dedi. Mükemmele—ki kendisidir--dost demeyiniz. Ve ona kendi ismile hitap etmeyiniz. Mükemmel, kutsal'dır. Yücedir. Buda'dır. İyi kulak veriniz, ey rahipler, ölümden kurtuluşun çaresi bulundu; size onu bildireceğim; ve doktrinimi vaazedeceğim. Eğer siz onu, az bir zamanda serseri bir hayata dalmak için, evini barkını terkeden genç asillerin aşkile öğrenecek olursanız, bu hayatta hakikatin tam karşısında bulunmuş olacaksınız!.. Bunun üzerine rahipler ona dediler ki, ey dost Gôtama! sen vaktile, temayüllerinle, aksiyonların, riyazet ve çilelerinle, ancak mukaddeslere nasip olan sezişe ve bilgiye yükselmediğin halde, şimdi bolluklar içinde yaşadığın ve eski emellerini bıraktığın

halde, nasıl olur da mukaddeslere nasip olan seziş ve bilgilere malik olabiliyorsun? Buda onlara: **Mükemmel**, bolluk içinde yaşamamıştır. Eski temayüllerinden vazgeçmemiştir. O, bolluğa tutkun değildir. Ey rahipler! **Mükemmel**, mukaddestir. **Yüce Buda**'dır. Kulak veriniz ey rahipler! ölümden kurtuluşun çaresi bulundu. Size onu bildireceğim; ve doktrinimi vaazedeceğim. Eğer siz onu az bir zamanda... v...s...

Buda, rahiplerle bu sözleri birkaç defa tekrarladıktan sonra dedi ki, siz hiçbir zaman başka bir yerde böyle hitap etmediğimi biliyorsunuz, ey rahipler!... —Evet ey üstat! hize başka yerde böyle birşey söylememiştiniz!.. —Öyle ise ey rahipler! kulaklarınızı verin, ölümden kurtuluşun çaresi bulundu...

“Bu birbirini takip eden tekrarlardan sonra rahipler, dinlediler; fikirlerini ona yönelttiler; bunun üzerine Buda, “Ey rahipler, dedi, ruhanî bir ömür yaşamak isteyenler için, iki yol vardır: Biri **zevk hayatıdır**. Her çeşit hazlara vurgun olmak hayatıdır. Bu hayat, sefil, bayağı, ruha uymıyan, boş ve şerefsiz bir hayattır. Diğeri de **riyazet, yoludur**. Bu da hazin, şerefsiz ve boştur. **Mükemmel**, bu iki yoldan da uzaktır. O, bunun ikisinin ortasından geçen yolu, ruhu ve gözleri açan yolu, ilme, **sükûn** ve huzura, ilhama, **Nirvana**'ya giden yolu keşfetmiştir. **Mükemmelin** keşfettiği bu yol nedir, ey rahipler ki, o yol, bütün bu şeyleri yapıyor? Bu, şu sekiz dallı mukaddes yoldur: **Saf iman, saf irade, saf aksiyon, saf varlık vasıtası, saf mümareseler,**

saf hatıralar, saf istiğrak yolları...) İşte Buda'nın keşfettiği yol budur, ey rahipler!.. İşte ey rahipler, ıstıraba dair olan mukaddes hakikat budur; **//Doğum ıstırap, ihtiyarlık ıstırap, hastalık, ölüm, sevmediklerimizle bir araya gelmek, sevilenlerden ayrılmak, arzularına nail olmamak...** hulâsa bu maddelere bağlanmak.. hep hep ıstıraptır. [Bu beş madde insanın maddî, manevî varlığını teşkil eden beden, ihtiraslar, tasavvurlar, teşkil veya temayüller ve bilgidir].

İşte ey rahipler! ıstırapın kaynağına dair olan beş mukaddes hakikat budur. Yani **varlık susuzluğu**'dur ki, insanı doğumdan doğuma sevkeder. Zevk, insanı, hırs ve tamâ'dan ayırmaz. (İnsan, zevkini şurada burada bulur! **Zevk susuzluğu, varlık susuzluğu, fânîlik susuzluğu...** İşte ey rahipler! ıstırapı kaldırmak lâzım olan mukaddes hakikat de şudur: **Arzuyu tamamen mahve-derek bu susuzluğu söndürmek. Arzuyu defetmek, arzudan vâz geçmek, arzuya yer bırakmamak suretiyle arzudan kurtulmak.)** İstırapı mahvetmek için takibi lâzım gelen yolun mukaddes hakikati de şu sekiz dallı yoldur: [Yukarıda saydığı sekiz saf faaliyeti sayar] İstırapa dair olan mukaddes hakikat te şudur Ey rahipler, eskiden hiç kimse tarafından işitilmiyen bu hakikat bana ilim, bilgi ve ilhamla malûm oldu. Bu dört hakikat, bana önce bütün açıklığıle malûm değildi. Bunları elde ettiğim zaman anladım ki: Bu âlemde tanrıların âlemile, **Mara ve Brahma** âlemile, birlikte bütün varlıkların göğsünde, zahitler ve brehmenlerle

ilâhlar ve insanlarla birlikte **Buda'nın** yüce rütbesine nail oldum. Onu tanıyor ve görüyorum, ruhum, her şeyden ebedî olarak kurtulmuştur. Bu, benim son doğumumdur. Bundan sonra benim için yeni bir doğum yoktur; dedi ve beş rahip azizin bu sözlerini severek ve sevinerek yüceltiler..,

İşte **Buda'nın** ilk havarîleri, bu beş rahiptir ki, kendisile beraber, altı aziz olurlar. **Buda**, bunları, mesleğinin neşri için teşvik ettiği zaman, ölürlen de söylediği şu sözleri tekrar etmiştir:

“Ey müritler, ben her türlü beşerî ve ilâhî bağlardan kurtuldum. Siz de ey müritler, her çeşit ilâhî ve beşerî bağlardan kurtulunuz! Öyle ise, yollara düşünüz, çoğun selâmeti için, çoğun saadeti için, âlem için iyilik için, selâmet için, insanların ve ilâhların saadeti için selâmet için, insanların ve ilâhların saadeti için merhametle yürüyünüz. Başında olduğu kadar da ortasında ve nihayetinde şerefli olan mezhebi, bütün ruh ve metinlerine uygun olarak vaazediniz.”

Kendisi bu vaızdan sonra **Brehmen'lerin** oturduğu **Ourowela'ya** gidiyor ve orada **Sarı Poutte** ve **Moggallana** adında iki havarî daha kazanıyor. Gerek **Buda** ve gerek havarîleri, şehir şehir dolaşarak öğrendikleri hakikati neşrediyorlar. **Buda**, kendine sorulan suallere cevap vermek ve bir nevi mülkâleme yapımk, güzel hikâyeler ve sembolik fikirlerle itikatlarını anlatmak usulünü tutmuştu. Kendisine mensup olanlar, maişet-

lerini, dilenerek, kıral veya ahalinin verdiği hediyeler ve kurbanlarla temin ederlerdi.

Buda, seksen yaşına kadar yaşadı. Ve mezhebini temin için, bu seksen senenin kırk dört senesini sarfetti. Son zamanlarında yine seyahatlerine devam eden Buda Hindistanın cenup taraflarından Rajigaha şehrine geldi. Ve Ganj nehrini geçerek orada Vesali'ye ulaştı. Buraya kadar kendisine arkadaşlık yapan müritlere izin verdi. Üç yağmurlu ayı yalnızlık içinde geçirdi. Sonra ağır bir hastalığa tutuldu. Büyük sancılar içinde idi. Artık son gününün yaklaştığını anladı. Ve müridlerini düşündü. An'ane hâdiseyi şöyle kaydeder :

“Beni düşünenlerle görüşmeden ve müritler cemaatle musahabe etmeden Nirvana'ya girmekliğim muvafık değildir. İrademin kuvvetile bu hastalığa tahammül edecek ve hayatımı muhafaza edeceğim,, ve Buda böyle yapmaya muvaffak oldu. Ve azizin hastalığı geçti. Ve aziz hastalıktan kalktı. Ve hastalıktan kalkar kalkmaz evden çıktı. Gölgelekte, kendisi için hazırlanmış olan iskemleye oturdu ve sayın Ananda, kendisine yaklaştı; “Mürşidim! azizim sıhhatte olduğunu görüyorum. Azizin daha iyi olduğunu da görüyorum. Ey mürşidim. Başım dönmüştü; azizin, hastalığının hakikatini anlıyamamıştım. Şimdi ise, müritler tayfasını alâkadâr eden niyetlerini söylemeden azizin Nirvana'ya girmeyeceğini anlıyorum., dedi. “Buda, ey Ananda!

Müritler tayfası benden ne istiyorlar? Ey **Ananda**, ben mezhebi telif ettim. Ve hâriçle dahil arasında hiçbir fark gözetmedim. Ve mezhebi ey **Ananda**, hiçbir itiraz kaydı olmaksızın öğrendim. Ey **Ananda**! tayfa üzerinde hükmetmek isterim; veya tayfayı kendime tâbi kılabilirim.,. Fikrinde olanlar, tayfamızı alâkalandıran niyetlerini öğretebilirler. Fakat ey **Ananda**, Mükemmel bu fikirlerde değildir. Ey **Ananda**, Mükemmel tayfayı alâkalandırmayı ne için anlatmak istiyor? Ben şimdi harabım, ihtiyarım. Yolunun sonuna gelmiş, ihtiyarlığa ulaşmış beyazlaşmış bir pirim. Seksen yaşıyayım. Ey **Ananda**, siz de bizzat kendi kendinizin meş'alesi ve yardımcısı olunuz. Ve başka bir yardım aramayınız. Hakikat, sizin meş'aleniz ve yardımcınız olsun. Başka bir yardım aramayınız! Ey **Ananda**! bu andan veya benim âlemden çekilişimden itibaren kendi kendimin meş'alesi ve yardımcısı olan ve başka bir yardım aramayan, meş'alesini ve yardımı hakikatten alan kimsenin başka bir yardıma ihtiyacı yoktur. İşte ey **Ananda**! hayatı, iyi bir tarzda takip edecek olan bu kimseler benim hakikî müritlerimdir.,.

Nihayet **Buda**, kendisini hayata bağlayan iradesine nihayet verdi. Ve bu esnada zelzele ile gök gürültüleri oldu. Artık **Buda**, **Nirvana**'ya gitmeye karar vermişti. Akşam üzeri, civarda bulunan müritleri toplamak üzere **Ananda**, emir verdi. Ve akşam onların arasında oturdu. **Buda**, tesis etmiş olduğu mezhebi, insanların ve ilâhların saadeti için, mukaddes yaşayışın

uzun devam etmesi için, yaymıya çalışmalarını tavsiye etti ve mezhebin esaslarını bir daha anlattı. Ondan sonra, “**Varlığım, sona eriyor; hayatımın sonu yakındır, ben gideceğim, siz kalınız. Gevşemeksizin çalışınız, ve daima kutsallık içinde yaşayınız!**,” dedi. Ertesi gün Buda, Vesali sokaklarında bir daha dolaştı. Ve arkasından gelen müritlerle beraber, şehre bir daha dönüp baktı. Ve Nirvana’ya girdiği, yani öldüğü **Kousinara**’ya doğru ilerledi. Yolda bir demircinin kendine ikram ettiği domuz etini yedikten sonra ölümünü hazırlıyan hastalığa tekrar tutuldu. Fakat hastalığına ve yorgunluğuna rağmen **Kousinara**’ya doğru yoluna devam etti. Yoldaki saf bir nehirde yıkandı. Ve su içti. Sonra ormana daldı. Etrafında bulunan müridlerden birine : “Mantomu dört kat ediniz, üstünde yata-yım,” dedi. Mürit arzusunu yerine getirdi. Nihayet **Kousinara**’ya ulaştılar. Oradaki bir nehir kenarında **Ananda**’ya, “bir ikiz ağaç arasına yatağını hazırla, başı cenuba doğru olsun, hastayım, orada yatmak isteyorum!,” dedi.

Ve gece, *Kousinara* şehrinin kadın, erkek ve çocukları onu bir daha görmek üzere ormana geldiler. Ve o, son defa olarak müritlerine: “Her şey helâke mahkûmdur. Gevşemeksizin mücadele ediniz!,” dedi. Ve öldü. Cesedini, şehrin kapısında muhteşem bir alayla ve büyük saygılar içinde yaktılar. [M. E. 480].

Buda mezhebinde yalnız faragatle yaşayanlara, insaniyete ve umumî ıstırapları gidermeye çalışanlara

Sadık lâikler adı verilir. Binaenaleyh bu mezhep, bütün necip, ve yüce duygularla umumun selâmetine çalışanları da kendinden addetmektedir. Bu itibarla **Boudhihsme'i** yalnız bir din veya tarikat gibi değil, onu başka ve yeni bir ahlâk filozofisi gibi de telâkki etmek mümkündür.

Buda'nın tesis ettiği cemaat mahfillerine **Şamga** denilir. Buraya girmek için, hususî merasim ve imtihanlar yapılır. **Buda**, kadınlara ciddi bir kıymet vermiş ve ancak onların zahit ve alicenap olanlarına hürmet etmiştir.

*
* *

Buda hakkındaki efsane ve rivayetleri ilk defa **Marcopolo**, Seylândan Avrupaya XIII'nci asırda getirdi. Daha sonra XIX'uncü asır da **Hodgson** budizm'in esaslı kaide ve ideallerini ihtiva eden metinlerin bir kısmını **Nepal** manastırlarından İngiltereye nakletti. Daha sonra muhtelif milletlere mensup çeşitli alimler, bu mevzu üzerine ciddi çalışmalarla filozofi ve kültür alemini Aydınlattılar.

Buda'nın doğumu, yaşayışı ve ölümü, ilhama mazhar oluşu hakkında çeşitli efsaneler ve mucizelerden bahs edilir ki, bunların hemen her azizin ve her peygamberin hayatında birbirinden pek az farkla vukua gelmiş olduğuna inanılır. **Buda'nın** ilk hocası, o devrin en büyük alimi olan **Vichvamithra** dır ki, cocuğun zekâsı önünde, kendi ilminin küçüklüğünü itirafa mec-

bur olmuştur. Kendisinin evlendirilmesi, sırf, aşk ihtiraslarına kapılarak, felsefî ve didî düşüncelerden kurtulmasını temin içindi. Zevzesi **Yasodhara**'yı bir güzellik müsabakasında seçmiş ve onu cidden sevmişdi. Fakat bütün insanlığı, ıstıraptan kurtarmak isteyen hassas ve mütefekkir **Buda**'yı bu sevgi de tatmin etmedi. Ve büyük hakikatleri keşfetmek için babasının sarayından kaçtı. Devrin dervîşi ve mürşitleriyle her çeşit felsefî ve dinî muhavere ve münakaşalarda bulundu; her çeşit riyazet tecrübelerini yaptı. Ve asıl hakikati **Ouru Viliya**ormanındaki bir inziva ve üzlet hayatı içinde keşfetti. Mezhebini yaytıktan sonra, babasının ve karısının daveti üzerine, müritleriyle beraber sarayına davet etti. Merasimle karşılandı ve senelerce karısı ve oğlu **Rahula** ile amcasının oğlu **Devadatta** da dahil olduğu halde, binlerce müridine baba ocağı civarında derslerini, vaızlarını verdi. Kendisine ait olduğu iddia edilen iki eser vardır: Biri *Kibur* diğeri *Rihua*'dır.

C - Bouddhisme'in esasları

(Budizm'de dört kutsal hakikat vardır : 1 — *Elem*; 2 — *Elemin kaynağı*; 3 — *Elemin giderilmesi*; 4—*Elemi gidermeye vasıta olan yol*.) Netekim Benares vaizlerinde: “*Duğum, ihtiyarlık, hastalık ve ölüm, sevilmeyenlerle bir araya gelmek, sevilenlerden ayrılmak, hep elem olarak gösterilmiştir. Elemin kaynağı da varlık susuzluğu'dur. Elemin giderilmesi hakikati de arzuların tamamen mahvedilmesi'dir. Elemi gidermeye götüren yol ise, sekiz dalı bir yoldur ki, bunlar saf iman, saf söz ve sairedir.*

Baştan başa hasta bir hassasiyetle ölüme ve eleme tahammül edemiyen bu zihniyet için biricik realite elem ve adem'dir. Bu sebeptendir ki, (Buda, eğer “doğum, ihtiyarlık ve ölüm,, olmasaydı, kendisinin kutsal hakikatleri öğretmek üzere dünyaya gelmesine lüzum kalmıyacağını söylemektedir. Ona göre: İnsanın dünyevî saadetler için çırpınması, yokluğa ve kısırlığa mahkûmdur. “İnsan, sağlam bir kazığa ve direğe bağlanmış bir köpek gibi, bu dünyadan ayrıldığı halde saadetin hayaline haykırır durur!,, Ona bu insanın varlık susuzluğuyla çeşitli göçlere katlandığı çağların başlangıcını tayin etmek imkânsızdır. “Dört okyanusu dolduran sudan, insanlığın döktüğü göz yaşları daha çoktur.”

— Bütün sevilenlerin ölümünü görüyoruz. Ve asırlardanberi insanlık, bunu tecrübe ediyor ve edecektir., Hattâ Tanrılar bile insanlardan fazla bir hayata mazhar olmakla beraber, onlar da ölümden kurtulmayacak, onlar da elemi tadacaklardır. Buda: “Nasıl sevinebilirsiniz, diyor, kendinizi nasıl zevklere terkedebilirsiniz? Alevler ebedî olarak yanmaktadır; karanlıklar sizi ihata etmektedir. — Tıpkı geceleyin hücum ederek bir şehri mahveden seller gibi, sâkinleştirilmeyen arzularla dolu olan insanı, ezelî cellâd, kudretli eliyle yakalar, ne havaların saltanat kurduğu yerlerde, ne denizlerin ortasında, ne dağların mağaralarında... Arzın üzerinde hiçbir yer bulamazsın ki, Mara (ölüm tanrısı) seni yakalamış olmasın!,”

Ölüm acısı duygu ve düşünceleri ile kötürümleşen bu muztarip filozof, candan kurtulmak için bir tek çare tavsiye ediyor: “Gözlerini arza bir köpük parçasına bakıyormuş gibi, bir rüya görüyormuş gibi çeviren, ölümün pençesinden kurtulur,, — Şu muztarip çehreye bak, içinde kimbilir nekad ar emeller ve hevesler yerleşmiş olan, fakat şimdi hiçbir kuvvet ve desteği kalmıyan bu ıstıraptan yapılı beden ne kadar harap olmuş... İhtıyarlığın taksim ettiğı, âcizlik ve sefaletin yuvası olan beden nekad ar harap olmuş...Bozulmak kabiliyetinde olan ceset, helâk olur; zira, hayatın sonu ölümdür. Sonbahar kabakları gibi şuraya atılmış olan bu beyaz kemik yığınını görerek nasıl sevinebilirsiniz? Bu cesedi bir köpük zerresi farzederek ve hayatı bir serap

bilerek, aldatıcı çiçeklerin dallarını kırarak, ölüm hükümdarının sana yetişemeyeceği doğru yollara git!,,

Bu yolu nasıl bulmalıdır?

“Sevinçten elem doğar, sevinçten korku doğar; sevinçten yakasını kurtaranlar için elem yoktur. Böyle bir insana korku nereden gelecektir?,,

“Aşktan sevinç doğar; aşktan korku doğar; aşktan yakasını kurtaranlar için elem yoktur. Böyle bir insana korku nereden gelecektir?,,

Maamafih, bu bedbinlik, başkalarının ıstırabına acı-maktan ve acıyana yaklaşan elîm âkibetleri tahayyül etmekten doğmaktadır. Yoksa Buda'nın müritleri derler ki :

“Biz kin ve düşmanlıkla dolu olan bu âlemde, düşmansız ve kinsiz olarak tam bir sevinç içinde yaşıyoruz. Kin ve düşmantıkla dolu insanlar içinde biz, düşmansız oturuyoruz. Hastalar arasında tam bir sevinçle ve sıhhatle yaşamaktayız. Hasta insanlar arasında biz hastalıksız yaşamaktayız. Yorgun insanların ortasında tam bir saadetle ve yorulmadan yaşıyoruz. Biz, bütün insanların arasında yorulmadan yaşıyoruz. Hiç bir şeye malik olmadığımız halde tam bir sevinçle yaşıyoruz. Sevinç, parlak tanrılar gibi bizim ebedî gıdamızdır.,,

Oldenberg, bu kıtalardan budizmin kayıtsızlığı neticesini çıkarmak isterse de burada insana acıyan büyük bir Kalb ağrısını görmemek imkânsızdır.

Elemi gidermeye götüren yol hakkında Buda'ya ait metinlerden şu parçaları naklediyoruz:

“Bilgisizlikten teşekkül; teşekkülden bilgi; bilgiden isim ve cisim; isim ve cisimden altı alan (yâni beş hasse ve bir de Entellekya); bu altı alandan, altı duygu (yâni hasselerin kendi mevzulariyle teması), temastan ihsasa, ihsastan susuzluk (yani arzu), susuzluktan incizap (varlığa karşı); incizaptan varlık; varlıktan doğum dağumdan ihtiyarlık, ölüm, azap ve şikâyet, ıstırap, elem ve ümitsizlik husule gelirler.. İşte elem hâkimiyetinin tekmil kaynakları bunlardır.,”

Eğer bunlardan bir tanesi kalkacak olursa, o kendi teşkil ettiğini ve binaenaleyh bu da sıra ile kendinden sonra gelenleri mahvedecek ve böylece elemin hâkimiyeti ortadan kalkacaktır. Demek, elemin yaratan illetlerin birinci serisi budur. Diğer bir seriyide Buda'nın en yakın müridi Ananda ile yaptığı şu mükâlemeden çıkarabiliriz ki, üstadın sorduğu suallere mürit hep (hayır) cevabını vermektedir :

“Eğer bilgi, ana kucagından inmemiş olsaydı ey Ananda, isimle cisim ana kucagında teşekkül edebilir miydi? Ve eğer bilgi, anasının kucagından indikten sonra yerini terketseydi, bu hayatta isim ve cisim doğabilir miydi? Ve eğer bilgi, ey Ananda, kız ve erkek çocukları henüz küçükken kendilerinde kaybulmuş olsaydı, isim ve cisimler çoğalmaya, inkişaf ve terakkiye muvaffak olabilir miydi?,”

Anlaşıyor ki, isimle cisim bilgiden geliyor; ve nasıl ki ebedî varlığımızın maddî cihetini teşkil ediyorsa bilgi de öylece varlığımızın mânevî unsurunu teşkil

ediyor; Buda'ya göre varlığın esaslı altı unsuru vardır : Toprak, su, ateş, hava, esir ve bilgi unsurları...

“Bilgi, gösterilemeyen, sonsuz ve tamamen ışıklı bir unsurdur. Onda ne su, ne toprak, ne ateş, ne hava.. vardır. Onda büyüklük, küçüklük, zayıflık, kavîlik, güzellik, çirkinlik, isim ve cisim de yoktur.”

Ona göre, isimle cisim, nasıl bilgiye istinat ediyorlarsa, öylece de bilgi onlara istinat ediyor. İsimle cisim sebeptir; esastır. Bilginin aslı ve temelidir. Hulâsa bunlar, birbirine dayandıkları halde mâilen durabilen iki vazo gibi birbirine desteklik yaparlar, birbirini teşkil ederler. Bundan, bilgi bir isim ve cisim alan eşyadan gelebilir ve eşya bilgimizle bir isim ve cisim iktisap edebilir, yoksa bunlar yekdiğerinin unsuru değildir, mânâsını çıkarmalıdır. Şu halde bütün varlıkların doğumlarıyla ölümlerini ve bunların adlarına esas ve temel olan şeyi, bilgiye bağlı olan isim ve cisim teşkil eder. İşte bu bilgilelerdir ki, beden ruhunu ve ruh bedenini bulur.

Bu mezhepte ölüm, elem silsilesinin son zinciri değildir. Bundan sonra yeniden doğanlar ve yeni ıstıraplar silsilesi, yâni ruhun muhaceret ve tenâsühü başlar.

Elemin kaynaklarından biri de **bilgisizliktir**. Bu “elemi, elemin kaynağını, elemden kurtuluşu ve bu işin yolunu bilmemek,” demektir. Bilgisizlik, bu âlemin başlangıcıdır. Ve bu başlangıcın ne zaman ve ne de bir muayyeniyeti vardır. Bu, ona göre, ölçsüz bir şeydir.

Ve bunun ilk mahsulü **teşekküldür**. Buda'ya göre ölüm, bilginin nihayet bulmasından ibarettir. Bu sebepten diyor ki:

“Öldükten sonra hasret çekmiyeceğim; hayattan sonra hasret çekmiyeceğim. Ben vaktin gelmesini bekliyorum. Bir hizmetçinin, ücretini beklediği gibi.— Ben öldükten sonra, hayattan sonra hasret çekmiyeceğim. Uyanık ve şuurlu bir ruhla vaktin gelmesini bekliyorum.”

Budizm de ruh da beden gibi birtakım değişmeler ve hâdiseler âlemdir. Araba nasıl ki, ne tekerlek ne dingil, ve ne tekne demek değilse, nasıl ki araba, bunların hey'eti umumiyesinden husule gelen bir kelime, bir mefhum, bir varlık ise, öylece de Ahmet, Hasan.. ne göz, ne kulak, ne de duygudur; belki bunların hepsidir.

Buda mezhebi, ölümden sonra ruhun mahiyeti meselesinde kısmen an'anevî iktidarlara bağlı olmakla beraber, agnostik kalmayı tercih etmiş görünür. Şu muhavere bunu ifade eder:

{**“Birgün hükümdarlardan biri, Buda'nın meşhur filozof ruhlu müridlerinden birine tesadüf eder. Ona, âlem ebedî midir; zamanla mahdud mudur? Ölümden sonra hayat var mıdır? gibi birtakım sualler sorar. Mürit, ona cevap olarak der ki: Buda, bunları haber vermedi. Fakat, ey kiral! Sen Ganj nehrinin kumlarını sayacak kadar muhasip ve muhammin misin? Diyebilir misin ki,**

şu kadar kum vardır; yahnt Okyanusun şu kadar suyu vardır?—Hayır.— Fakat niçin ey kıral?! Zira, Okyanus, büyük, derin ve mesâha kabul etmez, onun için değil mi? Mükemmel varlığın isim, ve cisim vasıflarına nazaran, idrâk etmek de tıpkı o Okyanus gibidir. Buda, isim ve cisim vasıflarını kaldırmıştı; bu sebepten onların dayandığı kök de mahvolacaktır. Bir hurma ağacı gibi, onlar kökünden koparılacak, bir tarafa atılacak ve istikbalde bir daha inkişaf etmemek üzere bırakılacaktır. Ey kıral, mükemmel varlık, bedenın cismanî âlem ölçüleriyle mesaha edilebilir görmekten âzadedir, o derindir; ölçülemiyen, derinliklerine dalınamıyan bir okyanus gibidir. Bu sebepten, ölümden sonra var veya yok nev'inden sorulacak suallerin hiçbirı doğru değildir.,

Görölüyor ki, burada ruh inkâr edilmiyor; büyütölüyor ve bu dünyada yaşıyanların anlıyacağı bir mevzu olmaktan çıkarılıyor. Bu mezhepte Nirvana, yalnız şembolik bir mefhumdur. Ve saadetin en son rütbesi olan elemden tam bir kurtuluşun diğeri bir ifadesidir.

“Dalgalar, korkunç dalgalar.. Sularla ihata edilmiş, ihtiyarlık ve ölümle bitkin bir hale gelmiş olanların üzerinden yükseldiğı vakit o kimseler bir ada bulurlarmı? İşte sana öğrettiğim şey budur. İçinde hiçbir şey, hiçbir cazibe olmıyan birçok ada vardır. Nirvana dediğim bu adadır. Bu, ihtiyarlık ve ölümün sonudur. İstiğraka dalan, cesaretle, gevşemeksizin mücadele eden sarsılmaz kimseler, Nirvana'ya mazhar olabilirler. On-

lar hakîmdirler.))O, bütün diğer örtüler, zarflar üzerine geçen bir zarftır. Hastalıkların en zorlusu açlıktır. Fakat ıstırapların en fecii de Sen Kharas'dır. Bunu bilenler, hakikaten Nirvanaya ulaşabilirler; ebedî saadete kavuşabilirler.,—“Bedenlerinin gemlerini ebedî olarak tutmasını bilenler; hakîmdirler ve bunlar, ebedî meskene yürüyebilirler. Ve oraya vâsıl olanlar, ıstırapın ne olduğunu tanımazlar. İyiliğe nüfuz etmiş olanlar, Buda'nın mezhebine candan bağlı olanlar, ebedî saadete erişebilirler.,

Buda, Brehmenin evlenmesine de muâırzdır. Eski itikatların bakiyesi, olarak Brehmen, hakikat sözlerini yaymak üzere dilencilii san'at edinen ve fakirliii tâmime çalışan bir azizdir.))Kutsal bir aforizmada, zengin ve fakiri müsavi bir hale getiren ölüm karşısında servet hırsının boşluu anlatılır :

“Ben bu âlemde birtakım zenginler görüyorum. Onlar, kazandıkları servetlerden—delilikleri yüzünden—kimseye birşey vermezler. Onlar hırsıla hazineyi, hazine üzerine yıgmakta ve hergün biraz daha zevk ve safa cereyanına kapılıp gitmektedirler. Okyanusun öte tarafındaki araziyi idare eden kıral, doymak bilmez bir hırsıla denizin beri tarafındaki araziyi kendine bağlamak istiyor; halbuki bu zevke doymak bilmiyen kıral ve daha birçok insanlar, ölümün avı olacaklardır. Ne ana baba ne dost, ne yoldaş.. ölmekte olanı kurtaramaz. Vârisleri servetini, kendisi de aksiyonlarının ücretini alır. Ölmekte olana, ne servet, ne kadın, ne çocuk, ne zenginlik ve ne de saltanat refakat edebilir.,

Buda, tarikat şeklini alan ve bir din yaratmış bulunan bütün düşüncelerinde, ahlâkî bir gaye takip etmektedir. Birbirini nakzeder gibi görünen bu ahlâkî emirlerin amelî kaideleri de vardır: Ona göre ahlâkın başlıca şartı, **doğruluk, tefekkür, hikmet, ve iyi hareket**'tir. Fakat bunlar tek başına hiçbir işe yaramazlar. El temizlenmek için ele ve ayak diğer bir ayağa muhtaç olduğu gibi, doğruluk, iyi hareket ve hikmetle, bunlar da doğrulukla temizlenirler. Bunlardan birinin bulunduğu yerde, diğeri bulunur. Ve bunlar birbirini tamamlarlar. İyi hareket edenleri, saadet bir gölge gibi takip eder; fena bir ruhla hareket eden veya söyliyeni de, ayağı zincirli bir hayvanın işkencesi gibi ıstırap takip eder.

Buda'ya göre, **doğruluk**, akıl ve aksiyon itibariyle her türlü fenalık ve pislikten uzak bulunmak demektir. Ve bu ahlakta en yüksek prensip doğruluktur. Onun ahlâk için koyduğu kaidelerin en mühimmi: **Bir canlı mahlûku öldürmemek, kendimize ait olmayan şeyi almamak, başkasının kadınına taarruz etmemek, doğru olmıyan şeyi söylememek ve sarhoş eden maddeleri kullanmamak**'tır.

Buda, doğruluğun bir parçası, diyor, merhamet ve şefkattir ve başkalarının elemlerine iştirak etmektir; bütün canlıların iyiliğini kardeşçe aramaktır, — "İstihzadan çekinmek, dargınları barıştırmak, barışmışların

münasebetini çoğaltmak, daima iyi söylemek,, “iyi hareket etmek,, doğruluğun diğer bir parçasıdır.

Bu sistemde: “Bütün acılar ve şikâyetler, bütün bu âlemin ıstırapları, herhangi bir pahalı ve kıymetli olan şeyden gelir. İçinde kıymetli hiçbir şey bulunmayan yerde, acılar, şikâyetler ve ıstıraplar husule gelmezler. Bu sebeptendir ki, bu âlemde kıymetli bir şeye malik olmıyanlar, yani nazarlarında hiçbir şeyin kıymeti olmıyan, haris olmıyanlar ıstıraftan kurtulur; sevinç cihetinden zengin olurlar.

Bu ahlâkın esas prensiplerinden biri de, hoş görmektir. Taassupsuzluk’tur. Düşmanları affetmek, düşmanlarla dost olmak en temiz hareketlerdendir. Bunu şu hikâye temsil eder:

Bir gün bir müridin gözleri çok güzel olduğu için kendisine kıraliçe âşık olur. Zahit mürit, kıraliçenin arzularına mukavemet ettiğinden uzak bir yere sevk edilir ve orada gözleri çıkartılır. Zâhit artık hiçbir şey görmiyen ve hiç kimse tarafından sevilmiyen gözlerini avucunda oynatıyor ve ruhunun gözleri açıldığını sevinerek söylüyor; ve bir gün dilenerek dolaştığı bir şehirde hükümdarın kapısına geliyor, halbuki, müridin kendisi de prensmiş. Ve orası, babasının sarayı imiş; kiral, oğlunu sesinden tanıyor. İçeri alıyor; ve meseleyi öğrendikten sonra kıraliçeyi idam etmek istiyor; fakat kör zâhit affini rica ediyor; ve kendi gözleri, bu lûtuftâr ve âlicenap kalbe bir mükâfat olmak üzere eskisi gibi güzel olarak açılıyor

Kinin, öfkenin, düşmanlığın aleyhinde olan bu itikad, Buda şu sözlerle teyit ediyor :

“Ben ıstırap içinde de, sevinç içinde de aynı sükûn ve itidâle malikim. Mükemmeliyet, ruhun bu ayniyet ve müsavatındadır.”»

Nitekim an'aneye göre Buda, âlicenaplığının kuvveti sayesinde, hiçbir vahşi hayvandan korkmaz; ve hiçbir vahşi hayvandan fenalık görmezmiş. Bu nevi efsaneler, hıristiyanlıkta da vardır.

Kendi benliğimize karşı vazifelere gelince; Buda :

“Benliği, her çeşit fenalıktan bir kuyumcunun gümüşü temizlediği gibi tasfiye etmeli,,; “kendi benliğinde kendini ara,, “benlik, benliğin kalesidir, sığınacağı yer ve müracaat edeceği kapıdır,, der. Ona göre, nefsimize karşı en büyük vazifemiz, aksiyonlarımızı daima mürakabe etmekten ibarettir. Hakikî hakîm, bir şehir içinde, arılar nasıl ki çiçeklerin renk ve kokularına zarar vermeden ballarını alıp giderlerse, öyle yaşamalıdır.,,

Bununla beraber, bütün Hint dinlerinin budizme kadar tesir eden, bâzı itikatlarında da, her varlığın muayyen bir tenasüh silsilesi geçireceği kabul edilir ve âlemde ahlâkî bir kanunun olmadığına işaret olunur. Meselâ, kutsal metinlerden biri şöyle diyor :

“Ganj nehrinin cenup sahilinden geçilsin, ölünsün veya öldürülmüş olsun, harap olunsun veya harap edilsin; yanılsın veya yıkılsın, bunlar dolayısıyla bir kabahat

işlenmiş olmaz. Bu günahların cezası yoktur, Ganj nehrinin garp sahilinden geçilsin, dağıtılsın veya dağıttırılsın, kurban kesilsin veya kestirilsin, bütün bunlar için hiçbir hayır işi yapılmış olmaz.

Başka bir yerde :

“Beden inhilâl ettiği vakit, deli ve akıllı harap olacak ve yokluğa düşecektir. Ölümün ötesinde hiçbir kimse yoktur.” “Tutuşmuş bir ateş üzerinde, kıvılcımlar tamamen ateşe benzedikleri halde, nasıl binlerce yağarsa, böylece ey dost! Çeşitli varlıklar, ebediyetten doğar ve edebiyete dönerler.”

Halbuki, diğer metinlerde de şu parçalara rastlıyoruz :

“Hayata dahil olan beden nereden geliyor? Ey mürit! Bu ne senin ve ne de başkalarının cismidir. Onu daha ziyade bir şekil kazanarak iradeyle gerçekleşen ve nihayet temas edilebilir bir hal alan bir mazi eseri gibi göz önünde tutmalı,” — “Biz, yapmış olduğumuz şeylerin bir meyvasıyız; aksiyonlarım, servetimdir; aksiyonlarım, metrûkâtımdır. Aksiyonlarım, beni taşıyan bir göğüstür. Aksiyonlarım, kendisiyle akraba olduğum bir kavimdir. Aksiyonlarım yardımcımdır.” — “Ağaçlar, tohumlarının çeşitlerine göre nasıl başka başka olurlarsa, insanların karakter ve kaderleri de, meyvasını topladıkları aksiyonların çeşitlerine göre başka başka olur.” — “İnsanın yapmış olduğu fena aksiyonlar, sütun yavaş yavaş

koyulaştığı gibi, kendi meyvalarını verirler; onlar, gafilin ayaklarını, kül altında kalan bir ateş gibi yakarlar.,,

Bu ahlâkta, hattâ **kurtuluşa** mazhar olanlar bile fena aksiyonlarının cezalarından affedilmezler. Kutsal metinler, ahrete dair birtakım cezalar, cehennem ve tenasüh haberlerini verdikten sonra, fena işler yapmış olan insana cehennemlerin Allahı, **Yama** şöyle hitap edecektir.

“Sen düşüncede, sözde ve işte iyi olmak isterim diye düşünmedin — ve eğer insan, tanrım, ben hafif-meşrepliğim dolayısıyla onları yapamadım; ihmal ettim derse, Yama şöyle cevap verecektir: Senin olan bu fena aksiyonları, annen yapmadı, baban, kardeşin, hemşiren, dostların, hattâ ne zâhitler, brehmenler ve ne de tanrılar yapmadılar. Bu fena aksiyonları mutlaka sen yaptın ve cezasını da mutlaka çekeceksin!,”

Burada küllî değilse de hiç olmazsa cüz’î olarak insanda bir iradenin varlığı kabul edilmektedir. Halbuki bir nevi sophisme hareketlerinde adı geçen ve Buda’nın, hatâ üstatlarının en kötüsü adını verdiği Makkhaligosala derki :

“Muktedir olmak (hareket etmek) yoktur. Kuvvet yoktur. İnsanda kudret yoktur. İnsan kontrola malik değildir. Bütün varlıklar, bütün teneffüs edenler, bütün var olanlar ve bütün yaşayınlar iktidarsızdırlar. Kuvvetsiz ve iktidarsızdırlar; bir mukadderiyetin, gaiyetin.

ve tabiatın tesiri altında her şey kendi gayesine götütrülmüştür.,,

Muhakkak olan şudur ki Buda, vâzih olarak bir tanrı ve ahiret fikrini müdafaa etmemiş; fakat, karşılık beklemiyen mutlak bir iyilik faaliyeti ile ölüm sevgisini müdafaa etmiştir. Ve insanda bu fazileti başaracak bir irade görmüştür,

Bunun içindir ki vaızlarından birinde şöyle hitap eder.

[“Hayat için bir sonsuzluk yoktur. Düşünce zenciri kontrolüne imkân olmayan] girdaplarda mahv olur; soranlar hatadadır; cevap verenler de hatada dır; en iyisi sus!

Kutsal kitaplar; Brahma’nın geceleri de insanları görüp hidayetinden istifade ettirdiğini söylerler; fakat hiç bir fani göz, onu görmemiştir. Onu görmek için açılan perdenin arkasından onu bizden saklayan diğer bir perde çıkar. Vakıa ışıklar artacaktır; fakat perdeler sonsuzdur. Sizler için her illetin gayesini ve müesirin eserini bilmekten başka lâzım olan bir şey yoktur. Yer, gök ve bütün âlemler, bir mihver üzerinde dönerler. Va bunu durdurmak imkânsızdır. Siz ibadetinizi düşününüz, mutlaka karanlıklar aydınlanacaktır, fakat kurbanlar, hediyeler vererek kudretsiz tanrıların himayesini aramaya kalkışmayınız; kardeşlerim, kurtuluşu, ancak kendi iradenizde arayınız; Zira, insanı hapseden şeyler kendi içindedir. Birer saadet iklimi olan gök-

lerde melekler bile geçmiş zamanların meyvesini topluyor. Cehennemin en derin uçurumlarında da şeytanlar cezalarına katlanıyorlar. Kâinat ise, durup dinlenmeden doğmasına devam ediyor. Düşenler çıkabilir; çıkanlar düşebilir. Sizleri bu dönüp duran felek üzerinde, sabit bir noktaya bağlı kalmaya zorlayan yoktur. Sizi, bu aleme bağlayan zincirleri koparınız; eşyanın ruhunu, cevherini tadınız; ve göksel bir rahatlığa eriniz.

* * *

Ben ki, kardeşlerimin ızdırabına ağladım; ve kalbim bu âlemin bütün acıları ile yaralanmış olan Budayım; şimdi gülüyorum ve bahtıyırım. Zira, hürriyetin var olduğunu ve iradenin elemelerden daha üstün ve kuvvetli olduğunu biliyorum.

Ey, ıstırap çekenler! Sizlerde biliniz ki: Bu ıstıraba sebep olan yine kendinizsiniz. Kitaplar doğru söylüyor; her iasanın hayatı, ezelden beri geçmiş günlerinin bir muhassalasıdır. Geçmiş de yapılan yanlış hareketler, elem; geçmişde yapılan iyilikler ise saadet verirler. Eğer ıstırapın kaynağını bilen kimse, bu ıstıraba sabr ile katlanabilirse; geçmişte ihmal ettiği borçları ödemek maksadıyla aşk ve hakikat içinde mücadele edebilirse, ve hergün biraz daha fazla merhametli ve adaletli bulunur, aşkı ve hayatı sona erinceye kadar gönlünde kanayan emel köklerini koparup atabilirse, öldüğü zaman hesabı hazırdır. (O, sizin hayat adını verdiğiniz şekilde yaşamaktan müstagnidir; nihayet işkence halini

alan ihtirasları bilmez; lekeleyen günahı tanımaz; yer yüzünün hep işkence ve elemden başka bir şey olmayan sevinç ve kederleri artık onun sükûnunu bozamaz. Zira, o *Nirvana*'ya girmiştir; o bizim gibi yaşayamaz. Fakat o yine hayatla bir vahdet halindedir. İşte benim mezhebim *Karma* mezhebi, buradan başlar. Günahların pası silindikten ve hayat bir alev gibi söndükten sonra ölümde nihayet bulur. En parlak yoldan gitmek isteyen, ey aziz kardeşlerim, şu dört büyük hakikati öğreniniz: Bunlardan birincisi, hayatın bir işkence olduğunu bilmektir; bunu kabul ediniz. İkincisi, işkencenin birtakım emel ve arzulardan, ihtiraslardan geldiğine akıl erdirmektir. Üçüncüsü, arzuları kırarak, benliği mağlup etmek ve bu mağlup benliği sevmek suretiyle arzu ve zulme gem vurmaktan ibarettir. Böylece, kendi benliğimize ebedi güzellikleri tercih ederek sevmeye muktedir olmuştur. Dördüncü hakikat ise, insanı, tehlikesiz bir sığınağa götüren yolu bulmaktır; cesur bir ruh atılır; ilerler; zayıflar geri kalır. Fakat her azim ve irade sahibi, daima güneş ışıklarıyla yıkanan bir şahika beklemektedir. Karlı bir tepede ayakta duran adam, nasıl ki başının üstünde sonsuz bir mavilik bulursa, kendi nefesine hâkim olmak için savaş eden ve buna muvaffak olan *Nirvana*'ya ermiş demektir. Bu adam tanrıları bile kıskandırır; ve bu fani alemde onu sarsacak hiç bir kuvvet bulunamaz.

*
* *

Eğer biri çıkar da *Nirvana* yaşamaktır, derse: ona

aldanmış olduğunu söyleyiniz. Eğer biri çıkarda *Nirvana* yaşamaya nihayet vermektir derse, ona yine aldandığını ve yalan söylediğini ihtar ediniz. O, sönük lâmbasının ötesinde, hangi ışığın parladığını idrak edemiyor demektir. Nihayetsiz hayat, artık zaman ile ölçülemez; o bu sırrın saadetini bilmiyor demektir.'

* * *

Hulâsa, bu büyük ahlakçı, büyük ve mustarip insan, insana acıyan bu büyük Buda, yüksek bir belâgatle doktrinini o suretle tamim etmeye muvaffak olmuştur ki, babasının veliahdi olarak bir gün kiral olmuş olsaydı, bütün diğer kırıllar gibi belki nefretle anılacak, belki buna bile muvaffak olmadan unutulup gidecekti. O fanî zevkleri ve şöhretleri bırakarak getirdiği fikirlerin ulviyet ve asaletiyile ebediyet kazanmış olan yüksek ve erişilmez bir şahsiyet olmuştur.

D — Buda'nın tahlili ve ardından gelenler

Buraya kadar görüldüğü veçhile, “Buda,, dört hakikat ve altı fazilet müdaffa etmiştir :

Buda'ya nazaran : bu âlemdaki varlığın ilk sebebi (*hayal*) dir. Bu bizi eşyanın vasıflarını aramaya sevk eder. Ve bundan “*itikât*,, doğar. İtikât muhayyilenin bir aynasıdır ki, bütün varlıklar oradan in'ikâs eder ve orada bir şekil alır; itikât, ise eşyanın *şekillerinden*, bu da duygu organlarından doğar. Hasseler, varlıklara kendi vasıflarına göre birer isim verir. Şu halde eşya ve hâdiseler, dokunma ve görmeden neş'et eder. Ve hissin annesi, *hassasiyet* tir ki; bu ruhun hususî bir istidadından ibarettir. Hassasiyet *hüzün ve elem* kanunlarının mahsulüdür. Hüzün ve eleme karşı olan alâkamız ise, *arzu ve ihtirasımız* dan gelir. Her arzu ve ihtiras, eşyaya karşı beslenen bir temellük hissinden ibarettir. Eşyaya bu suretle bağlanmak, varlığın *illeti* dir. Zira, ancak bu suretle, her şey, tekrar vücut bulmak istidadına mazhar olur. Varlık, hareket eder. Bu hareket, *doğumun* illetidir. Ve doğumdan *ölüm* zuhûr eder, bunların hepsi birden *on iki sebeptir ki*, hayatı vücûda getirirler. Ve yekdiğerlerine, baş-

langıçtan nihayete ve nihayetten başlangıca kadar bir silsile halinde bağırdılar.}}

Buda'nın *dört yüce hakikatinden*, birincisi budur. İkinci hakikat ise: elemin illeti olan arzu dur. Arzu, bir nevi ihtirastır ki *korku, sefalet ve ıstırabın* köküdür. Ve bu, boş, lüzumsuz, korkunç bir şeydir.} “Suların üzerinde husule gelen köpüklere,, benzer. Arzu mürekkeptir. Ve basit olmıyan herşey boşa gitmeye mahkûmdur. Mürekkepler mahkûm oldukları ademe, bizzat kendilerinden vücut bulan dahilî bir *ilca impulsion* ile yuvarlanırlar. Mürekkepler kendilerinde husule gelen hâdiselerin illetidirler. Şu halde ademin illeti mürekkebiyettir. Vakıâ, her mevcut, kendisinden evvelki bir mevcuttan neş’et etmiştir. Havassımıza aldanmamalıyız: zira, onlar bize ancak *mürekkebi* bildirirler. Ancak, ebedî olan varlık basit olandır. yegâne olandır. Zira bu hilkatte gördüğümüz her şey, bir hakikat değil, belki bir büyük “*Mâya - Efsun*,, dur.

Monisme’i [Bircilik] vücuda getiren bu telâkkiye nazaran “*bir-L’un*,,i yani, Allahı, Bagavtçita krichna şöyle anlatır: “Ben kurbanım, dinin merasimiyim, ataların sunduğu kutsal şarabım, imbikten süzülmüşüm; mukaddesim ve büyüleyiciyim; ben ateşim, buhurum. “Anayım,, “babamıyım,, yavruyum, kâinatın atası olan sırle kelâm benim. Temizim; “Om,, hecasıyım; yol, cevher, üstat, şahit, mesken ve sığınağım, dostum, kaynağım; sonum; ve varlıkların toplandığı yerim. Ve ifna edile -

mez bir kâinat tohumuyum. Hilkatî diriltirim ve yağmurları yağdırırım. Ben, rızık, varlık, ölüm ve ademim. Bütün varlıklar için aynı şeyim. Düşmanım ve dostum yoktur. Aşkınızı bana veriniz. Bana tapınız; bana kurbanlar kesiniz, beni takdis ediniz..”

*
* *

“Kudretim için bukadar delil toplayıp ızhar etmeye ne hacet vardır? Benden sâdır olan, tek bir Atom bütün kâinatı vücuda getirmeye kâfidir. Ben ise, tamamen yine benim...”

Bütün bu fikirlere rağmen Buda’da kat’î olarak bir tanrılık fikri yoktur.

Üçüncü hakikat ise: İki evvelki hakikatin tesellisinden ibarettir. Yani hayat zahmetlerinin nihayet bulması mukadderdir. Bu, içten ve dıştan mürekkep olması dolayısıyla, boş ve lüzumsuz olan varlığın, kalbin fena bulması ve ruhun yüksüz ve başı boş kalmasıdır. Şu halde ölüm bir nevi hiçlik manasına gelen Nirvanaya, yani “ebedî saadete—*Beatitudo eternal*,” bizi götürür. Şu halde her kendinden geçen varlık, istiğrakla Allaha inkılâbı arzu eder. Ruh için “*Nirvana*,” mukadderdir. Aksi halde tenastih elemelerle müebbeden cezalara çarpılacaktır. *Nirvana*’ya nasıl vâsıl olmalıdır?

İşte dördüncü hakikat buradan başlar ki, Buda’nın en esaslı prensipini teşkil eder. Bu, elem veren arzu

ve ihtirası ifna edip riyazet ve takva ile hayat geçirmek ve ölmekle olur. Yani “Allahta fani ve Allah-ta bakî olmak,, derecesine ulaşmakla nihayet bulur. Buda’nın lisanında bu derece, *Nirvana*’dır.’

Buda, müşahhas bir Allah kabul etmemiştir. Fakat, yalnız varlıktan doğan şerrin ifnası için, varlığı ifna etmek lâzım olduğunu ve hattâ akıl ve şuuru yok etmeyi emretmiş ve “*Benliğin,,* zevaliyle “*Erenler,,*den olunabileceğini iddia etmiştir.’

Lâkin, ermek için yalnız bu kâfi değildir: Ruh, mahbesinden hürriyete kavuştuktan sonra da, hayattan bulaşmış olan günah ve kirlerden kendisini temizlemeye bunun için de birtakım *tenasüh devirleri* geçirmeye mecburdur.

Buda, hakikî bir “*Ascetisme - Zühdiye,,* filozofisi vazetmiş, ve böylece şarkta hâlâ mevcut bulunan ve zaman zaman garp filozoflarında da görülen *Mıystiçisme*’in ve buna bağlı mesleklerin müessisi olmuştur.

Buda, bu dört hakikatten sonra, *altı fazilet* vazetmiştir ki, bunlar mezhebin merasim ve amellerinden ziyade birer ahlâk kaidesi sayılabilir:

Ona nazaran: ferdin her şeyden evvel “*bilgin,,* olması lâzımdır. Zira, bütün fenalıklar *bilgitsiz*’likten gelir. İlim ruhu tasfiye eder ve basitliğe sevkeder.

Hatayı takdir ve iyiyi kötüden tefrik ve bilhassa yüce hayra koşmak için şerden çekinmek, ancak ilimle olur. Fakat bilgin olmak diğer, insanlara karşı tercih

edilmeyi icap ettiren bir hak vermez, olsa olsa ilim, sahibine fayda verir. Ruhu mükemmeliyete yükseltir. Binaenaleyh, Brehmenlik bir paye değil, belki ruha karşı ferdin bir vazifesidir, her kes kendi kendinin brehmenidir. Bu fikirlere az çok farkla Socrate'da da rastlayacağız.

Saniyen: "*safvet*," kemale erecek bir ruh için en zarurî bir sıfattır. Bu manevî temizlik demektir ki, bu olamadan kernal olamaz. Ve bu sifata malik olmıyan bilgin gûnahtan kurtulamaz. Safvet her şeye karşı tam bir teslimiyet, bir hüsnü zan ve hüsnü nazardan ibarettir. Ruhun temizliği bununla mütenasiptir.

Salisen: İlimden daha yüksek olan "*sabır ve tahammül*," lâzımdır. Âlim ve saf olmak için bu zarurîdir. *Nirvana*'ya çalışan ruh, nefis meydanında mücadele ederken birçok tecrübeler ve imtihanlar geçirir; hakarete, fenalığa mukabeleyi düşünmiyen, kin beslemiyen bir sabır ile mütevekkilâne affeylemek lâzımdır. Sabır ve tahammülle insan hiç kimseye fenalık etmez; ve fenalık *Nirvana*'ya ulaşmak için en büyük engeldir. (Şu halde hakikî Brehmen, "*hiçbir arzu ve ihtirasa malik ve mağlûp olmıyan fakirdir*," ve bunun karakteri ise yumuşak huyluluktur.)

Dördüncü fâzilet, *şefkat ve merhamettir*. Bu sabrın bir neticesidir. Fakat müşfik ruh, insanların fenalığını istemiyeceği gibi, fenalığa tutulmuş veya maruz olanları da acıyarak kurtarmaya mecburdur. Bu bir fedakârlık değil, bir vazifedir ki *Nirvana*'ya giden rûtbelerden birinin [kapısı demektir. Şefkate malik

olan bu kapıyı açar; ve diğer kemal mertebelerine doğru yükselir.

Beşinci fazilet, *himmet*'tir; altıncısı *sadaka* vermektir. Bunun birincisi manevî, ikincisi maddî vazifelerdendir. Bu altı fazilete malik olan *Brehmen*'dir. Ve beşeriyet arasında "sınıf ve silsile — *Hierarchie*," yoktur. Bütün bunlar, öldürülünceye, ölünceye kadar bir insana lâzım olan vazifelerdendir.

Bu maddeyi ve ferdi inkâr eden "*Monisme*," mezhebi, bir nevi ahlâksel *İdealisme*, dir.

Buda'nın insanlara teklif ettiği idealleri tahlil edersek görürüz ki, [bu zat *benliğin* varlığını kat'î bir surette reddetmiştir. O şahsiyeti teşkil eder gibi görünen şu beş unsuru kabul ediyor ki: *Maddî keyfiyetler, ihsaslar, mücerret fikirler, istidat ve temayüller, fikirler.*

Fakat, ona göre; bu unsurları kendi etrafında bir grup halinde toplayan reel ve devamlı hiçbir merkez yoktur. Ancak mütevali tecrübeler sayesinde ki, bazı insanlar, hem de pek az insanlar hidayete mazhar olabilirler. Şahsiyet vahimesi ise, yalnız hassasiyetle muttasıf olanlarda bulunur. Mademki *Le Moi - benlik* yoktur. Şu halde, tenasühe ve ölümden sonra dirilmeye imkân yoktur.

Bu düşünceler, Buda tarafından esaslı Bir surette ıslah edilmiş olan ve Hintlilerin *Karma* adını verdikleri eski dinlerinde de vardır. Bu sebepten filozofumuzda, dünyaya ait aksiyonların yükünü ebediyete

nakledeceğimize dair bazı fikirler vardır. Fakat ona göre ölüm, bize benlik vahimesini veren yukarda saydığımız beş unsurun, Hint tabiriyle beş *Skanthas*'ın kaybolması şeklinde tecelli eder.

Nirvana'ya ulaşmak için takibi lâzım gelen altı yol, esas itibariyle benlikten tamamen tecerrüt etmeyi emreder. Onun *Nirvana*'dan anlatmak istediği şey, âlemden tedehhüş, elemnden ve bid'atlerden çekinmek, filozofik şübheciliğin bulutlarından korunmak için kendisini her çeşit maddî alâkalardan kurtarmaktır. Bu kurtuluş, bir vect sükûnu içinde tesellisini bulmaktan ibaret olan bir haldir. *Nirvana*, sevinç ve saade-
tin yattığı bir ruh halidir ve her türlü anlamak ve idrak sıkıntısından insanı kurtaran bir sulh ve sükûn halidir.

Nirvana'ya ulaşmak için tavsiye edilen altı yol hakikatte mutasavviflerin *Eren*'lerden olmak için geçilmesi lâzım olan merhalelerine benzer. Ancak dördüncü merhaleden sonradır ki, insan saadet ve kemale ermeye başlar. Bu itibarla *Nirvana*, yalnız vahimeler âleminin değil, ahiret hayatının da endişelerinden tamamen korunmak demektir.

Buda, Lâiklerle, Rahipler için iki ayrı ahlâkiyet çizmiştir. Lâikler için yaptığı beş tavsiye hakikatte mezhebini kabul eden herkesin riayet etmesi lâzım olan emirlerdir: *Adam öldürmemek, hırsızlık yapmamak, zina ve yalancılıktan korunmak, sarhoş eden*

maddeleri kullanmamak. Bunada diğer üç emir ilâve edilir ki 'rahipler de buna riayete mecburdurlar: *Akşamları bazı şeyleri yememek, çiçeklerle süslenmemek ve kokulu maddeler sürünmemek, yatağa değil toprağa serilmiş bir çarşaf üzerine yatmak.* Sonra bütün bunlarıda ihtiva eden diğer bir on emirle de günahların hiyerarşisi şöyle gösterilmiştir: *Adam öldürmek; hırsızlık yapmak, cinsî ahlâksızlık; yalancılık; söğüp saymak; lüzumsuz ve ehemmiyetsiz şeylere meclûp olmak; istihza; başkalarının fenalığını istemek; şüphencilik.* 'Bu itikat ta dua da yoktur. Çünkü dua, mevcudiyeti kabul edilen yüce bir şahsiyete yapılır. Halbuki, Buda böyle bir varlığı kat'iyen düşünmez.

Bu mezhep, kendisinden sonra Hindistanda iki şekil almıştır. Biri Birmanya ve Seylan da yapılan l'Hinâyâna ki, *küçük yol*'dur; diğeri asıl Hindistanda kalan Mâlâyâna yani *büyük yol*'dur. Birincisi daha metafizik unsurlarla doludur. Çin ve Japonya'da da aynı düşüncelerin şekil değiştirerek ve mahallî örf ve ân'anelerle karışarak geniş bir mikyasta yayıldığı malûmdur.

* *

Buda'yı bu kadar şamil bir insaniyet hissiyle mütehasşis eden filozofik düşüncelerinin yenilik ve kemaleni vücuda getiren birkaç Hint filozofu daha var-

dır ki: Bunlar oldukça müstakil ve hususî görüşlerle meşgul olmuşlardır :

1 — **Sankhyade Capila** — Bu zat sansualismein müessisidir. “*Vedas*„ların emrettiği kaidelere riayet eden bir filozoftur. Kendisinin Sansualiste olması itibariyle bütün bu mesleğe mensup olanların vâsıl olduğu **Atheisme**’e kadar inmiştir,

2—**Gotama**—Bu zatda, Hindin biricik mantıkçısıdır “*Soutra*„ denilen[525]adet “vecize şeklinde—**Gnomique**„ fikri ihtiva eder. “*Niaya*„ unvanlı mantık kitabında “*Syllogisme*—*kıyasın* beş kaziyesini sayar : “*Davâ, delil, misâl, tatbik, netice*„ Bunun beşi bir arada zikredildiği takdir de *kıyas*, tam olur.

3 — Usul itibariyle dikkate değer bir Hint filozofu daha vardır ki : “*Les six Categories* — *Altı makuleyi*„ vazetmiştir. “**Kanada**„ ismini taşıyan bu zata nazaran, bütün varlıklar altı Prensip ve makuleye dahildir.)

Bunlardan birincisi : Bütün aksiyon ve keyfiyetlerin mahalli olan “*cevher*„dir : *Substance* — *cevher* “*toprak su, ziya, hava, esir, zaman, mekân, ruh*, ve bir de *Sens intime* — *derunî duygu*„ dan ibarettir.

İkincisi : “*Keyfiyet*„dir. Bu keyfiyetlerin makul olan ve olmıyan iki zümresi vardır.

Üçüncüsü : “*Aksiyon*„lar, dördüncüsü : “*Propriétés - Commus*—*müşterek hassalar*„dır.

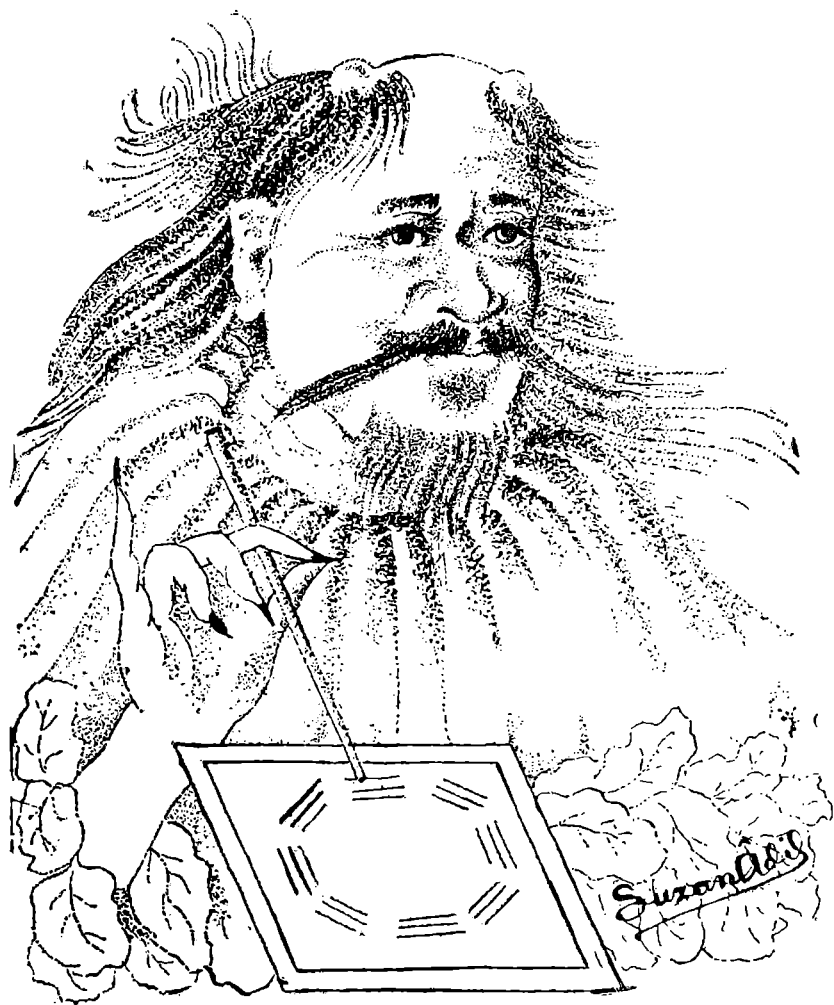
Beşincisi : “*Proprium*—*fark*„

Altıncısı : “*Nibset*„tir.

Bu zat, varlıkların aslını maddî cevherler olarak telâkki etmiş ve Milattan beş asır evvel Hindistanda ilk defa “*Atomsime*,” mesleğini tesis eylemiştir.†

4 — *S. Patandjali* ise : *Bağavtacita*’ya bağlanarak kuvvetli bir *Mysticisme*’in müdafii oldu. [1]

[1] Budizme, bir tarikat olarak, Fisagorizim de tekrar temas edeceğiz.

FOU HI

Üçüncü kısım

Çinde Filozofion ve Konfoçyus [Confocius]

Türk dilinin, dininin ve bilgisinin tesiri altında geliştiği artık bütün bilginler tarafından müdafaa edilen Çinli'lerin filozofiyeye dair düşünceleri, diğer şark memleketlerinkine bakılırsa, ayrı bir karakter gösterir. Başlangıcı efsannelerle dolu olan bu düşünceler, hayatı ve hakikati pek iyi anlamış olan bazı Çin filozofları tarafından tasnif edildi, bir araya getirildi. Çinde ilk kanun yapan ve devlet kuran *Fohi* veya *Fuhi* (milâttan 3300 yıl evvel)nin *y-king* adıyla yazdığı iddia edilen eserlerdeki, metafizik ve dinî düşünceler [1] bir tarafa bırakılırsa, biraz daha sonra gelen Çin filozoflarında daha pratik hayat ihtiyaçlarına uygun nazariyeler görürülür.

[1] Fohi'ye göre en yüce zekâ Grand Comble olan *Tao* bu âlemi yaratmıştır. Aynı zamanda bu âlemle beraber müsbetle menfi, bilinenle bilinmiyen yerle gök gibi biribirinin aksi ve karşılığı olan iki zıt prensipte yaratılmıştır. Fakat bu prensipler mazdeismde olduğu gibi yaratıcı değildir. Yaratılmıştır. (Bu dinde : Esirlik, kölelik, yalan, adam öldürme, hırsızlık ve içki yasak edilmiştir. Ruhun ebedîliği ve öteki dünya yani ahret kabul olunmuştur.

Fohi'den sonra gelen ve tesiri hâlâ Çinde devam eden büyük filozof ve moralist olarak *Confucius*'u tanıyoruz. Milâttan 551 yıl evvel doğup 72 yaşında ölen bu zat, eski din düşüncelerini insanın en pratik ve ideal ihtiyaçlarına uygun kaideler haline getirdi. Kurduğu dine "*Okumuşlar mektebi - Ju - Kiau*," adı verilmiş ve Çin'in resmî dini olarak kabul edilmiştir. Bu zatın ilk eseri en eski Çin dinlerinin sembolik bir tarzda tefsir etmiş olduğu türkülerden ibarettir. Bu eserin adı *Chih - King*'dir.

Confucius'a en çok tesir eden *Lao-tseu*[1]nin kurduğu

[1] *King* adını taşıyan eserlerden ilki, *Laote-King* dir. Bu eser milâttan 604 yıl evvel geldiği iddia olunan *Lao-Tseu* adlı bir filozofundur. Bu zat *Confucius*'in muasrılarındandır. Efsanelere göre, basit bir köylü çocuğu olan bu zatı, anası bir yıldızın ışığından almış ve, 84 yıl karnında taşımıştır. Doğduğu vakit saçları ağarmışmış. Bu sebepten kendisine *ihtiyar çocuk* marifasına gelen *Lao-Tseu* adı verilmiş. Kendisinin bir prens vakanüvis ve kütüphane muhafızlığı vazifelerini ifa ettiği söylenir; insanlar arasında yaşamaktan nefret ederek bir dağ tepesindeki manastıra çekilmiş ve bahsettiğimiz eseri orada yazmıştır. 520 de bir seyahat esnasında kaybolduğu rivayet edilir. (Mezhebine *Taoïsme* denir ki, bir nevi Spiritualisme'dir. Ve az çok tek Allahlı bir dinin esaslarını müdafaa eder, dünyaya ait şeyleri hakir görmek ve dinî vazifeleri yüceltmek başlıca prensiplerini teşkil eder.)

mözhep *taoisme*'dir. Bu din Orta Asyadaki Türk dinlerine benzer. Yani bu dinde bütün eski Türk âyin, merasim, ibadet ve ahlâksel emirleri, Çin'e uygun bir şekil almıştır. Bu zat kâinatın bir tanrı tarafından yaratılmadığını, âlemin haricinde ve âlemden üstün bir varlığın bulunmayacağını ileri sürmüştü. Kurduğu dinle: İbadet, merasim ve dâa yoktu. Çünkü taoisme'e göre: Kâinatı idare eden nizamda hürriyet ve imkân yoktur. Her şey zarurî, sabit ve ebedî bir ahenk ve nisbet dairesinde birleşmiştir. Bu *mukadder-fatal* muayyeniyeti değiştirmek imkânı olmadığı için insanın ibadet ve dâa etmesi boştur. Mes'ut olmak isteyen insan, kâinatın ezeli ve ebedî nizamını değiştirmeye değil, belki kâinatın nizam ve ahengine uymaya çalışmalıdır. Görülüyor ki Lao-tseu adeta muasır filozofların düşündüklerini pek eskiden sezmiştir. [1]

Yalnız *Confucius*, bu kadar müsbet düşünceli değildir. Fakat sistemi *Lao-tseu*'nünkinden daha kesin, gerek hakkın ve gerek başkalarının işine daha uygun ve disiplinlidir.

Confucius metafiziği bir tarafa bırakarak, prensiplerini şu üç kanunda hulâsa etmiştir.

1 — *Ödevler kanunu.*

2 — *İnsan kanunu.*

3 — *Sema kanunu.*

Çona göre, bir insanın en büyük meziyeti *bilgi*'sidir. Bilinmesi lâzımgelen şeylerin en olgunu da *ödev*'dir.

[1] Bu görüş Vollaîr'de de vardır. (Allah fikrinin Tekâmülü) adlı eserine bakınız. Sühulet Kitaphanesi.

“Ödevin semaya degecek kadar yüce bir derecesi vardır.” İnsan, hayata ödevle bağlıdır. Umulan ve istenen her şey, ödevden doğmuştur. Mes’ut bir insan, ödevini bilen ve her hareketinde ödevi kendisine kılavuz yapabilmektedir. Bir insan ancak ödevle ve ödevle baş ekmekle olgunlaşır, bir insanın kendini olgunlaştırmasına “İnsan kanunu,”; ulaştığımız olgunluğu kavramaklığımıza da “Sema kanunu,” derler.

Confucius, olgun veya ermiş bir insan için her şeyden evvel kuvvetli, âdil ve mutedil bir irade tavsiye eder. Kuvvetli ruh, seven ve ödevi bilendir. Bu itibarla *Confucius*’un olgunlaşmaya vasıta olarak koyduğu biricik ahlâksel düstur: “Şefkat sevgisi,” dir ki, bu temel olarak ödev kanununun içindedir. *Adalet* doğrulukla ve hele *kendimize yapılmasını istemediğimiz şeyleri başkasına yapmakla* temin olunabilir. *İnsel fazilet* insanlığı sevmekle mümkündür. Bu sevgi, hissi aileden, Sosyeteden hükûmete kadar karşılıklı olarak uzanmalıdır.

Zeten yaradılışın temeli bu sevgi, ve bunun doğurduğu olgunluktan ibarettir. Bir baba çocuğunu, bir hakan milletini, ve bir tanrı yani sema, yarattığı varlıkları öylece sevmelidir. Ve karşılıklı olarak ta çocuk babaya, millet hakana ve varlıklar tanrıya aynı sevgiyi duymalıdır. Zira: (“Bu âlemin çıktığı biricik kaynak, kendi aslında olgunluk bulunan semadır, bütün atalar semadan çıkmıştır. Bugünkü nesillerin kaynağı da atalardır.”) Öyle ise birinci ödev semaya; ikinci

ödev atalara sevgi ve saygıdır.

Confucius'ün hulâsa ettiği ahlâksel prensipler şu beş temel fazilettten ibarettir :

1 *f* En geniş bir şefkat anlamında kullanılan *insaniyet*,

2 — Herkese eşit muamelede bulunmak ve herkese hakkını vermek olan *adalet*,

3 — İnsanlığı her çeşit gerilemelerden ve bozukluklardan kurtaracağı için *din ve âdetlere riayet*,

4 — Ruhun kurtuluşu ve tehlikeden korunmasını temin eden *doğruluk*.

5 — İnsanı iki yüzlülüğe ve yalancılığa götüren yapmacık tavır ve hareketlerden çekinmeyi emreden *sadakat ve hüsniniyet*.

Bütün bu düşünceleri *'Confucius'*tan sonra gelmiş olup onun düşüncelerini yaymaya çalışanlardan birinin eserinden aynen takip etmek faydasız olmayacaktır. *Voltaire* [1] in *Çin ilmi hali* adını verdiği bu eser bir diyalogdur ki, *Confucius*'un havarı veya talebelerinden olan *Cu-Su* ile Çin kralı *Low*'un oğlu *Kou* arasında geçen bir münakaşayı ihtiva eder. Bu iki zat milâttan 417 yıl evvel yaşamışlardır.

Diyaloğun ilk Lâtince tercümesi Cizvit papaslarından *Fouquet* tarafından yapılmış ve bunun el yazısı ile olan bir nüshası 42.756 numara ile Vatikan kütüphanesinde saklı bulunmuştur. Bu diyalog dikkatle

[1] *Voltaire-Dictionnaire philosophique, de Catchisme Chinois. maddesi.*

takip edilirse görülür ki, *Cu-Su* daha çok dogmatik ve bununla beraber zeki kafalı bir zattır. Fakat *Cu-Su* bugünün insanları gibi düşünen, hattâ bu günün ilmi sonuçlarından haberi varmış gibi konuşmaktadır.

Bu diyalogdan dinî inançları bir tarafa atıp yalnız ahlâksel düşünceleri seçecek olursak bunun bazı lâik Türk ahlâk ve ülkülerine yaklaştığımız oluruz. Yalnız bu diyalogda *Confocius*'un bir mühim eksikliğine işaret edilmemiştir. O da: ona göre intikamın manevî bir ödev sayılmasıdır. O : "*Babasını öldürmekle bir sema altında yaşamamalıdır,*" fikrinde haklı olmakla beraber genel olarak intikamı tavsiyesi ve intikamın ahlâksel değeri olup olmadığı ayrıca münakaşa olunabilir. Bu diyalog altı musahabeden ibarettir ki aynen nakledeceğiz.

Birinci Musahabe

Kou — Bana, semaya (*Changti*) tapmak denildiği vakit ne anlamaklığım lâzımdır?

Cu-Su — Bu sema şu gördüğümüz mavi sema değildir. Zira bu sema havadan ibarettir. Ve bu havada arzımızın tek mil tebahhürlerinden mürekkeptir. Buharlara tapmaksa pek boş bir delilikten başka bir şey değildir.

Kou — Ben buna şaşmıyorum. Çünkü insanlar, bundan daha büyük delilikler yapmıştır sanıyorum.

Cu-Su — Doğrudur. Fakat siz idare etmeye memursunuz. Binaenaleyh sizin hakim olmanız iğgerektir.

Kou — Yıldızlara ve göklere tapan ne kadar çok millet vardır!

Cu-Su — Yıldızlar arzımız gibi birer toprak yığınının başka bir şey değildir. Meselâ ay da, bizim onun çamur ve kumları önünde diz çöktüğümüz gibi arzımızın çamur ve kumlarına diz çökebilir.

Kou — Gök ve yer, göğü göstermek ve göğe lâayık olmak denildiği zaman ne iddia edilmiş oluyor?

Cu-Su — Bu pek büyük bir aptallıktır. Kat'iyyen sema yoktur. Arzımızın kısrı nasilki boşlukta "kendi güneşi etrafında dönüyorsa, her yıldız da öylece kendi havayı nesimîsile çevrelenmiştir. Her güneş durmaksızın kendi çevresinde seyahat eden birçok sey-yarelerin merkezidir. Ne yukarı, ne aşağı, ne iniş ve ne de çıkış vardır. Eğer ayda oturanlar arza çıkmaktan, arza saygı göstermek gerekli olduğundan bahsedecek olursa, garabete düşmüş olurlar.

Aynı surette biz de “göklere saygı göstermeliyiz,” dediğimiz vakit manasız bir şey söylemiş oluruz. Bu adeta havaya, Dragon bürcüne, boşluğa saygı gösterelim demektir.

Kou — Sizi anladığımı zannediyorum. Şu halde yerleri ve gökleri yaratan tanrıdan başkasına tapmamalıdır değil mi?

Cu-Su — Şüphesiz Tanrıdan başkasına tapmamalıdır. Fakat biz arz ve semayı yaratan dediğimiz vakit ancak, dinsel bir insanda büyük bir fakirlikten bahsetmiş oluruz. Zira, eğer biz semadan, Tanrının, içinde birçok güneşler yakıp birçok âlemleri döndürdüğü bu harikulâde boşlukları anlıyorsak *arz* ve *sema* demek de *dağlar* ve *kum tanesi* demek kadar gülünç olur. Küremiz, aralarında kaybolup gittiğimiz bu milyarlarca kâinat ile mukayese edilecek olursa, bir kum tanesinden daha çok küçük kalır, bizim yapabileceğimiz şey, nihayet kendi zayıf sesimizi, boşluğun uçurumları içinde Tanrıya saygılarını sunan sayısız varlıkların sesine karıştırmaktan ibarettir.

Kou — Şu halde bize: “*Fo* dördüncü semadan inmiştir ve bize bir beyaz fil şeklinde görünmüştür,” dendiği zaman tamamen aldatılmış oluyoruz demektir?

Cu-Su — Bunlar *Bonze* [1] lerin çocuklara ve ihtiyarlara anlattıkları masallardı. Biz bütün varlıkların ebedî yaratıcısından başkasına tapmaya mecbur değiliz.

[1] *Bonz* — Buda mezhebini yayan rahipler.

Kou — Fakat nasıl oluyor da bir varlık, bütün diğer varlıkları vücuda getirebiliyor?

Cu-Su — Şu yıldızlara bakınız. Bunlar küçük küremizden bir buçuk milyar lis [1] uzaklıktadır. Bunlarda gözlerimize re'sen müsavî iki zaviye teşkil ederler. Ve bunlar hayvanların gözlerinde de aynı zaviyeleri resmederler. Burada pek açık bir kast ve şaşılacak bir kanun görülmüyor mu? Bir işçi var olmadan bir eseri kim yapabilir? Bir şâri, yoksa kanunları kim yapar? Şu halde bir işçi ve ebedî bir şâri vardır!

Kou — Fakat bu işçiyi kim yapmıştır ve nasıl yapmıştır?

Cu-Su — Sultanım! Pederiniz kiral tarafından inşa ettirilmiş olan geniş sarayın yanında geziniyordum. İki cırlak böceğinden biri diğerine “işte dehşetli bir bina!”, dedi, diğeri de ona “evet bütün şerefimle itiraf ederim ki, cırlaklardan daha çok kudretli olan biri bu harikayı inşa ettirmiştir. Fakat ben o varlık hakkında hiçbir fikre malik değilim. Onun varlığını görüyorum. Fakat onun ne olduğunu bilmiyorum” diye cevap verdi.

Kou — Ben de size, sizin benden daha aydınlanmış bir cırlak böceği olduğunuzu söyleyeceğim. Sizde benim hoşuma giden şey, bilmediğiniz şeyleri biliyorum iddiasında bulunmamanızdır.)

[1] Lis — Litteré'nin sözlüğünde: 576 metro uzunluğunda bir Çin ölçüsü olduğu anlaşılıyor.

İkinci Musahabe

Cu-Su — Demek ki siz, kendi kendine var olan ve bütün tabiatın en yüce bir yapıcısı ve her şeyi yapabilen bir varlığa inanıyorsunuz?

Kou — Evet, fakat o kendiliğinden mevcutsa onu hiçbir şey sınırlıyamıyacaktır. Ve şu halde o her yerde vardır. Maddenin her tarafında ve bizzat kendimin de bütün cüzlerimde mevcuttur.

Cu-Su — Ne için olmasın?

Kou — Öyle ise ben de tanrılığın bir cüz'üyüm.

Cu-Su — Hayır, ondan bir sonuç çıkarılamaz. Şu billûr parçasının her yanından ışık nüfuz etmiştir. Fakat, billûr ışık mıdır? Billûr yine bir kumdan başka bir şey değildir. Şüphesiz ki her şey Tanrıdandır. Her şeyi canlandıranın her yerde olması gerektir. Tanrı sarayında oturup emirlerini Kolao [1] lar vasıtasıyla bildiren bir Çin imperatoru gibi değildir. Varlığından itibaren bütün boşluğu ve esrlerini kendi varlığıyla doldurması zarurîdir. Ve madamki o sizin içinizdedir; öyle ise, bir gün onun huzurunda yüzümüzü kızartacak hiçbir harekette bulunmamalıyız.

Kou — Yüce varlık huzurunda utanmadan ve nefret etmeden kendimize bakmak cesaretinde bulunmak için ne yapmalıdır?

[1] Bu kelime, Littré sözlüğünde Colao şeklinde yazılmıştır. Çin hükûmetinde bir nevi nazır demektir.

Cu-Su — Âdil olmalıdır.

Kou — Daha ne olmalıdır?

Cu-Su — Yine âdil olmalıdır.

Kou — Fakat Lao-Kium tarikati ne âdil olmanın, ne de âdil olmamanın, ne faziletin, ne de seyyiatın mevcut olmadığını söylüyor.

Cu-Su — Lao-Kium tarikati, hastalık ve sağlığın da mevcut olmadığını söylüyor mu?

Kou — Hayır, o bu kadar büyük bir hatayı yapmıyor.

Cu-Su — Ruhun hastalık ve sağlığı yoktur, fazilet ve seyyiat yoktur düşüncesindeki hata daha az büyük ve uğursuz değildir. Her şeyi eşit sayanlar cana vardılar. Oğlunu beslemekle onu bir taş altında ezmek, annesine yardım etmekle onun kalbine bir hançer saplamak birbirine eşit midirler?

Kou — Beni titretiyorsunuz. Lao-Kium tarikatinden nefret ediyorum. Fakat âdil olanla olmıyan arasında nekadar incelikler vardır! Bunlar karşısında çok defa kararsız kalınır. Yapılmasına müsaade edilen şeylerle menedilen şeyleri hakkile kim bilebilir? İyi ile kötüyü birbirinden ayıran sınırları doğru olarak kim koyabilir? Bunları ayırtedebilmem için bana hangi kaideleri vereceksiniz?

Cu-Su — Üstadım, Konfoçyüs'ün şu kaidesini: “Ölürken sağlığımızda nasıl yaşamış olmayı istiyekseniz ve kendinize nasıl muamele edilmesini istiyorsanız başkalarına da öyle muamele ediniz.”

Kou — İtiraf ederim ki, bu maksimler bütün insan cinsinin düsturu olmalıdır. Fakat ben ölürken sağlığım da iyi yaşamış olmak neye yarar? Bundan ne kazanmış olacağım? Bu asma saat bir kez kırıldıktan sonra evvelce vakitlerin çanını zamanında çalmış olmakla bahtiyar mı olacaktır?

Cu-Su — Bu asma saat hiç hissetmez, hiç düşünmez. Onda vicdan azabı da yoktur. Halbuki siz kendinizi suçlu gördüğünüz zaman bu duygulara maliksınız.

Kou — Fakat birçok cinayetler irtikâp ettikten sonra hiçbir vicdan azabı duymıyacak olursam?

Cu-Su — O vakit sizi boğmak lâzımdır. Ve emin olun kendilerinin fazla tazyik görmesini istemeyen insanlar arasında, yeni cinayetler yapmanızın önüne geçmek için, sizi hükûmet haricine atacak kimseler bulunur.

Kou — Şu halde onlarda da bulunan Tanrı, benim cinayet işlememe müsaade ettikten sonra onların da fenalık yapmalarına müsaade edecek demektir.

Cu-Su — Tanrı size akıl vermiştir. Ne onların aklını ve ne de kendi aklınızı fena kullanmaya sebep olunuz. Aksi halde yalnız bu alemde değil, başka bir âlemde de bedbaht olmyacağımızı kim temin eder?

Kou — Pekâlâ, fakat başka bir hayatın varlığını size kim söyledi?

Cu-Su — Yalnız bir tek şüphe ile, kendi kendimizi böyle bir âlemin varlığına götürebiliriz.)

Kou — Fakat ben böyle bir âlemin mevcut olmadığına emin isem?.

Cu-Su—Bu hususta senimünakaşaya davet ederim.

Üçüncü Musahabe

Kou — Beni yüceltiyorsun Cu-Su. ((Ben öldükten sonra mükâfat veya mücazat görebilmem için, bende, kendimden sonra düşünen ve hisseden bir şeyin baki kalması lâzımdır. Halbuki ben doğmadan evvel, bende ne duygu ve ne de düşünce vardı. Nasıl oluyor da bunlar ben öldükten sonra mevcut olabilirler? Bu kendimdeki anlaşılması imkânsız parça ne olabilir?)) Arının şu vızıltısı, kendisi mahvolduktan sonra devam edecek midir? Şu nebata, kökünden çıkarıldıktan sonra besi almaya devam³⁰ edecek midir? Beslenme, yüce Tanrının nebata, arzdan usareler emmesini istemesi gibi izahı imkânsız bir şeyi ifadeye yarıyan bir kelimeden başka bir şey midir? Ruhta aynı suretle hayatımızın kudretlerini müphem ve zayıf bir surette ifade için icat edilmiş bir kelimedir. Bütün hayvanlar hareket ederler. Vakîâ bu kendi kendine hareket etmek iktidarına fail kuvvet adı veriliyor. Fakat, bu kuvveti temsil eden, bedenimizde ayrı bir kuvvet yoktur. Biz ihtiraslara, hafızaya ve akla malikiz, fakat bütün bunlar ayrı şeyler değildir. Bunlar, bizde mevcut olan birtakım varlıklar değildir.)) Bunlar özel bir varlığa malik olan birtakım küçük şahıslar değildir. Bunlar, fikirlerimizi tesbit için icat edilmiş olan birta-

kim isimlerdir. Şu halde, {hafıza, ihtiras ve aklımızı ifade eden ruh ta bir kelimedenden başka bir şey değildir. Tabiattaki heraketi kim yapıyor?} Tanrı. Bütün nebatları kim besliyor? Tanrı. Hayvanlardaki hareketleri kim yaptırıyor? Tanrı... İnsanda düşünmeyi kim vücuda getiriyor? Tanrı...

Eğer ruh; bedenimizde hapsedilmiş olan ve bedenimizdeki hareket ve fikrimizi idare eden bir küçük şahıs olsaydı bu hal, âlemin ebedî yaratıcısında kendine hiç te lâayık olmıyan bir iktidarsızlığın, bir sanianın işareti olmaz mı idi? Yani bu takdirde, Tanrı bizzat kendi içinden düşünmek ve hareket etmek kabiliyetinde olan birtakım otomotlar yaratmaya kabiliyetsiz olurdu.} Siz bana Yunanca öğrenmiş “*Homère*,” i okutmuştunuz. “*Vulcain*,” i Tanrılar kuruluna kendi kendine yürüyüp giden üç ayaklı altın sandalyeler imal ettiği vakit, kendisini tanrısel bir demirci sayarım. Fakat aynı *Vulcain* bu üç ayaklı sandalyelerin içine bunların devrilmeden hareketlerini temin etmek için oğlanlarından birini saklamış olsaydı pek sefil bir şarlatan olurdu.

Birtakım soğuk hayalprestler vardır ki, birtakım cinlerin küreleri döndürmek maksadiyle hiç durmadan itip durdukları fikrini, bir güzel hayal yerine ortaya atarlar. Fakat Tanrı bu acınacak çareye düşmüş değildir. Hulâsa, {ne için bir esere bir tanesi kâfi iken iki zenberek konulmuştur. Tanrının pek az tanınmış olup adına *Madde* denilen varlığı canlandırmak ikti-

KONFOÇYÜS

darında olduğunu inkâr etmeğe cesaret edemezsiniz. Şu halde neden onu canlandırmak için başka bir vâsıtâ kullanıyor?

Dahası var. Sizin bu kadar evvel hususî olarak bedenize koyduğunuz ruh ne olacaktı? Nereden gelecek ve ne vakit gelecektir? Kâinatı yaratanın, kadınlarla erkeklerin her çiftleşmesinde mütemadiyen fırsat gözetip, bir tohumun erkek vücudundan çıkıp kadın vücuduna girdiğini dikkatle farkederek hemen o anda ve süratle bir ruh göndermesi mi icapedecektir? Ve eğer bu tohum ölürse, bu ruh ne olacaktır? Şu halde o boşuna yaratılmış olacak veyahut bir başka fırsat bekliyecektir. Bunun kâinatın sahibi için garip bir meşgale olduğunu itiraf etmeliyiz; zira, bu takdirde Tanrı yalnız insan cinsinin çiftleşmelerine mütemadiyen dikkat edecek değil, aynı zamanda bir o kadar da bütün hayvanlara dikkat etmesi lâzım gelecektir. Zira, onların hepsi de bizim gibi hafızaya, fikir ve ihtiraslara maliktirler. Eğer bu duyguların, bu fikirlerle ihtiraslar ve hafızanın teşekkülü için bir ruhun varlığı zarurî ise Tanrının filler, baykuşlar, balıklar ve Hint papasları için de mütemadiyen ruh imal edip durması lâzımdır.

Bu kadar milyonlarca âlemi yaratanın, eserini ebedileştirmek için durup dinlenmeden birtakım görülemez destekler yaratmaya mecbur olması hakkında bana ne fikir verirsiniz? İşte ruhun varlığından beni

şüpheyê düşürebilecek olan sebeplerin küçük bir parçası.

Cu-Su — Salim bir imanla düşünüyorsunuz. Hatalı olmakla beraber bu faziletli duygular yüce varlığın noşuma gider. Siz kendinizi aldatabilirsiniz, fakat kendinizi aldatmaya çalışmıyorsunuz. Bu sebepten mazur görülmüşünüz. Fakat düşününüz ki, siz bana ancak birtakım şüpheler önergelediniz. Ve bu şüpheler üzüntülüdür. En iyisi, daha çok teselli veren gerçeğe yakın şeyler kabul ediniz. (Büsbütün yok olup gitmek acıdır. Yaşamayı ümit ediniz. Düşüncenin hiçbir vakit madde olmadığını bilirsiniz. Ve onun madde ile hiçbir münasebeti yoktur. Tanrının sinen içine, inhilâl edemiyen ve ölüme tâbi olmıyan tanrısel bir prensip yerleştirdiğini zannetmek senin için neden o kadar zor olsun. Bir ruha malik olmaklığımızın büsbütün imkânı olmadığını söyleyebilir misiniz? Şüphesiz hayır. Eğer böyle bir imkân kabul edecek olursak senin de böyle bir ruha malik olmaklığın hakikate yakın görünmez mi? İnsan cinsinden, bukadar güzel ve zarurî olan bir sistem çıkarıp atabilir misiniz? Ve hangi zorluklar sizi bunu reddetmeğe sevkedecektir?!

Kou— Bu sistemi hemen kabul etmek isterim. Fakat onun bana ispat edilmiş olması lâzundur. Bedahetin bulunmadığı yerde inanmak elimde değildir. Ben her zaman Tanrının her şeyi yarattığını, her yere nüfuz ettiğini, her şeye hareket ve hayat verdiğini ileri süren büyük fikirlerle çarpışıyorum. Eğer Tanrı

tabiatın her yerinde olduğu gibi benim bedenimin her cüz'ünde de mevcut ise, bir ruha malik olmaya ihtiyaç göremem. Eger ben bizzat Tanrı tarafından canlandırılmış isem, bu küçük ve daha aşağı varlığı ne yapacağım? Bu ruh benim ne işime yarıyacaktır? Kendimize düşüncelerimizi veren kendimiz değiliz. Zira, biz kendimize rağmen bu düşüncelere malikiz. Hattâ uykuda bile bunlara malikiz. Bütün bu düşünceler, kendimizi onlara karıştırmaksızın vücuda gelirler. Ruhun: Kana, hayvanî nefeslere—*esprite animaux*: “beni mahzuz etmek için şu tarzda koşunuz!”, demesi boştur. Bunlar, daima Tanrının kendilerine takdir ettiği şekillerde hareket edeceklerdir. Ben kendisinden şüphe ettiğim bir ruhun makinesi olmaktansa, Tanrının bir makinesi olmayı tercih ederim.

Cu-Su— Pekâlâ.. Fakat sizi canlandıran bizzat Tanrı ise, siz'den olan bu Tanrıyı birtakım cinayetlerle kirletmiye çalışmıyacaksınız. Ve eğer o size, bir ruh vermişse, bu ruh, hiçbir zaman ona saldıramaz. Her iki sistemde de bu iradeye maliksiniz, hürsünüz.. Yani ne yapmak isterseniz onu yapmak iktidarına maliksiniz. Bu iktidarı, bunu [size vermiş olan Tanrıya hizmet edecek şekilde kullanınız.. Filozof olmanız iyidir. Fakat âdil olmanız daha iyidir. Ve ölmeyen bir ruha inanacak olursanız daha çok âdil olursunuz. Lûtfen bana cevap veriniz: Tanrının en yüce bir âdil olduğu gerçek değil midir?

Kou — Şüphesiz... Eger Tanrı en yüce bir âdil

olmaya nihayet verecek olursa —ki bu bir küfürdür— ben de haksızlık yapmak istiyecektim.)

Cu-Su — Sizin ödeviniz tahta çıktığınız vakit, faziletli aksiyonları mükâfatlandırmak ve kıyıcı olanları cezalandırmak değil midir? Bizzat kendinizin yapmakla mükellef olduğunuz şeyleri Tanrının yapmasını ister misiniz? Bilirsiniz ki, bu hayatta cezalanmamış cinayetler, mükâfatlanmamış faziletler daima vardır ve var olacaktır. Şu halde iyilik ve kötülüklerin muhakeme edildikleri bir başka hayat zarurîdir; işte bu kadar basit, tabîî ve genel olarak düşünmelidir ki, bir çok milletleri ruhlarımızın lâyemut olduğuna ve fânî cesedinden ayrıldığı vakit ruhları muhakeme eden Tanrısal bir adaletin varlığına iman ettirmek imkânı olsun Tanrılık için bundan daha makul ve daha uygun ve insan için de bundan daha faydalı bir sistem varmıdır?

Kou— Öyle ise niçin birçok milletler bu sistemi kavrayamıyorlar? Biliyorsunuz ki (bizim vilâyetimiz de eski *Sinouz* [1] ardan kalma takriben ikiyüz aile vardır ki, vaktiyle Hicazın bir kısmında otururlardı. Ne bunlar, ne de bunların eski ataları hiçbir vakit ruhun ebedîliğine inanmamışlardır.) Onlar da bizim beş *king*

[1] Bunlar Yahudilerin on aşiretinden ayrılıp inhi-lâlli zamanında Çin'e kadar sokulan kısımdır ki bunlara Çin'de *Sinons* adı verilmektedir (Voltaire).

[1] imız gibi *beş kitaba* [2] maliktirler.) Bunların tercümelerini okudum. Bütün diğer milletlerinkine zarurî olarak benziyen kanunları onlara: Babalarına saygıyı, hırsızlık yapmamayı, yalan söyletmemeyi, zina etmemeyi, adam öldürmemeyi emretmektedir. Fakat yine bu aynı kanunlar, onları başka bir hayatta mükâfat veya mücazatlandırmaktan bahsetmektedir [3].

Cu-Sû — Eğer bu düşünce, bu zavallılık millette gelişememişse, elbette bir gün gelişecektir. Esasen bu küçük ve zavallı millet nemize lâzım? Esasen Babil'îler, Mısırlılar, Hintliler.. gibi birçok aydınlanmış milletler bu kurtarıcı *doktrin*'i almışlardır. Hasta olduğumuz zaman, birkaç dağlı barbar kullanmak istemiyor diye, bütün Çinlilerin tasvip ettikleri bir ilâcı atabilir misin? Tanrı size akıl vermiş; akıl da size, ruhun ebedî olduğnnu söylemektedir. Demek ki bunu bize söyleyen bizzat tanrıdır.

[1] Le Pontantouque adı verilen Tevratın başındaki beş sefer.

[2] Konfoçyüs'ün ahlâk ve doktrinini ihtiva eden mukaddes Çin kitaplarıdır.

[3] Avenel, Munk'tan naklederek diyor ki: “Musa, ister, tanrısel bir nefis gibi anamış olduğu, ruh ölümünden sonra doğrudan doğruya kendi sağlığının en iptidai şekline girsin, isterse metafizik şekillerle dolu olan bir mevzua temes etmeyi istememiş olsun, her halde insanın diğer bir hayatta bulabileceği mükâfat veya mücazattan bahsetmemiştir.”

Kou — Fakat benim mevcut olmadığım bir zamanda, şahsını tesise yarıyacak bir şeye malik bulunmadığım bir zamanda, ne suretle mükâfat veya mücazat görmüş olacağım. Ben ancak hafızamla kendimin **daima** ben olduğumu anlıyorum. Son hastahığımda hafızamı kaybetmiştim. Şu halde ölümümünden sonra hafızamı bana geri vermek, kaybetmiş olduğum varlığa yine girebilmek için bir mucize lâzımdır.

Cu-Su — Yani bir prens, egemenliği ele almak için ailesini boğmuş olsa, kendi tebasına istibdat yapsa, ve tanrıya “bu ben değilim, ben hafızamı kaybettim; siz beni yanlış tanıyorsunuz. Ben aynı şahıs değilim,” demekle bütün borçlarından kurtulmuş mu olacaktır? Tanrının bu safsatadan memnun olacağını mı sanırsınız?

Kou — Pekâlâ [1] iade edileceğimi farzedelim. İyi-

[1] Burada eseri basan Kehl şu düşünceleri ileri sürüyor: “Pekâlâ! Aklın ve gerçekliğin meş’um bir düşmanı olan bu kitap, ruhun fâniliğini öğretmiyor mu? diyeceksiniz. Bu parça bütün diğer basımlarında da vardır. Şu halde hangi yüzle bununla alay ediyorsun? Ne yazık! Eğer ruhlarımız bütün bir ebediyete kadar kendi karakterlerini saklıyorlarsa, bu ruhlar ebedi olarak haksız ve ahmak kalacaklardır. Hayır, bu makul ve faydalı eserin muharriri, size ruhun cesetle beraber öldüğünü söylüyor: O, size yalnız bilgisiz olduğunuzu söylüyor. Bundan utanmayınız. Bütün ha-

liği bizzat kendim için yapmak istiyorum. Aynı zamanda, yüce varlığı muhafaza etmek için.. İyilik yapacağım. Ruhumun bu hayatta âdil olması yeter diye düşünecek ve başka bir âlemde mes'ut olacağını da

kim olanlar, bilgisizliklerini itiraf etmişlerdir. Bunlardan hiçbiri ruhun mahiyetini öğrenmek için fazla küstahlık yapmadı. **Cassani**, bütün ilk zamanların düşüncelerini hulâsa ederek size (düşündüğünüzü biliyorsunuz, fakat düşünen bir varlık olduğumuz halde ne cinsten bir madde olduğumuzu bilmiyorsunuz, siz güneşi sıcaklığını hissettiği halde bu yıldızdan farklı bir düşünceye malik olduğunu zanneden bir küreye benziyorsunuz) diyor. **Descartes**'a yazılmış olan bu güzel mektubun geri kalan kısımlarını okuyunuz. **(Løke ve Konfoçyüs**'ün bu eserini tekrar ve dikkatle okuyunuz. O vakit göreceksiniz ki, bir mahlûk için, yaratıcının gizli kudretlerini öğrenmek imkânsız olduğundan, ruhun mahiyeti hakkında en uufak bir mefhum elde edebilimemiz imkânsızdır. **X**Ve yine göreceksiniz ki, düşüncelerinizin prensiplerini öğrenmeden evvel doğru ve haklı düşünmeyi öğrenmeye çalışmalıdır. Alçak gönüllü, yumuşak huylu, iyilik seven, hoş görünen bir insan olmak lâzımdır. **Cu-Su** ve **Kou**'ya benzeyiniz. Ruhları pek karanlık olan **Thomas d'Aquin** ve **Scotte** ve ruhları çok sert ve kızgın olan **Luther**'le **Calvin**'e benzemeyiniz. **Y**Ruhlarınızın bir parça da bizimkine

ümit edeceğim, görüyorum ki, bu düşünce gerek halk ve gerek prensler için pek iyidir. Fakat asıl beni sıkan şey Tanrıya tapınmaktır.

benzediğini anlamıya çalışınız. Ancak bu suretle biz-zat kendi kendinizle alay edebilirsiniz.

— Abbé Raynel'in eserine Sorleon'un yaptığı sansürde hakîm olan üstatlar: Voltair'e Latince olarak Ruhun ruhanîliğini ve Fransızca olarak da lâyemutluğunu inkâr ettiğini söylerler.

Bugünün metafizik görüşleri de bu düşüncülerden ileri gidememiştir. Fakat psikoloji mektepleri pek te bu görüş ve düşünüşte değildirler. Biz burada bu fikirleri aynen nakletmekten başka bir şey yapmak istemiyoruz.

Dördüncü Musahabe

Cu-Su — Bütün Çin imparatorları tarafından pek çok saygı görmüş olan *Chu-king* adlı ilk dinî kitapta zihne dokunan bir şey buluyor musunuz? Hakansel elinizle halka iyi bir misal vermiş olmak için, bir tarlayı sürüyorsunuz ve onun ilk mahsulünü, *Chang-ti* de *Tien* de yüce varlığa sunuyor ve ona seneda dört defa kurban kesiyorsunuz. Siz hem kiral hem de kâhinsiniz. Tanrıya gücünüzün yettiği bütün iyilikleri yapacağınızı vadettiniz. Bunlarda nefrer edilecek bir şey var mıdır?

Kou — Benim bu kitap hakkında söyleyecek bir sözüm yoktur. Yalnız ben, tanrının bizim kurban ve düalarını muhtaç olmadığını biliyorum. Fakat bunları bizim ona yapmaya ihtiyacımız vardır. Ona tapmak, tanrı için değil kendimiz içindir. Ben düaları körü körüne severim; fakat bunların bilhassa gülünç olmasını da isterim. Zira ben, “*Chang-ti* dağları en şişkin dağlardır. Ve şişkin dağlara kat’iyyen bakmamalıdır! [1],” diye bağırdığım ve güneşi kaçırıp ayı kurtardığım zaman, bu saçma sapan sözler, yüce var-

[1] Mezamir’in (LXVII, 16-17) paragrafına bakınız. [Ahdı atik].

lık için hoş, tebeam ve bizzat kendim için faydalı bir şey olacaktır.

¶Bilhassa çevremizde bulunan birtakım tarikatların çöküp gitmesinden hiç te müteessir değilim. Bir taraftan annesi olan arzın sema ile birleşip 84 sene gebe kaldıktan sonra doğan *Lao-Tseu*'yi gördüm. Ben onun ne kendisiyle beraber doğan beyaz atlarına ve kendi doktrinini vaız etmek için binip gezdiği siyah öküzüne de küllî mahve ve feragate dair olan doktorinlerine iman etmiyorum.'

Tanrı *Fo*'da bana daha fazla bir tesir yapmıyor. Her nekadar onun babası bir beyaz filse de ve hiç ölmeyen bir hayat vadediyorsa da...

Bilhassa hoşuma gitmeyen bir şey de, bütün bu neviden hulyaların mütemadiyen Hind rahipleri tarafından, aldatıp durdukları halkı, bizzat kendileri idare etmek için vaız edip durmalarıdır. Onlar, tabiati dehşete boğan birtakım ölüm masallariyle kendilerine saygı toplamaktadırlar. ¶Bazıları, sanki tanrıyı fena bir rejimden başka şeyle memnun etmenin imkânı yokmuş gibi, en kurtarıcı yiyeceklerden kendilerini mahrum etmekte; bazıları da boyunlarına, kendilerini bazan pek şerefli gösteren bir demir lavha koymakta ve kaba etlerine sanki bir döşeme tahtası imiş gibi çiviler çakılmaktadırlar. Ve halk ta sürü halinde onları takip etmektedir. Halbuki bir kiral, bu halkın hoşuna gitmiyecek her hangi bir emri verecek olsa onlar, bu emirlerin tanrı *Fo*'nun şerhlerinde mevcut olma-

lığını ve tanrıya itaatın insanlara itaatten daha iyi olduğunu söyliyebileceklerdir. Bukadar garip ve tehlikeli olan bir halk hastalığı nasıl tedavi edilebilecektir?) Biliyorsunuz ki, *hoş görünme* Çin'in ve bütün diğer Asya hükûmetlerinin prensipidir. Fakat bu müsamaha bütün bir imparatorluğu mutaassıp düşüncelerle alt üst olmaya maruz bıraktığı vakit, pek büyük bir musibet olmaz mı?

Cu-Su — Hemen Chang-ti, besilerin bedene yaptığı tesir gibi ruha tesir eden bu pek sayın bir fazilet saydığım hoş görme duygusunu sende söndürmüş olmaktan beni korusun! Tabiat ve kanun, her keşe istediği şeyi yemek gibi itsediği şeyede inanmaya müsaade etmiştir. *«Bir hekim kendi vermiş olduğu diyete riayet etmiyorlar diye hastalarını öldürmek hakkına malik değildir, bir prens, tebaasından kendi gibi düşünmeyenleri asmak hakkına malik değildir»* Fakat prens, ortaya çıkacak olan karışıklıkların, önüne geçmek hakkına maliktir. Ve eğer prens hâkim ise, bid'atleri kökünden yıkıp atmak ta kendisi için pek kolaydır.

Dört bin sene evvel Güldanilerin altıncı kralı olan *Daon*'un başına neler geldiğini biliyor musunuz?

Kou — Hayır, bu hususta hiç bir şey bilmiyorum : Onu bana öğretirseniz çok memnun olurum.

Cu-Su — Güldani rahipleri, Frat nehrindeki Turna balıklarına tapmak ilhamını almışlardı. Bu rahipler, Oannés adında ünlü bir Turna balığının

vaktiyle kendilerine ilâhiyat öğrettiğini ve bu balığın mafsallı üç ayağa ve kuyruğunda da bir hilâle malik olduğunu iddia ediyorlardı. İşte bu *Oannés*'in yüzü suyu hürmetine idi ki, Turna balığının yenmesi, menedilmişti. Bu esnada ilâhiyatçılar arasında yine bir Turna balığı olan bu *Oannés*'in sütlü mü yoksa yumurtalı mı olduğu meselesi, büyük bir savaşa sebep oldu. İki parti karşılıklı olarak birbirini aforoz ettiler ve bir çok defa çarpıştılar.

Bu karışıklığı gidermek için bakınız kiral *Daon* ne yaptı: İki partiye de üç gün şiddetli bir oruç tutmayı emretti. Bundan sonra Turna balığının yumurtalı olduğunu iddia eden partiyi çağırarak öğle yemeğine alakoydu. Mafsallı üç ayakla kuyruğuna küçük bir hilâl konmuş olan bir Turna balığı getirerek onlara: “Bu sizin tanrınız mıdır?,” diye sordu. Rahipler: “Evet hakanımız, dediler. Çünkü bunun kuyruğunda bir hilâl vardır ve mutlaka da yumurtalıdır!,” Bunun üzerine kiral, Turnanın karnını yarmalarını emretti ve içinden acunun en iyi sütü çıktı. Bunun üzerine rahiplere: “Görüyorsunuz ki dedi, bu sizin tanrınız değildir. Çünkü bu, sütlü bir Turna balığıdır.” Böylece hayvanın, kendi düşmanlarının tanrısını kızartılmış gören ilâhiyatçıların büyük memnuniyetleri içinde kiral ve sadrapları tarafından yenildi. Bundan sonra derhal muhtelif partiye mensup olanlar davet edildi. Bunlara da yine üç ayaklı ve kuyruğunda hilâl bulunan yumurtalı bir mabut gösterildi. Bunlar bunun mutlaka sütlü

olan tanrı *Oannés* olduğunu temine çalıştılar. Bu da diğeri gibi kızartıldı ve yumurtalı olduğu anlaşıldı. Bu durum önünde abdallaşan ve ne vakittenberi de aç olan iki tarafa da, zeki kiral *Daon*, öğle yemeği için Turna balığından başka ikram edilecek bir şey olmadığını söyledi ve onlar da hem sütlü ve hem yumurtalı olan bu balıklardan oburcasına yediler. Böylece sivil savaş bitti. Her iki tarafta zeki-kiral *Daon*'u kutluladılar. Ve bütün yurddaşlar da, bundan sonra yemeklerinde istedikleri kadar Turna balığından istifade ettiler!

Kou — Kiral *Daon* hoşuma gitti. Çıkacak ilk fırsatta ben de onu taklit edeceğimi vadediyorum. Ve daima hiç kimseye bir şiddet göstermaksizin gücüm yettiği kadar Turna balıklariyle *Fo*'ya tapınmanın önüne geçeceğim.

Biliyorum ki *Pegu* ve *Tonkin* de ayın küçülmeye başladığı zamanlarda yer yüzüne indiği zannolunan birtakım küçük tanrılarla Siyam kâhinleri vardır ve bunlar istikbal hakkında pek açık kehanetlerde bulunurlar. Yani mevcut olmayı vazih olarak görürler. Çünkü istikbal hiç te mevcut değildir. Gücüm yettiği kadar bu kâhinlerin yanıma, hal yerine istikbalden dem vurarak gelmelerine ve [aydan indirilmelerine mani olacağım.

Bazı şarlatanların ilâçlarını satmak için yaptıkları gibi, kendi boş hayallerini de yayabilmek için şehir şehir dolaşan tarikatçıların ne kadar acınacak halleri

vardır! Küçük milletlerin, hakikati kendilerinde görüp koca Çin imparatorluğunun hattâ içinde olduğunu iddia etmeleri insan zekâsı için ne şutandırıcı bir hal-
dir! Ebedî varlık *Formos* ve *Borneo* adalarının tanrı-
sından mı ibarettir?! Bu tanrı, geriye kalan yerleri büsbütün terk mi etmiştir? Azizim *Cu-Su*, o, bütün in-
şanların babasıdır. Ve hepsinin de Turna balığı ye-
mesine izin vermiştir. Tanrıya karşı gösterilecek en büyük saygı, faziletli olmaktan ibarettir. Büyük impa-
rator *Hiao*'nun dediği, gibi temiz bir kalp, *tanrı ma-
betlerinin en güzelidir.*

Beşinci Musahabe

Cu-Su — Mademki fazileti seviyorsun, Kırıl olduğun vakit onu nasıl kullanacaksın?!

Kou — Ne yakınlarıma ve ne milletime karşı haksızlık etmemek suretile..

Cu-Su — Fenalık yapmamak kâfi değildir. Aynı zamanda iyilik te yapacaksın. Fakirleri faydalı işlerle meşgul etmek suretile besliyeceksin. Yoksa onları işsiz güçsüz bırakarak değil.. Caddeleri güzelleştirecek, kanatlar açtıracak, millî binalar yaptıracak bütün güzel san'atleri teşvik edeceksin.. Ve her cins liyakatleri mükâfatlandırarak ve iradî olmıyan hataları affedeceksin!

Kou — İşte benim de hiçbir zaman haksızlık etmiyeceğim demekten maksadım da bunları yapmaktır. Bunlar aynı zamanda birer ödevdirler.

Cu-Su — Sen gerçekten bir kırıl gibi düşünüyorsun. Fakat kırıl ve insan vardır. Halkın genel hayatı ile seçkin bir hayat vardır. Nerede ise yakında evleneceksin de. Kaç kadına malik olmayı istersin?

Kou — Fakat bana on iki tanesinin yeter olduğunu sanıyorum, daha pek fazla olacak olursa, işlere tahsis ettiğim zamanları elimden alabilirler. (300) karısı ve (700) odalığı olan ve bunlara hizmet için binlerce

haremağası kullanan kıralları sevmiyorum. Bilhassa bu harem ağası düşkünlüğü bana insel tabiate karşı bir saldırış gibi görünür. Horozla'nın bir gün yenmek için beslenmelerini affederim. Besili horozların yenmesi iyidir. Fakat hiçbir vakit kebaplık harem ağalarını anlamam; bunların hadım edilmeleri neye yarar? *Dalai-lama*'da, kendi pagodında ilâhi söylemek için bunlardan elli tane vardır. Acaba *Chang-ti*, bu elli iğdişin berrak sesini dinlemekten pek mi hoşlanıyor? Ben aynı zamanda hiçbir vakit evlenmiyen Hint rahiplerinin varlığını da gülünç buluyorum. Bunlar kendilerini diğer Çinlilerden daha hakîm sayarak öğünmektedirler. Şu halde onlar daha hâkîm çocuklar yapsınlar! İşte bu da *Chang-ti*'yi tapanlardan mahrum etmek suretiyle garip bir yüceltme tarzı! İşte insanı ortadan kaldırmayı güzel bir misal olarak ileri sürüp yine insana hizmet etmek istiyen, gülünç bir tarz! *Stelca edisant Erecpi* evindeki küçük *Dalylamr*, bütün papazların güçleri yettiği kadar çok çocuk yapmaya mecbur olduklarını söyletmek istemiştir. O, papazların bu işte güzel bir misal teşkil etmelerini vaiz etmiş ve zamanında pek faydalı olmuştur.

Bana gelince, bu kutlu işte tabii bir meyil duyularını için bütün dişi ve erkek lamalarla Hint rahiplerini evlendireceğim. Hiç şüphe yok ki, onlar bu suretle pek iyi birer yurddaş olacak ve ben de *Loue* saltanatına büyük bir hizmet yapmış olacağım.

Cu-su — Oh, ne iyi bir prensimiz olacak! Beni

LAO - TSEU

sevinçten ağlatıyorsunuz! Kadınlara ve tebaalara malik olmakla yine kendinizi memnun etmiyeceksiniz. Zira nihayet insanın hayatı emirler vermek ve çocuk yapmakla geçemez, şüphesiz dostlarımız da olacaktır değil mi?

Kou — (Ötedenberi dostlarım vardır. Ve bunlardan benim hatalarımı bildirenler, en iyileridir; onların hürriyetlerini muhafaza ederek kendime hürriyet vermiş olurum, onlar beni ben de onları teselli ederim.) Dostluk, hayatıma şifa veren bir merhemdir. Onlar benim için kimyacı *Evicil* ve büyük *Ranoud*'nun da ıtrıya-tından daha değerlidir. Dostluktan dinî bir kaide vücuda getirilmemiş olduğuna şaşıyorum. Ben dostluğu ayinlerimiz arasına sıkıştırmayı pek arzu ediyorum.

Cu-Su — Bundan kendinizi iyi sakınyız. Dostluk kendi başına oldukça kutsal bir şeydir. Ona kat'iyyen kumanda etmeyiniz; bir kalbin hür olması gerektir. Ve sonra da dostluktan dinî bir kaide, bir sır, bir ayin veva merasim yaparsanız kendi hulyalarını yazarak, vaız ederek, dostluğu gülünç bir hale getirecek olan binlerce rahip ortaya çıkmış olur. Dostluğu böyle bir tecavüze uğratmamak lâzımdır.

Fakat bir de düşmanlarımıza nasıl muamele edeceğinizi öğrenmeliyim. *Konfoçyüs*, yirmi yerde düşmanları sevmeyi emretmektedir. Bu, sana biraz güç görünmüyor mu?

Kou — Düşmanlarını sevmek... Oh, Tanrım! Bundan daha güzel bir şey yoktur.

Cu-Su — Bunu nasıl anlıyorsunuz?

Kou — Nasıl anlamak lâzımgeliyorsa öyle anladığımı sanıyorum. Prens *Decon*'un emri altında *Vis-Bruck* aleyhindeki savaşta bu işin çiraklığını yaptım. Düşmanlarımızdan biri yaralanarak elimize düştüğü vakıt onlara sanki evvelce kendi kardeşimiz imişler gibi ihtimam etmiştik. Bazan yaralanmış ve hapsedilmiş olan düşmanlarınıza bizzat kendi yataklarımızı vermiş ve onların yanında yere serilmiş olan kaplan derileri üzerinde yatmıştık. Onlara bizzat kendimiz hizmet etmiştik.. Bundan daha fazla ne istersiniz? Onları, met-resimizi sevdiğimiz gibi sevmeliyiz değil mi?

Cu-Su — Bütün bu söylediklerinizden pek çok malûmat aldım. Ve bütün milletlerin seni iştmiş olmalarını isterdim. Zira bana: “Biz hakikî fazileti bilmiyoruz; ve bizim en iyi aksiyonlarımız, muhteşem kâhinlerden ziyade kendimize iyi prensipler kazanmak için, bunları öğreten rahiplerden ders almağa muhtacız., demek cesaretinde bulunacak kadar saygısızlık yapan milletlerin mevcut olduğunu temin ettiler. Heyhat, zavallılar! Onlar okuyup yazmayı henüz dün öğrendikleri halde, kendi üstatlarına ders verdiklerini iddia ediyorlar.

Altıncı Musahabe

Cu-Su — Beş altı bin senedenberi bütün faziletler hakkında aramızda yapılmış olan birtakım genel düşünceleri tekrar edecek değilim. Bunlardan birkısmı bizzat kendimiz için, ruhumuzu sevk ve idare için bir nevi *tedbir*; ve bedenimize hâkim olmak için bir nevi *itida'*den ibarettirler. Bunlar siyasa ve sağlık kaide-leridir. Hakikî fazilet ise, sadakat, ulüvvü cenap, iyiliği sevmek ve hoş görme.. v. s. gibi sosyete'ye faydalı olan şeylerdir. Tanrıya şükür ki, aramızda küçük çocukları-na bu faziletleri öğretmiyen hiçbir ihtiyar yoktur. Bunlar, gençliğimizin en iptidaî esaslarıdır. Tıpkı kasabalar, şehirlerin esasını teşkil ettiği gibi... Fakat bir büyük fazilet daha vardır ki, az kullanmaya başlandığı için pek öfkeleniyoruz.

Kou — O hangisidir? Çabuk söyleyiniz! Ben onu diriltmeye çalışacağım.

Cu-Su — Bu fazilet, müsafir sevmektir. Bu pek sosyal olan fazilet, bu, insanların kutsal bağı, meyhanelerin açıldığı gündenberi azalmaya başlamıştır. Bu tehlikeli müessese, anlatıldığına göre, bize bazı garp vahşilerinden gelmiştir. Bu sefillerin galiba, seyyahları güzelce kabul edebilecek birer evleri yoktur. Büyük Low şehrinin güzel bir mevkiinde bulunan Ki adlı evimde

Semerkind'den gelmiş olan bir ecnebî âlicenabını kabul etmek ne büyük bir zevktir. Onu kabul ettiğim andan itibaren kendisi için kutsal bir insan olurum. Ve bir gün ben de Tatar illerine gittiğim vakit, bütün tanrısel ve insel kanunlar namına o da benî iyi kabul etmiye ve benim candan dostum olmıya mecbur olur!

Bahsettiğim vahşîler ise, yabancıları ancak paraları için o iğrenç çadırlarına kabul ederler. Ve bunu da pek pahalıya satarlar. Bundan başka bir de bu sefiller kendilerinin bizden üstün olduklarını iddia ediyor ve bizimkinden daha saf bir ahlâka malik olduklarını övünerek söylerler. Gûya kendi keramet satıcıları *Konfoçyus*'den daha iyi vaizediyorlar ve yine onların iddialarına göre, büyük caddeler üzerinde fena şaraplar sattıkları ve kadınları sokaklardan deliler gibi geçtiği ve bizim kadınlarımız ipekböceği yetiştirip dururken onların kadınları dansettiği için bize adaletide onlar öğretiyorlarmış!!.

Kou — Müsafir sevmeyi pek iyi bulurum. Bunu ben de zevkle yapacağım. Fakat müsafir severliğin yanlış ve fena kullanılışından korkarım. Büyük Tibet havalisine doğru birtakım insanlar vardır ki, bunlar çok fena yetiştirilmişlerdir. Bunlar koşmayı severler ve bir hiç için dünyanın bir ucundan ibor ucuna seyahat ederler, fakat eğer siz büyük Tibet'e müsafir severlik hukukundan zevkalmak için gidecek olursanız, orada ne yatak, ne de bir tencere yemek bulabilirsiniz. Bu nezaketi iğrendirebilen bir haldir.

Cu-Su — Buradaki uygunsuzluk pek küçüktür. Buna çare bulmak ta pek kolaydır. Yani iyi tavsiye edilmiş insanlardan başkasını kabul etmemek kâfidir. Tehlikeleri olmıyan hiçbir fazilet yoktur. Fazileti boşuna sarfettiğimiz vakit bu tehlikeyle karşılaşırız.

Bizim *Konfoçyus*'ümüz nekadar kutsal ve hakîmdir. Onun bize öğretmediği hiçbir fazilet yoktur. İnsanların saadeti, onun hikmetlerinden birine bağlıdır. İşte onlardan hatırıma gelen biri ki, bu 53 üncü hikmettir:

İyiliklere iyilikle mukabele ediniz. Ve tahkir edenlerden intikam almayınız.

Bu ne büyük ahlâksel kaidedir. Ne büyük ahlâksel kanundur. Garp milletleri bu kadar saf bir ahlâka itiraz edebilirler mi? Kaç yerde *Konfoçyus*, alçak gönüllülüğü tavsiye etmiştir. Eğer bu fazilet daima tatbik edilseydi arz üzerinde hiç bir mücadele olmazdı.

Kou — Gerek *Kanfoçyus*'ün ve gerek daha sonra yetişmiş olan hakînlerin alçak gönüllülük hakkında yazdıkları şeylerin hepsini okudum, fakat öyle zannediyorum ki, bunun kâfi derecede doğru bir tarifi yapılmamıştır. İhtimal ki ele almıya cesaret edilebilecek pek az alçak gönüllülük vardır. Fakat ben hiç olmazsa bunlardan birini olsun anlamadığımı itiraf etmek tevazuunda bulunacağım. Bu hususta ne düşündüğünüzü bana söyler misiniz?

Cu-Su — Emrinize saygiyle itaat edeceğim. Bana öyle geliyor ki, alçak gönüllülük ruhun tevazuudur.

Zira, haricî tevazu, medenîlikten başka bir şey değildir. (Tavazu, başkalarına karşı kazandığımız üstünlüğü bizzat kendimizde inkâr etmekten ibaret değildir. İyi bir hekim, hezeyan içinde olan hastasından daha iyi bildiğini saklayamaz.) Okutan adam da talebelerinden daha bilgin olduğunu itirafa mecburdur. Esasen o kendisini bundan menedemez. Fakat başkalarını buna inandırmaya mecbur değildir. Alçak gönüllülük, kendini hakir görmek te değildir, belki izzeti nefsi ıslah etmektir, tıpkı tevazu, gururun ıslah edicisi olduğu gibi.

Kou — Pekâlâ! Ben safsatacıların hayallerinden ve sahte peygamberlerin vehimlerinden uzak kalarak bütün bu faziletleri işliyeceğim, basit küllî ve bir tek Tanrıya taparak yaşıyacağım. Tahtım üzerinde yakınlarımı sevmek aşkı, faziletim ve Tanrı sevgisi aşkım olacaktır. Hintliler de kaç defa tenasuha uğramış olan Tanrı Fo ile Laotseuden ve *Vichnou*'dan nihayet Siyamlılara uçurtma oynatan ve semadan inmiş olan *Sammonocodom*'la Japonya'ya Kamer'den gelmiş olan *Çamls*'den nefret edeceğim.

Yalnız kendi şeriatları için bir tek tanrının varlığını düşünecek kadar ahmak ve barbar olan milletler ne zavallıdırlar! Zaten böyle düşünmek bile bir küfürdür. Ay bile bütün gözleri aydınlatabildiği halde ne için Tanrı, arzın bir köşesindeki cılız ve küçük bir milleti aydınlatamasın?! Bu ne ayıplıktır!. Tanrılık, bütün insanların kalplerine hitap eder; insan ve şefkatin

bağları kâinatın iki uzak ucunda bulunan insanları birbirine bağlamaya mecburdur.

Cu-Su — Ey Hakîm Kou! Sen bizzat *Schang-ti* tarafından ilham alıyor gibi konuşuyorsun. Sen pek şerefli bir prens olacaksın. Ben senin doktorun idim, şimdi sen benim doktorum oldun..,

* * *

Bu çok anlamlı ve zekice tertip edilmiş olan dialog, bütün ahlâk ve hukuk kaidelerinin diğer sosyal kıymetler gibi dinî tasavvurlar içinde saklı olduğunu gösterir. Yalnız her dinin dünya ve hayat görüşü aynı değildir. Dinler, çıktıkları tabii ve sosyal muhitin tesiri altında, seslendiği insanların ihtiyaçlarına ve zihniyetlerine en uygun gelen kaide ve emirlerle doludur. Bu bakımdan, dinî emirlerde mensup olduğu milletin mizacını, asabiyetini, seviyesini, ihtirasını görmek mümkündür. Bundan ötürüdür ki, bir yeni din kurmuş olanlar da, sosyal ve siyasal devrim yapmış olanlar gibi yaşamada, düşünmede, anlamada insel ilgi ve münasebetlerde de bir devrim yapmış olurlar. Bununla beraber, her din aynı derecede dinamik değildir. Pek açıktır ki, dinamik bir dine malik olmıyan sosyetelerde, sosyal hayatta fazla statik ve an'anedan kurtulamıyan özel bir görüntüye maliktirler.

Diğer milletler arasında geçmişe pek bağlı olmakla beraber tabiatten üstün bir âlem ve metafizik kuvvetler tasavvur etmekte en mutedil olanı, Çinliler olmuştur.

Hemen daima iyiyi kötü körüne benimsemek esasını kabul eden Çinlilerdir. Gerek din ve gerek filozofi, hep ahlâk problem'lerini teşkil eder. Baştan başa aksiyona çevrilmiş olan bu düşünüş tarzı, yerinde sayan bir sistem halinde kalmasaydı, Çin'de yürüyen bir medeniyet görebilirdik ve esasen Çin'in bütün medeniyeti bu düşüncelerin yayıldığı ve doğduğu devirleri takip eden asırların armağanıdır.

Hulasa, bazılarına göre^{* * *} (Lao-tseu'nın eseri, Buda'nınki-
lerinden bir asır evvel intişar etmiştir. Bu zat, gerek kâinatı ve gerek muhteviyatını Tao'nın yarattığına inanır. Tao makul olmıyan ve hiçbir *attribut-mahmulü*, de bulunmıyan, tamamen hayalî, nazarî ve fakat manevî bir kuvvet, bir faildir.) Ona göre en büyük fazilet Tao'ya uygun bir şekilde yaşamaktır. Zira, o, eşyaya münfail bir surette tesir eder. Faziletli adama gayelerini aynı his, fikir ve hareketlerle elde etmeye çalışır. Lao-tseu, en büyük ahlâksel inkılâbın şahsî karakterlerimizi değiştirebilmekte olduğunu görmüştür.) Bununla beraber, bugün *Taoisme* adını alan bu dinin mabetleri, ruhçu *animiste*'ların bid'atlerine sahne olmuş ve halka tesir etmemiştir. Ve bu dinin rahipleri de sihirbazlıktan ve kâhinlikten daha ileri gidememişlerdir. § Bunun sebebini, Tao mezhebinin filozofik karakterinde aramalıdır.

^{* * *}
Confucius'e gelince, (zamanında bir çok insanların şiddetle inandığı her çeşit ruh ve perileri reddetmiş;

ve bunlar hakkında bir şey anlamak istememiştir. Onun en büyük prensipi, an'anelere hürmet ve realist bir ahlâka bağlanmaktır. Manevî âlemin en yüce varlığı olarak kabul ettiği sema, hiç kimsenin kurbanını veya hediyesini kabul etmez; o ancak ve yalnız imparatorun takdim ettiği hediyeleri kabul eder. Bu düşünceyle, yapılmış bir günahın da affedilemeyeceğine inanmış olur. En mütekâmil dınlerde bile büyük günahların ibadet, tövbe ve kefaretle affedileceği ümid, çok defa fazilet işlerinde din ve ahlâkın gayelerine uymayan münasebetsizliklerin doğmasına sebep olmaktadır. Anlaşıyor ki, bu filozof mutlak surette ruhun temizliğini, aksiyonların temizliğini istemektedir. **Semaya karşı günah işliyenlerin düasını hiç kimse dinliemez.** Düsturu onun ahlâk ve itikatlarına esastır.

O, en gerçek ahlâkı: Karı koca, baba oğul, hükümet ve millet, talebe ve hoca arasındaki karşılıklı vazifelerin ifasından ibaret görür. İfrattan çekinmeyi üst ve astların birbirine itaatsizlik veya tahakküm yapmamalarını tavsiye eder. Hulâsa ruhun ve insanî münasebetlerin karşılıklı bir itimada dayanan disiplini ni müdafaa eder. Bu zat her şeyin en güzelinin ve üstününün mazide, eskide saklı olduğuna inanır. Bıraktığı eserler arasında: 1—*Yi-King* : başlangıçta bir sihir ve kehanet kitabı iken sonraları ahlâksel, siyasal ve sosyal meseleleri ihtiva eden bir eser olmuştur. 2—*Shi-King* ise bir kaside kitabıdır. 3—*Shu-King* de bir tarih kitabıdır. 4—*Li-Ki* ise dinî merasim kitabıdır.

Hakikatte **Konfuçyüs**'den evvel mevcut olan bu eser, filozofun elinde yenileşmiş, yeni bir zihniyet ve teşkilâtın tohumlarını ve kaidelerini ihtiva eden eserler halini almıştır. Bu sebeptendir ki bu zatı tetkik eden tarîhçiler, kendisine bir *ahlâksel enerji kaynağı* sıfatını vermişlerdir.

*
* *

Konfuçyüs'ten takriben iki asır sonra gelen **Mencius**'de aynı yolu tutmuş, hatlâ dinî tesirlerden daha çok kurtulmuş bir Hakîm—Sage'dır. (*Büyük etüt — La grand etude* adını alan eserinde insan saadetine mutlak bir müsavat ve adâletle elde edilebileceğini anlatır.) Ona göre ancak bu surettedir ki, insanlar arasında sınıf ve imtiyazlar kalkacaktır. **Mencius**, yalnız *Bilginler* ve *İşçilerden* mürekkep iki zümrenin hiçbir zaman ortadan kaybolmayacağını, bunlardan birincilerin zekâlarıyla, ikincilerin de adaleleriyle çalışmak zorunda olduklarını söyler. Ve ona göre zekâ her zaman adaleden üstündür. Bu sebepten de *bilginler, işçileri idare etmelidir.* Acun'un en büyük fenalığı, zulümdür. Bir yurdun değeri, tam bir müsavat kazanmış olan hür insanlarla artar. Yurt fikri, millet fikrinin sonra gelir. Hükümdarlar ise, muzlum halkı aldatan birtakım zalimlerdir. Halk ne vakit meşru haklarını kazanır ve prenslerin esiri olmaktan kurtulursa o vakit yurttaş, kurtuluş ve saadetin lezzetini tadabilir.

Bütün bu çeşit düşüncelerde, ne kadar demokratik hayatı özliyen ve onu sezen bir ruhun yaşadığı âşîkârdır. Anlaşıyor ki, insanlığın muhit ve millet farkı olmaksızın hemen her devirde birtakım ihtiyaçları vardır ki, bunlar için için sezilmiş; kâh din, kâh sanat ve filozofi tasavvurları arasında öğretilmeye, anlatılmıya çalışılmıştır.

* * *

Çin müstesna olmak üzere hemen bütün eski şark filozofisi, tamamen dinî bir manzara gösterir. Yalnız ahiret ve ölüm düşüncesiyle ebedî saadetler peşinde koşan din adamları, ahlâkda yalnız bu gayenin bir vasıtası addetmişlerdir. Bunun için şarkta filzofinin bir filzof gibi değil, ilhamla bulunan ve telkinle neşir ve tamim edilen efsanevî bir şeriat, bir mezheb halinde kalmış olduğunu görüyoruz. Bunlar, o sosyetenin kamusal vicdan ve tasavvurlarının aksinden ibaret olan birtakım görüşler inanışlardır ki, içinde daha ilerde gelecek olan filzofik fikirlerin tohumları saklıdır.

Mamafih: gerek Hint ve gerekse Mısır ve İran itikatları arasında kat'î bir münasebet, ciddî bir benzerlik vardır. Görülebilen ufak tefek farklar, bir kaynaktan çıkmış olan bu düşüncelerin mahallileştirilmesinden ve her muhitin icap ettirdiği hususî ve millî mizaca muvafık bir şekilde tanziminden husule gelmektedir. Bu kaynağın artık Orta Asya olduğundan şüphe edilmemektedir. Veyahut da denilebilirki, hakikati arayan zeka her yerde aynı tecelliye mazhar olmuş

fakat, tefsir ve tamim ederken aynı maksadı muhtelif şekillerde müdafaa etmiştir. Hindin-*Polytehisme* ve *Naturisme*'den başlayup *Pentheisme*, *Miysticisme*, e istihale eden itikatlar, İranla Mısırın hiç olmazsa sembolleri itibariyle yekdiğerine benzeyen mezhebî akideleri, mutlak ve bir tek olan prensipi aramaktan doğmuş olan aynı fikir, aynı emel ve gayeden başka bir şey değildirler. Esasen, bir tohum halinde bulunsa da, her halde birçok bakımdan semavî dinlere kadar tesir eden bu "*Doktrin*'lerde müşterek bir *Teslis — Trinité*„ vardır ki, bu gerek büyük prensipe dahil olmıyarak bir "*İkilik—Dualité*„ teşkil etsin ve gerekse dahil olarak teslis halinde kalsın, isimleri ve vazifeleri nekadâr değişirse değişsin ancak milletlerin muayyen ve şahsî görüşlerine nazaran arızî ve zahirî bir tenevvu gösterir.

Bu hususta yalnız Çinin bir istisna teşkil etmesi tarih ve medeniyetinin bir neticesidir. Esasen onlarda mutlak birliği prensip olarak kabul ettikten sonra ahiret işleri kadar mühim olan dünya işlerini de unutmamak lâzımgeldiğini telkin suretiyle, hakikî hayatı ve hakikî fazileti göstermek istemişlerdir.

Bouddhisme'i azçok istisna etmek şartıyla bütün bu düşünceleri sistemli bir filozofi görüşü gibi kabul etmek güçtür. Fakat asıl bu düşüncelerin ehemmiyeti, Yunan filozofisine ve dolâyısıyla insan tefekkür ve medeniyetine yaptığı tesirlerde saklıdır.

Bibliyografya

I — Abbé Barbe — Histoire de la Philosophie, 1886
(B. İsrail tarafından türkçeleştirilmiştir)

II — A. Barthe — Bulletin des religions de l'İnde, Paris, 1889

III — E. Burnouf — La BagaVadgita, 1923

IV — P. D. Chantepie de la Saussay — Manuel de l'histoire des reliens, Paris. 1910

V — C. Clemen — Les Religions du Monde. 1920

VI — H. Kern — Histoire du Bouddhisme dans l'İnde. Vol: 5. Paris : 1882

VII — H. Ömer — Dinler tarihi (Dün ve Yarın neşriyatından) ve Ömer Rıza'nın Dinler tarihi 1940

VIII — P. Masson Oursel — a: Esquisse d'une histoire de la Philosophie İndienne: Paris, 1923; b: L'İnde antique et la civilisation İndienne, 1920

IX — Mahmud Esad — Tarihi dini islâm. 3 cilt.

X — H. Oldenberg — Le Bouddha, Paris, 1903.

XI — P. Oltramare — Histoire des İdeés theosophiques dans l'İndes Vol 2. Paris 1907-1832

XII — René Grousset — Histoire de l'extreme Oriente T: 2

XIII — A. Remuza — Melanges Critques. Paris 1907

XIV — Roussel — La religion Vedeque. 1928

XV — Rıza Tevfik — Felsefe Kamusu.

XVI — Rapindranath Tagore — La religion de l'homme Paris: 1933

XVII — C. Sena Ongun — Allah fikrinin tekâmülü.

XVIII — E. Senard — 1—La religion de Bouddha, Paris. 1886 2—La legende du Baudtha 1882

XIX — Sylven Lévy — a: L'Inde et le Monde Parie. 1926; b :| 1907 — 1911 yıllarında terceme ettiği kutsal metinler.

XIX — walle Poussin — 1914 1918 de terceme ve neşrettiği kutsal metinler.

XXI — J. Pryluski — Le Bouddhisme. 1930

XXII — M. Besson — a: — Le théâtre| religieux b: — Le théâtre Profane, le totemisme. 1930

XXIII — Minayeff — Recherehes sur le Bouddhis-
me. 1894

XXIV Marcel Granet — a —La religion de Chinois
b — Fêtes et les choses ancien de la Chine

XXV — woltaire — Dictionnaire Philosophique.

XXVI—TH. H. Robinson — İnteroduction a l'histoire des religions, Paris, 1929

XXVII — Louis Leblois— Les bibles et les initi-
ateurs reliuiex de l'humanité 1885 *

XXVIII — B. Saint-Hilaire-Le Buddha et sa religion

XXIX — Haydar Rıfat - Buda.

Düzeltilmeler

<u>Yanlış</u>	<u>Doğru</u>	<u>Satır</u>	<u>Sayfa</u>
faziletli	fazileti	19	18
sogukluğun	soğukluğu	11	19
birini	birinin	18	19
bunlara	putlara	23	21
ayrıldılar	ayrılırlar	1	36
bu da	Buda	1	37
gördüğümüz	göreceğimiz	2	37
berikini	bir yenisini	23	37
Brahmanda	Brahmada	12	38
Brahma	Brahme	16	39
görünürlerinden	görünüplerinden	19	39
nasırlanmış	şuurlanmış	25	40
hakları	bü hak ve vazifeleri	28	48
şair	sair	11	49
aradığı	aradığını	25	51
Fenafiinefis	Fenafinnefis	18	52
otusur	oturup	7	53
siz	size	10	56
temin	tanım	4	59
öğrendim	öğrettim	4	60
Kendimin	Kendinin	17	60
yatağını	yatağını	18	61
mis	memiş	10	62
didî	dinî	2	63
zevcesi	zevcesi	3	63
davet	avdet	14	63
<i>Rihua</i>	<i>Rihur</i>	18	63
ayrıldığı	ayrılamadığı	19	64
ihsasa	ihsas	5	67
bilgilerdir	bilgilerledir	18	68
doğanlar	doğmalar	21	68
Varlığın	Varlığı	4	70

<u>Yanlış</u>	<u>Doğru</u>	<u>Satır</u>	<u>Sayfa</u>
doymasına	Dönmesine	4	78
hibi	hibini	20	79
Kırlı	Karlı	21	79
düşünen	düşünmekte	3	96
bunun	bu kelime fazladır	7	96
<i>öldürmekle</i>	<i>öldürenler</i>	11	96
durmak	durmamak	23	97
maksızın	sızın	24	97
insanda	lisanla	10	98
hareketi	hareketi	3	104
denize	deninize	5	105
sinen	senin	13	106
sıstem	sistemi	21	106
[1]	[1] lar	20	108
söyletmemeyi	söylememeyi	4	109
za valılık	zavallı	8	109
[1]	[2]	18	109
[2]	[1]	20	109
anamış	anlamış	23	109
şahsım	şahsımı	2	110
<i>Dalylamr</i>	<i>Dalaylama</i>	18	120

İÇİNDEKİLER

<u>Bahisler</u>	<u>Sahifa</u>
<i>Sunarken</i>	5
<i>Birinci Kısım: ilk çağdaki Şark milletlerinde filozofi:</i>	
<i>A — Eski Mısırdaki filozofi.</i>	9
<i>B — Sümmir-Akad ve Fenikedeki filozofi</i>	12
<i>C — İran filozofisi</i>	14
<i>D — İbranilerde filozofi</i>	21
<i>İkinci kısım: Hindistanda filozofi</i>	
<i>A — Hindistanda din ve filozofinin şekilleri</i>	25
<i>B — Buda ve filozofisi</i>	50
<i>C — Bouddhisme'in esasları</i>	64
<i>D — Buda'nın tahlili ve ardından gelenler</i>	81
<i>Üçüncü kısım: Çinde filozofi ve Konfoçyüs</i>	91
<i>Birinci musahabe</i>	97
<i>İkinci musahabe</i>	100
<i>Üçüncü musahabe</i>	103
<i>Dördüncü musahabe</i>	113
<i>Beşinci musahabe</i>	119
<i>Altıncı musahabe</i>	123
<i>Biyografi</i>	133